

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

**ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ DEVLETLERDE ARKA KAPI
DİPLOMASİSİNİN ROLÜ: TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÖRNEĞİ**

SÜLEYMAN BOZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ. DR. EVREN KÜÇÜK

NİSAN - 2023

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Süleyman BOZDEMİR

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ DEVLETLERDE ARKA KAPI DİPLOMASİSİNİN
ROLÜ: TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÖRNEĞİ****SÜLEYMAN BOZDEMİR****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: DOÇ. DR. EVREN KÜÇÜK**

Arka kapı diplomasisi, birbirlerine karşı düşmanca hisler besleyen devletler ya da toplumlar arasında yaşanan krizlerin çözülmesinde düşmanlığın sonlandırılması veya ortak bir çözüm yolunun bulunması için ortam oluşturulmasının amaçlandığı bir diplomasi yöntemidir. Bu diplomaside, deneyimli gazeteciler, emekli devlet adamları, iş adamları, fikir liderleri gibi kişiler ön plana çıkmaktadır. Bu aktörlerin işleri her ne olursa olsun çözüm odaklı olmak ve ortak fikirde buluşmak amacıyla olmak gibi ortak yönleri bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında ise Türkiye’de yaşanan krizlerin çözülmesi ve bu krizlerde JakKamhi, Şarık Tara ve Cavit Çağlar’ın rolü üzerinde durulmuş ve bu aktörlerin krizlerin çözülmesindeki yardımları ele alınmıştır.

ANAHTAR KELİMELER:Arka Kapı Diplomasisi, Gayriesmî Diplomasi, Türk Dış Politikası, Şarık Tara, Cavit Çağlar

Nisan 2023, 94 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****THE ROLE OF BACKDOOR DIPLOMACY IN MID-SIZED STATES: A
CASE OF TURKISH FOREIGN POLICY****SÜLEYMAN BOZDEMİR****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****INTERNATIONAL RELATIONS DEPARTMENT****SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. EVREN KÜÇÜK**

Backdoor diplomacy is a method of diplomacy aimed at creating an environment for ending hostility or finding a common solution to solve crises between states or societies that harbor hostile feelings towards each other. In this diplomacy, people such as experienced journalists, retired government officials, businessmen, opinion leaders come to the fore. Regardless of their jobs, these actors have common aspects such as being solution-oriented and aiming to meet in a common idea. Within the scope of this study, the role of Jak Kamhi, Şarık Tara and Cavit Çağlar in solving the crises experienced in Turkey and the role of these actors in solving the crises were focused on and the assistance of these actors in solving the crises was discussed.

KEYWORDS: BackdoorDiplomacy, BackchannelDiplomacy, TurkishForeignPolicy, JakKamhi, Şarık Tara, Cavit Çağlar

April 2023, 94 Page

TEŞEKKÜR

Çalıőmamda yol gösteren, yol ačan ve gösterdiđi yolda ilerlemem için elinden geleni yapan danıőman hocam Doç. Dr. Evren Küçük'e teőekkürü borç bilirim. Teőekkürlerin en büyüđünü ise ilk öđretmenim anneme ve ailemizde cahil kalmayı kati bir kuralla yasaklayan babama etmek istiyorum.

SÜLEYMAN BOZDEMİR

Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Konusu.....	2
1.2 Araştırmanın Amacı	3
1.3 Araştırmanın Önemi	3
1.4 Araştırmanın İçeriği ve Sınırlılıkları	4
1.5 Araştırmanın Metodu.....	5
2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
2.1 Liberalizm.....	6
2.1.1 Arka Kapı Diplomasisi ve Liberalizm	11
2.1.2 Liberal Perspektifle Krizlerin Çözümleri	13
2.2 Diplomasi Türleri	15
2.3 Arka Kapı Diplomasisi	21
2.3.1 Arka Kapı Diplomasisinde Aktörler	24
2.3.2 Arka Kapı Diplomasisinin Kullanıldığı Alanlar	28
2.3.3 Arka Kapı Diplomasisinin Zayıf Yönleri	29
3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ARKA KAPI DİPLOMASİSİ	31
3.1 Şarık Tara	31
3.1.1 Ege Denizi (Kardak/İmia) Krizi	32
3.1.2 Abdullah Öcalan Krizi	41
3.1.3 Şarık Tara'nın Kardak ve Abdullah Öcalan Krizindeki Rolü.....	44
3.2 Jak Kamhi.....	47
3.2.1 1 Mart Tezkere Krizi.....	49
3.2.2 Jak Kamhi'nin 1 Mart Tezkere Krizinin Çözümündeki Rolü.....	58
3.3 Cavit Çağlar.....	61
3.3.1 Rus SU-24 Uçak Krizi	62
3.3.2 Cavit Çağlar'ın SU-24 Uçak Krizindeki Rolü	72
3.4 Türk Dış Politikasında Arka Kapı Diplomasisi ile Krizlerin Çözümleri	76
4. SONUÇ VE ÖNERİLER	78
KAYNAKLAR	80
EKLER	89
EK A 30 Ocak 1996 Tarihli Hürriyet Gazetesi	90
EK B Türk-Yunan İş Konseyi Toplantısı	91
EK C Fransa Cumhurbaşkanı ve Jak Kamhi	92
EK D Rus Uçağının Hava Sahası İhlâli.....	93
EK E Putin ile Cavit Çağlar	94

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör
ERT	: Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
MESS	: Metal Sanayicileri Sendikası
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PASOK	: Panhelenik Sosyalist Hareket
RUYİAD	: Rumeli Yönetici ve İş Adamları Derneği
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği...

1. GİRİŞ

Tarihte devlet olgusunun ortaya çıkışından beri devletlerarası sorunlar olduğu gibi ilişkiler de hep var olagelmıştır. Devletlerarası ilişkiler ise diplomasi adı verilen süreç dâhilinde kurulmuştur. Devletlerarası ilişkiler her zaman olağan ve pürüzsüz olarak seyretmemiş krizler, çatışmalar, baskı ve gerginlikler de olmuştur. Bu gibi sorunların savaş ve büyük yıkımlarla sonuçlanmaması için diplomasi olgusuna önem atfedilmiş ve çeşitli prensiplerle bu süreç çalıştırılmıştır. Diplomasi, modern anlamıyla kullanılmaya başladıktan sonra devletlerin birbirleri ile sürekli ilişki halinde olmalarını sağlamış böylece krizleri ve savaşı engelleme yolu olarak görülmüştür. Fakat devletlerarası ilişkilerin doğası gereği iletişimin tıkanıdığı bazı kriz zamanlarında, klasik anlamda diplomasi çözüm olamamaktadır ve burada yeni diplomasi türleri ortaya çıkmaktadır. Arka kapı diplomasisi de kriz dönemlerinde klasik diplomasinin aksadığı durumlarda klasik diplomasiyi tamamlayan bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Henüz literatürde sınırları kesin olarak çizilmemiş olsa da net olarak bilinen yanı; resmi unvana sahip görevli diplomatlar tarafından yapılmayan bir diplomasi türü olmasıdır. Devletlerin ya da ulusların yaşadığı çeşitli kriz durumlarında klasik diplomasinin aksadığında ya da tıkanıdığı durumlarda, doğrudan müzakerelerin kamuoyu tepkisi gibi çeşitli sebeplerle yapılamadığında, resmi görevi olmayan çeşitli aktörlerin iki tarafla gayriresmî -arka kapıdan- görüşmeleri ile müzakere kurmaları durumuna arka kapı diplomasisi denilmektedir. Çalışmada arka kapı diplomasisini liberalizm çerçevesinde değerlendirilmesinin sebebi ise liberal kuramın uluslararası ilişkilerde aktörlerin sadece devletlerden oluşmadığını savunan ve uluslararası ilişkilerde barış ve işbirliğini önceleyen yaklaşımıdır. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet dışı aktörlerin dâhil olarak arka kapı diplomasisi yöntemiyle çözülmeye çalışılan dört kriz örneği değerlendirilecektir. Bunlar; *ABD-Türkiye 1 Mart Tezkere Krizi*, *Yunanistan-Türkiye Ege Denizi (Kardak/Imia) Krizi*, *Abdullah Öcalan Krizi* ve *2015 Rus SU-24 Uçak Krizi*'nden oluşmaktadır. Bu krizlerde iş insanları *Şarık Tara*, *Jak Kamhi* ve *Cavit Çağlar*'ın yürüttükleri resmi olmayan müzakereler ve krizlerin neticelerine etkileri tartışılacaktır.

1.1 Araştırmanın Konusu

Arka kapı diplomasisi, birbirlerine karşı şiddet eğilimi olan devletlerin ya da öfke duyan toplumların içinde bulunduğu krizlerin aşılması, düşmanlıklarının sona erdirilmesi ve toplumlarının bir arada yaşayabileceği bir ortamın oluşturulması hususunda klasik diplomasiyi destekleyen bir yöntemdir.¹ Barış ve uzlaşımın sürdürülmesi olağan durumlarda klasik diplomasi yoluyla yapılıyorsa da kriz gibi olağandışı durumlarda barış ve uzlaşımın önemli bir parçasını oluşturan arka kapı diplomasisi, çatışan devletlere kendilerini anlatma imkânı sağlamaktadır. Genelde arka kapı diplomasisi aktörleri, iş insanları, deneyimli gazeteciler, emekli askerler veya emekli hükümet yöneticileri, fikir liderleri, akademisyenler gibi siyasi alanda nüfuz sahibi kişi ya da kişilerden oluşmaktadır.

Arka kapı diplomasisi kavramı literatüre daha geç girmiş olmakla birlikte kriz çözümlerinde ciddi rol oynamış bir yöntemdir. Olağan bir yöntem olmadığı için bu yöntem üzerinde bir standart geliştirilememiştir. Fakat birçok krizin sona erdirilmesinde klasik diplomasiinin bir tamamlayıcısı olarak önemli roller almıştır.

Araştırmanın konusu Türk dış politikasında arka kapı diplomasisinin kullanıldığı krizlerde arka kapı diplomasisinin rolü üzerine liberal perspektiften tartışmalardır. Türk dış politikası incelendiğinde yakın tarihte arka kapı diplomasisinin kullanıldığı görülmektedir. Türkiye ile Yunanistan arasında ilişkilerin tesisinden beri birçok gerginlik meydana gelmişse de 90'lar bu gerginliğin savaşa dönüşme ihtimalinin en yüksek olduğu dönemlerden biridir. 1995 Kardak kayalıkları krizi ve 1999 Abdullah Öcalan Krizi o yıllarda gerginliğin had safhada olduğu iki olaydır. 2000'lerin başında ABD'nin Irak'ı işgal operasyonu için Türkiye'nin topraklarını ve hava sahasını kullanma talebinin beklenmeyen bir şekilde TBMM tarafından reddedilmesi 1 Mart Tezkere Krizi olarak tarihe girmiştir. 2015 yılında Rus SU-25 uçağının Türk hava sahasını ısrarla ihlali neticesinde vurularak düşürülmesi sonucu Rusya ile bir kriz meydana gelmiştir. Tüm bu gerginliklerin ardından diplomatik olarak doğrudan adım

¹ Joseph Montville , "The Arrow and The Olive Branch: A Case for Track Two Diplomacy", (Editör: Volkan, Vamık D. vd.), **The Psychodynamics of International Relationships**, Lexington Books, Londra 1990, s.162, Aktaran; Muzaffer Ercan Yılmaz, "Uyuşmazlık Çözümünde Toplumlar Arası Diplomasi Yöntemi", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 8, 2007, s.43.

atamayan ya da adım atacak iletişim kanalının kapalı olduğu hükümetlerin resmi olmayan yani arka kapıdan girişimleri ile bir iletişim süreci başlatılmıştır.

Çalışmada ele alınan ülkeler ile Türkiye arasında yaşanan krizlerin çözülmesinde etkili olan aktörler arasında iş insanları Jak Kamhi, Şarık Tara ve Cavit Çağlar yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında Türkiye'deki bu aktörlerin krizlerdeki rolleri üzerinde durulmuş ve krizlerin arka kapı diplomasisi ile çözülmesi değerlendirilmiştir.

1.2 Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada şu sorulara cevap bulmak amaçlanmaktadır;

- Türk dış politikasında, yaşanmış krizlerde arka kapı diplomasisinin rolü nedir ve nasıl çözümlenmiştir?

Uluslararası krizlerin çözümleri sosyal bilimler alanında her zaman incelenen konulardan olmuştur. Bu incelemeler gelecekte oluşabilecek krizlerin türüne göre hangi yöntemlerin daha faydalı olabileceğini ve olayın dinamiklerine göre potansiyel çözümlerin neler olabileceğini uygulayıcı aktörlere göstermek amacını taşımaktadır. Benzer şekilde bu çalışmayla da gelecekte oluşabilecek krizlerde arka kapı diplomasisinin kullanılıp kullanılmayacağı, kullanılacaksa hangi krizlerde ne şekilde fayda sağlayabileceği gibi sorulara cevap vererek, uygulayıcı aktörlere ve bu alanda çalışacak sosyal bilimler araştırmacılarına kaynak sağlamak amaçlanmaktadır.

Krizlerin çözümüne liberal kuramın bakış açısını, Türkiye'nin yaşadığı krizlerin arka kapı diplomasisi kapsamında nasıl ve kimler aracılığıyla çözüldüğü ve arka kapı diplomasisinin hangi uluslararası kuram kapsamında değerlendirileceği hakkında literatüre katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

1.3 Araştırmanın Önemi

Türkçe literatürde diplomasi, liberalizm ve uluslararası krizler üzerine çalışmalar mevcutsa da arka kapı diplomasisi kapsamında çalışmalar sınırlı sayıdadır. Arka kapı diplomasisinin krizlerde kullanımını örneklerle inceleyen bu çalışma alandaki

eksikliğe katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu eksikliğe binaen bu çalışma dört kriz (ABD-Türkiye 1 Mart Tezkere Krizi, Yunanistan-Türkiye Ege Denizi (Kardak/İmia) Krizi ve Abdullah Öcalan Krizi ve 2015 Rus SU-24 Uçak Krizi) üç aktör (Jak Kamhi, Şarik Tara, Cavit Çağlar) örnekleriyle incelenecektir. Arka kapı diplomasisi ile Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan krizlerin çözülmesi hakkında yapılan bu çalışma literatüre katkı sağlamak ve yapılacak olan çalışmalara örnek olmak açısından önem taşımaktadır.

1.4 Araştırmanın İçeriği ve Sınırlılıkları

Orta büyüklükteki devletlerde arka kapı diplomasisinin rolü: Türk dış politikası örneği isimli tez çalışması toplamda 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, araştırmanın konusu, içeriği sınırlılıkları ve amacından oluşmaktadır. İkinci bölümde kuramsal ve kavramsal çerçeve başlığı altında çalışmayı açıklayabilecek teori olan liberalizm ve uluslararası liberal kuram hakkında bilgi verilmiş, liberal kuram çerçevesinde arka kapı diplomasisi açıklanmış, liberal kuramın krizlerin çözümüne yaklaşımı incelenmiştir. Temel kavramlar olan uluslararası ilişkiler ve diplomasinin tanımlarına yer verilmiş olup çeşitli diplomasi türlerinin ne olduğu açıklanarak kavram kargaşasına son verilmek amaçlanmıştır. Ayrıca arka kapı diplomasisinin tanımına, ilk ne zaman ortaya çıktığı ve literatüre ne zaman girdiğine yer verilmiştir. Ardından arka kapı diplomasisinin aktörlerinin kimler olabileceği, kullanılabileceği alanlar ve zayıf yönleri çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanacağımız olay örnekleri olarak 1996-2015 yılları arasında Türk dış politikasında arka kapı diplomasisinin kullanıldığı krizler ve aktörlere yer verilmiştir. Öncelikle ilgili aktör tanıtılmış sonrasında kriz anlatılmış ve krizdeki rolü incelenmiştir. Arka kapı diplomasisi ile krizlerin çözümleri de ayrı bir başlık altında tartışılmıştır. Dördüncü ve son bölümde, çalışmanın başında sorulan soruya cevap verilmeye çalışılmış ve çeşitli önerilere yer verilmiştir.

Fakat arka kapı diplomasisi liberal kuramda izah edilirken karşıt kuramlara da atıf yapılarak tartışılmıştır. Diplomasi türlerinden sadece arka kapı diplomasisine yakın diplomasi yöntemlerine yer verilmiştir. Çalışmada arka kapı diplomasisi aktörlerinin hayatına kısaca yer verilmiş olup sadece uluslararası ilişkileri üzerinde çalışılmıştır.

1.5 Araştırmanın Metodu

Kuramsal, tanımlayıcı ve analitik özellikler barındıran çalışma nitel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Araştırma nitel olarak ulaştığımız verilerden çalışmanın sorularına cevaplar bulmaya çalışmaktadır. Çalışmada literatür taraması yapılırken kuramlar, tanımlar ve tarihi olaylarla ilgili ulusal ve uluslararası yayınlar; makaleler, kitaplar, dergiler, otobiyografiler, gazete ve dergi arşivleri, gazete haberleri, köşe yazıları, Türkiye ve yabancı ülkelerin resmi sitelerinden resmi duyuru ve haberler taranmıştır. Çoğunlukla ikincil veri kaynaklarına dayanan çalışmada tarihsel olayların aktarımı alana hâkim eserlerden yapılmıştır. Çalışmada Türkçe, İngilizce ve Rusça kaynaklardan yararlanılırken konuya çeşitli açılardan bakılmaya çalışılmıştır.

2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çalışmanın inceleneceği arka plan olarak liberalizm ve liberalizmin genel ideolojik yapısı ile arka kapı diplomasisi kavramı irdelenecektir. Liberalizmin tanımına, temel mantığı ve prensiplerine, arka kapı diplomasinin tanımına, aktörlerine, kullanıldığı alanlara ve zayıf yönlerine değinilecektir.

2.1 Liberalizm

Latince *liberty* yani *özgürlük* kökünden gelen liberalizm, özgürlüğü temel alan bir ideoloji olmakla beraber modern anlamda ortaya çıkışından bugüne devlete ya da siyasal iktidara karşı bireyin hukukunu koruyan ve siyasal iktidarın ya da devletin gücünü sınırlayan bir anlam taşımaktadır.² Siyasal olarak liberalizm devletin yasama, yargı, güvenlik gibi sadece temel görevlerini yerine getirmesi diğer alanları bireylerin özgür rekabetine bırakması gerektiğini savunur.

Modern bir tanımla liberalizm, bireyin özgürlüğü temel alan, rasyonel düşünen bireylerin siyasi ve iktisadi hak ve özgürlüklerini garanti eden, serbest piyasa ekonomisini sağlayan, devletin ekonomi ve piyasaya müdahalelerinin asgari düzeyde kalmasını savunan bir ideolojidir.³

Liberal düşüncenin ilk ne zaman ortaya çıktığına dair mutabık kalınan bir tarih olmasa da; liberal düşüncüyü Eski Yunana ve Magna Carta'ya kadar dayandıranlar mevcuttur.⁴ Modern anlamda liberalizmin ise düşünsel temelleri 17. yüzyılda atılmış, felsefi temelleri ise *John Stuart Mill*, *Jeremy Bentham*, *David Hume*, *Adam Smith*, *Herbert Spencer*, *Benjamin Constant*, *John Locke* gibi düşünürlerin görüşlerine dayanmaktadır.⁵ Düşünsel temellerinin ortaya çıktığı dönemden de anlaşılacağı üzere liberalizm Avrupa'da feodal çözünmeye bir refleks olarak ortaya çıkmıştır.

² Coşkun Can Aktan, "Klasik Liberalizm, Neoliberalizm ve Libertarianizm", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, 1995, s.3.

³ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Turhan Kitabevi, Ankara 1994 s. 135.

⁴ Aktan, "Klasik Liberalizm, Neoliberalizm ve Libertarianizm", s. 7-8.

⁵ Halis Çetin, "Liberalizmin temel ilkeleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2001, s.219.

Klasik liberal düşüncenin üzerine inşa edildiği temel değerler; özgürlük, rasyonellik, mülkiyet ve eşitlik kavramlarıdır.⁶ Feodal düzenin çözümlenmesine karşı bir refleks olarak ortaya çıkan liberalizm aydınlanma çağının (1688-1789) düşünürlerinin temel felsefelerini oluşturmuştur.

Liberalizme göre insanların tamamı eşittir ve insanlar yaşam hakkı, özgürlük ve mutlu olma gibi haklara sahiptirler. Liberalizm eşitliğin devlet ya da iktidar eliyle suni olarak değil bilakis doğal olarak sağlanacağını savunur. Liberalizme göre eşitlik fırsat eşitliği ile sağlanır ve bu sebepten liberalizmin temel ilkelerinden biri; fırsat eşitliğidir.⁷

Liberalizm öncelikle bireyin özgürlüğünü esas alan bir düşüncedir. Bireyin özgür olarak doğduğunu ve bazı temel haklara doğuştan sahip olduğunu savunan liberalizme göre; bireyin özgürlüğü hiçbir şartta kısıtlanamaz, bireyin haklarına dokunulamaz ve bireyin hakları ortadan kaldırılamaz. Liberalizme göre birey özgür doğuşunda kendisi için en iyi olana karar verebilir.⁸

Demokrasi ve liberalizm değerler yönünden örtüşmektedir fakat liberalizm ve demokrasi arasındaki ilişki bundan ibaret değildir. Demokrasinin liberalizmin vazgeçilmez unsurlarından biri olmasının sebebi halkın kendini ifade ettiği ve reflekslerini devlet aktörü eliyle harekete geçirdiği bir sistem olmasıdır. Demokrasilerde toplum kendini ifade etme olanağı bulacaktır. Toplum kendini ifade ettiğinde doğal olarak rasyonel düşünecek ve savaşa girmek arzusunda olmayacaktır. Liberalizme göre savaşları önlemenin yollarından biri de demokrasinin yaygınlaşması ve demokratik ülkelerin artmasıdır. Liberalizmin rasyonellik (akılcılık) ilkesine göre rasyonel bir toplum sık sık savaşa girmek arzusunda olmaz.

Liberteryenizm öğretisi klasik liberalizmin bireycilik, özel mülkiyetin güvence altına alınması ve korunması, serbest ve rekabetçi bir piyasa ekonomisi gibi genel prensiplerine temelde bağlı olmakla birlikte devlet felsefesine bakış açısı yönünden liberalizmden ayrılır. Liberteryenizm öğretisi dâhilinde *devleti gereksiz bir kötülük* (government is unnecessaryevil) olarak tanımlayarak devleti tamamen reddeden ve

⁶ Aktan, "Klasik Liberalizm, Neoliberalizm ve Libertarianizm", s.4.

⁷ Tayyar Arı, "Liberalizm ve Yeni Liberalizm" (Editör: Tayyar Arı, Elif Toprak), **Uluslararası İlişkiler Kuramları I**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012, s. 25.

⁸ Arı, "Liberalizm ve Yeni Liberalizm", s. 28.

devletsiz toplum düşüncesini savunan *bireyci anarşizm* (anarko-kapitalizm) yaklaşımı da mevcuttur. Lysander Spooner, Murray N. Rothbard, Gustave de Molinari, David Friedman gibi isimler bu yaklaşımın savunucusu düşünürler olarak öne çıkarlar.⁹

Liberteryen öğretisi dâhilinde devleti tümüyle reddetmeyen fakat devlete olabildiğince küçük bir rol veren yaklaşım da mevcuttur. Bu *minimal devlet liberteryenizmi* ya da *minarşizm* olarak adlandırılan ve devlete mümkün olduğu ölçüde minimal (ve hatta ultra-minimal) bir görev ve sorumluluk yükleyen yaklaşımın öncüsü olan düşünürler de Robert Nozick ve Ayn Rand'dır. Bu yaklaşım devleti; *devlet gerekli bir kötülüktür* (government is a necessaryevil) şeklinde tanımlar.¹⁰

Liberal felsefede bile devletler uluslararası ilişkilerin hala en önemli aktörü olarak kabul edilmektedir. Devletin bütünüyle ortadan kalktığı bir ideolojinin uluslararası ilişkileri incelemek için kapsamlı bir kuram olmadığı varsayımıyla çalışmada liberteryenizm kullanılmayacaktır.

Neoliberalizm ya da uluslararası liberal kuram; I. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası güvenliğin ve barışın tesisi ve çatışmaların önlenmesi çalışmalarının bir sonucu olarak, uluslararası politika ve devletlerin dış politikalarını açıklamak için bir uluslararası ilişkiler kuramı olarak gündeme gelmiştir. Neoliberalizm ya da uluslararası liberal teori olarak da adlandırılabilir modern liberalizmin esası; klasik liberalizmin bireye yaklaşımından esinlenerek uluslararası ilişkilerde barış ve işbirliğini savunmasıdır. Klasik liberal teori, birey temelli bir yaklaşım iken neoliberalizm devlet, uluslarüstü örgütler, uluslararası örgütler, birey, ulusal baskı grupları gibi aktörler temelli bir yaklaşımdır.¹¹

Yeni bir umut olarak dünyada barışa katkı sunması beklenen neoliberalizmin temel özellikleri incelendiğinde hususiyetle 'barış ve işbirliğini öncelmesi' önümüze çıkmaktadır. Neoliberalizm kuramı realizmden farklı olarak uluslararası ilişkileri

⁹ Coşkun Can Aktan, "Liberteryenizm ve Anarko-Kapitalizm Perspektiflerinden Devletin Meşruiyeti: Devlet Niçin Gerekli (Gereksiz) Bir Kötülüktür?", (Editör: Coşkun Can Aktan ve Ahmet Taner), **Liberteryenizm ve Anarko-kapitalizm**, SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları, 2019, s.6.

¹⁰ Aktan, "Liberteryenizm ve Anarko-Kapitalizm Perspektiflerinden Devletin Meşruiyeti: Devlet Niçin Gerekli (Gereksiz) Bir Kötülüktür?", s.6.

¹¹ Arı, "Liberalizm ve Yeni Liberalizm", s. 30.

birim (aktör) seviyesinde incelemektedir. Buna ek olarak neoliberalizm, ‘aktör seviyesindeki nedenlerin sistem seviyesindeki neticeleriyle ilgilenmektedir.’¹²

Bu minvalde klasik liberalizmde temel analiz birimi olarak birey alınırken, uluslararası liberal kuramda çoğulcu bir yaklaşımla birey, uluslararası baskı grupları, devlet, uluslararası örgütler ve uluslarüstü örgütlenmeler analiz birimleri olarak değerlendirilir. Uluslararası ilişkiler ve devletlerin dış politikası bu aktörler tarafından belirlenmektedir.¹³

Neoliberalizmin bu devlet dışındaki aktörlerden oluşan çok aktörlü bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı günümüzde savaşların önlenmesi, krizlerin ve çatışmaların çözülmesi konusunda somut sonuçlarla başarılı olmaktadır. Birçok krizin, savaşın ve çatışmanın NATO, BM gibi uluslararası örgütler eliyle engellendiği, AB gibi uluslarüstü yapılanmalar içerisinde savaşların imkânsız hale geldiği görülmektedir.

Liberalizmin temel ilkesi olan demokrasi yine neoliberalizmde de yerini korumaktadır. Barışı teşvik etmesinden dolayı demokrasi, tüm liberalizm savunucularının ortak ve en önemli noktasıdır. Liberalizm, demokrasiler birbiriyle savaşmazlar fikrine dayanarak barışı korumayı amaçlar. Ayrıca demokrasi bireylerin refleksini devlet eliyle de uluslararası ortama taşıdığından devletlerin de uluslararası arenada rasyonel davranmasını sağlar. Rasyonel bireyler rasyonel devletleri oluşturur ve rasyonel devletler birbirleriyle savaşmak yerine işbirliği yaparak barışı sürdürürler. Neoliberalizm de, liberalizm gibi uluslararası aktörlerin devletlerden ibaret olmadığını savunsa da en önemli aktörün devletler olduğunu kabul eder. Neoliberalizm yani uluslararası liberal kuram, uluslararası çatışmaya karşılık barış ve işbirliği alanları ile ilgilenerek realizmden ayrılmaktadır. Liberalizme göre uluslararası ilişkilerin gündemi sadece güvenlik değildir; modernleşme, refah, çevrecilik gibi konular da güvenlik kadar önemli hale gelmiştir. 20. yüzyıldan itibaren güvenlik, devletlerin uluslararası politikalarını şekillendiren tek unsur olmaktan çıkmış, çevre, göç, ekonomi, ticaret,

¹² Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**. Marmara Kitap Merkezi, İstanbul 2010, s.305.

¹³ Arı, “*Liberalizm ve Yeni Liberalizm*”, s., 28.

sağlık, çevre gibi konular uluslararası arenada önemli birer unsur olarak yerini almıştır.¹⁴

Neoliberalizmin savunduğu uluslararası ilişkilerin gündeminin güvenlikten ibaret olmadığı tezine örnek olarak Dünya Sağlık Örgütü'nün 2020 yılında Covid19 salgınınındaki rolü ve devletlerarasındaki işbirliğinin zorunluluğu örnek verilebilir. Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Gıda ve Tarım Örgütü, Uluslararası Göç Örgütü, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği gibi uluslararası ve uluslararası örgütler ile rolleri hem uluslararası politikayı yönlendiren tek unsurun güvenlik olmadığını hem de uluslararası aktörlerin devletlerden ibaret olmadığını gösteren örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Liberalizme göre uluslararası ilişkilerde kurumsallaşma belirsizliği, dolayısıyla korkuyu azaltır, uluslararası eğitim ve etkileşimi artırır. Böylece yanlış bilgilenme ve yanlış anlamadan kaynaklanan korku ve düşmanlık asgari seviyeye indiğinden işbirliği olanakları artar.¹⁵

Neoliberal kuram, neorealizmin uluslararası arenanın anarşik olduğu varsayımını reddetmemektedir. Bunun yanında, neoliberalizme göre, işbirliğinin tesisinde uluslararası sistemin anarşik yapısı neorealizmin varsaydığı kadar ciddi bir engel değildir. Neoliberalizm, devletlerarasında, hassaten iktisadi konularda *karşılıklı bağımlılığın (interdependence)* artması neticesinde devletlerin askerî güçten daha çok iktisadi gücü önemsemeyi tercih ettiğini, buna istinaden iktisadi konularda işbirliği çalışmalarının daha sık görüldüğü ve başarılı olduğunu ileri sürmektedir.¹⁶

Liberalizmi realizmden ayıran unsurlardan biri de liberalizmin uluslararası örgütleri barış ve güvenliği tesis edip sürdüren unsurlar olarak görmesidir. Jean-Jacques Rousseau, John Locke, John A. Hobson, David Mitrany, Wodrow Wilson gibi birçok

¹⁴ Ole R. Holsti, "Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge" (Editör: Charles W Kegley, Jr.) **Contraversies in Internatioanl Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge**. St. Martin's Press, New York, 1995, s.43-44.

¹⁵ Holsti, a.g.e. s.43-44.

¹⁶ Barış Gürsoy, "*Soğuk Savaş Sonrasında Çok Yönlü Tehdit Algılamaları: Asimetrik Tehdit*", **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s.8.

liberalizm savunucusu, barışın uluslararası örgütlerle korunması, sürdürülmesi, geliştirilmesi ve garanti edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.¹⁷

Bunların dışında liberalizm ikili ve çok taraflı diplomasinin barışı getireceğini, silahsızlanmanın ortak güvenliği sağlayacağını, güvenlik kaygısından kurtulan devletlerin mutlak kazanç ve ortak çıkar peşinde olacağını savunmaktadır. Buna cevaben realizm diplomasiye yeterince önem atfetmez, askeri gücün diğer tüm güçlerden daha önemli olduğunu savunur ve güvenlik kaygısı ön planda olduğu için nispi kazancı tercih eder.

Kriz ve çatışma müzakerelerinin bir çözüme ulaşması ancak bir uzlaşma ile mümkün olmaktadır. Uzlaşma ise karşılıklı feragat gerektiren bir süreçtir. Liberal yaklaşım mutlak kazanç ve ortak çıkar temelinde uzlaşma ve işbirliğini savunurken realist yaklaşım nispi kazançta razı olarak uzlaşma için feragatte bulunmamaktadır. Günümüzde çözülememiş birçok kriz ve önlenememiş birçok savaş bulunsa da çözülmüş krizler ve önlenmiş çatışmalarda diplomasinin rolü büyüktür. Bugün klasik diplomasinin dışında birçok diplomasi türü çeşitli krizlerin çözülmesinde ve çatışmaların önlenmesinde kullanılmaktadır.

2.1.1 Arka Kapı Diplomasisi ve Liberalizm

Ülkeler arasında geçmişten bu yana hep bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkilerin sağlıklı olabilmesi adına devletlerin arasında sorunları ve olayları çözümlenmek için her zaman bir iletişim hali bulunmaktadır. Bu bakımdan devletler ilişkilerini yürütebilmek için elçilik ve konsolosluk gibi kurumlar kurarak diğer devletlerle aralarında diplomasi kanalını oluşturmuşlardır.

İnternetin icat edilmesi ve yaygınlaşması ile sınırlar ortadan kalkmış ve küreselleşme denilen süreç başlamıştır. Küreselleşme ile birlikte yeni diplomasi türleri oluşmuştur.¹⁸ Bunlardan bir tanesi de arka kapı diplomasisidir. Bu diplomasi türü iki veya daha fazla

¹⁷ Mark Zacher-Richard Matthew, "Liberal International Theory: Common Needs, Divergent Strads," (Editör: Charles W Kegley, Jr.) **Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge**. St. Martin's Press, New York 1995, s.107.

¹⁸ Gökhan Kömür, "Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kamu Diplomasisi", **International Journal of Politics and Security (IJPS)**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2020, s.91.

ülkenin krizlerde ortak bir noktada buluşamaması sonucunda üçüncü kişilerin dâhil olarak ortada mevcut bulunan sorunu çözümlenmek ve kaldırmak amacıyla izlenmiş oldukları bir politikadır.¹⁹ Arka kapı diplomasisi arabuluculuk içerse de arabuluculuk diplomasisinden farklı bir yöntemdir. Arka kapı diplomasisinde arabulucu aktör üçüncü bir devlet değildir.

Dünyada yaşanan kriz, savaş, çatışma ve benzeri olaylar uluslararası ilişkiler kuramlarının sürekli tartıştığı kavramlardır. Bu olayların önlenmesi ya da çözümünde realist kökenli kuramlar daha fevri ve güce tehdidine dayalı yöntemler kullanırken liberal kuram bu olayların çözümünde istişare, işbirliği ve diplomasiyi her türlüşünü kullanmayı önceler.

Bir siyasal düşünce olarak liberalizm, 17. ve 18. asırda değişime uğrayan birey ile devlet ilişkisini rasyonalizm ilkesiyle açıklamıştır. Liberalizm, müreffeh bir yaşamın rasyonalizm ilkesiyle mümkün olacağını ileri sürer ve sınırlı bir devlet anlayışı ile bireyin özgürlüğünü savunur. Liberalizm birey ve toplumu ulusal düzeyde incelemiş ve uluslararası ortamı da bu mantıkla açıklamaya çalışmıştır. Böylece kurulacak olan uluslararası yapıda devletler bireyin devlette davrandığı gibi rasyonel davranacağını ileri sürmüştür. Bu özelden genele bakış açısı, uluslararası sistemlerin devletlerin dış politika davranışlarına yönelik belirleyici bir etken olduğu ifade eden realist akımının savunucularına liberalleri eleştirebilmek adına bazı açık kapılar bırakmıştır²⁰.

Tanımsal bakımdan diplomasi kavramı kısmen arabuluculuk anlamına da gelmektedir. Bu bakımdan diplomasi ve liberalizm kavramlarına bakıldığında aralarında bir bağlantı bulunduğu görülmektedir. Arabuluculuk, arabulma ya da işbirliği liberal kuramın savunduğu temeller olarak devletlerarasında yaşanan sorunların çözümünde yer almaktadır. Zira rasyonel davranan bir devletin savaş ve krize meyilli olmayacağını ileri süren liberalizm mutlaka arabuluculuğa ve işbirliğine ihtiyaç duyacağını savunmaktadır. Dünyada irrasyonel davranan devlet yönetimlerinin illa ki

¹⁹ Burak Akçapar, **Political Entrepreneurship in International Peace Mediation: A Study of Turkey's Role at the UN, OSCE, and OIC**, New York, Center on International Cooperation, New York University, 2019, s.11.

²⁰ Scott Burchill, **The National Interest in International Relations Theory**. Palgrave Macmillan UK, London, 2005, s.105.

bulunacağını fakat bu irrasyonel devletlerin uluslararası işbirliği ile kontrol edilebileceğini savunmaktadır.

Arka kapı diplomasisi ve uluslararası liberal kuramın savunduğu ilkelerle paralel bir çizgidedir. Uluslararası liberal kuram savaşa değil de uzlaşmaya götürecek her tür iletişim, istişare ve işbirliğini desteklemektedir. Arka kapı diplomasisinde de resmi olmayan şekilde bir uzlaşma çabası görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında realizmin ileri sürdüğü prestij ilkesini ekarte ederek uzlaşma için gizli bir yol açan arka kapı diplomasisi uluslararası liberal kuramla açıklanabilir.

2.1.2 Liberal Perspektifle Krizlerin Çözümleri

Ocak 1918’de, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson’ın (1856-1924) ilan ettiği meşhur ‘On Dört İlke’ ile uluslararası barışın tesisi ve kurumsallaşması süreci başlamıştır. I. Dünya Savaşı’nda yer alan ülkeler hakkında düzenlemeler ile savaş sonunda ortaya çıkan uluslararası toplumla alakalı temel ilkelerden oluşmaktadır. Gizli diplomasi yapılmadığı, silahlanmanın asgari düzeye indirildiği, sömürgelerin bağımsız hale getirildiği, daha da önemlisi “küçük ya da büyük bağımsız devletlerin siyasi bağımsızlıkları ve toprak bütünlüklerini garantileyecek bir akitle bağlanacakları genel bir cemiyetin kurulması” gerektiğini söyleyen bu ilkelerde Kant’ın etkisi de bulunmaktadır. Ve bu Kant etkisi, bu ilkelerdeki liberalizm belirtilerinin ilk belgelenişidir.²¹

Uluslararası ilişkiler disiplini I. Dünya Savaşı sonrasında ilerleme kaydetmiş ve bu savaş deneyiminden sonra liberalizm ekseninde barışın nasıl tesis edileceği sorusuna cevap aramıştır. Gelişmeye çalışan liberalizm ya da uluslararası liberal kuram uygulamada başarısız olmuştur. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nin Milletler Cemiyeti’nin kurulmasını organize edip sonrasında da kendisinin üye olmaması kurumun itibarına zarar vermiştir. Buna ilaveten üye ülkelerin güvenliğini sağlamakla mükellef bu kurumun Almanya’nın Rhineland’ı işgal etmesine, İtalya’nın o dönemki adıyla Habeşistan’ı işgal etmesine, Japonya’nın da Mançurya’yı işgal etmesine sessiz

²¹ Tim Dunne, “*Liberalism*”, John Baylis et. al. (der.). **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2011, s.105.

kalması netice itibariyle II. Dünya Savaşını engelleyememesi de eklenince kurumun varlığı anlamsızlaşmış ve son bulmuştur.²²

İkinci Dünya Savaşı ertesinde liberal kuramcılarının ortaya çıkmasına neden olan gelişmelerden biri Avrupa entegrasyonunun başlamasıdır. Bu entegrasyon başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede görülmüştür.

Ülkelerin liberal açıdan krizlere yönelik çözümlerinin en başında işbirliği yaklaşımı vardır. İkincil olarak uluslararası liberal kuram ortak çıkarların, uluslararası normların ve uluslararası hukukun temel alınması gerektiğini ileri sürer. Ayrıca liberalizm devletleri işbirliğine zorlayan uluslararası ortamdaki anarşi olduğu düşüncesinden yola çıkar.

Liberalizme göre devletler bireyin özgürlüğünü, yaşamını ve mülkiyet hakkını korumakla mükelleftir. Böylece devletler demokratik ve özgür bir kamuoyu oluşturabilirler. Demokratik ve özgür bir kamuoyu da devletlerin akılcı davranmasının dolayısıyla savaşları önlemenin ve işbirliğini artırmanın temel dayanağıdır. Sıradan bir birey kendisi için akılcı davranarak bireysel hak kaybına uğrayacakları savaşların meydana gelmesini arzu etmezler. Bu açıdan barışın tesisi ve sürdürülebilirliği toplumların eğitim seviyesini yükseltmek ile mümkündür. Devletin bu süreçleri sağlıklı ve güven içinde yürütmesini sağlamak için rasyonel bir hukuk mekanizması geliştirmesi gerekir.

*Uluslararası ilişkilerin artık sadece 'devlet' eliyle yürütülen bir ilişki biçimi olmaktan çıkması, sivil toplum örgütlerinin karar alma mekanizmalarında artan etkisi ve küreselleşme gibi birçok etken bu yeni diplomasi olgusunun günlük siyasi hayata girme sürecini hızlandırdı.*²³ Berker'in de ifade ettiği gibi uluslararası ilişkiler devlet eliyle yürütülen bir ilişki biçimi olmaktan çıkmıştır liberal kuram da konuya aynı şekilde yaklaşmaktadır.

²² Atilla Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", (Der. Atilla Eralp), **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2004, s.65-66

²³ Nimet Berker, *Gayriresmî Diplomaside Kalite ve Uyuşmazlık Çözümü Yöntemleri*, **Foreign Policy**, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2003, s.124.

Uluslararası liberal kuram da, uluslararası hukukun devletlerin müşterek rızası ile teşekkül etmesi gerektiğini savunur. Müşterek rıza ile uluslararası hukukun tesisi, uluslararası toplumu birbirine daha bağımlı hale getirerek uluslararası ortamı geliştirecektir. Ayrıca liberalizm uluslararası ilişkilerde uluslar üstü kurumsallaşmanın uluslararası arenadaki belirsizliği ortadan kaldıracığını ve işbirliğini artıracığını savunur. Bu kurumsallaşma uluslararası örgütlerin tesisi ve gelişimi ile sistemdeki anarşist ortamı ortadan kaldırıp barışın tahkimi ve sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. Gerek Milletler Cemiyeti, gerek Birleşmiş Milletler liberalizmin, mevcudiyetini henüz yokken savunduğu örgütler olmanın dışında günümüzdeki uluslararası sorunlara sundukları çözümler bakımından liberal düşüncenin somut örnekleri olarak nitelendirilebilir.

2.2 Diplomasi Türleri

Uluslararası ilişkiler disiplininin, devletler ile diğer uluslararası ve uluslar üstü aktörlerin politik davranışlarının tanımlanması, açıklanması ve tahmin edilmesi ile uğraştığı söylenebilir.²⁴ Klasik bir tanımla, "*uluslararası ilişkiler, tek tek devletlerin etki alanlarının ötesindeki bütün insani ilişkiler ve etkileşimler ile bunları belirleyen faktörleri anlama çabasıdır; a) devlet - devlet; b) devlet - devlet dışı aktör; c) devlet dışı aktör - devlet dışı aktör*" şeklinde ilişkilendirilebilir.²⁵ Günümüz uluslararası ilişkilerinde devlet dışı aktörlere bireyler yani toplumlar da dâhil olmuştur. Bu da uluslararası ilişkiler disiplininin artık devletlerarası ilişkilerden ibaret olmadığını göstermektedir. Uluslararası ilişkiler kavramında da belirtildiği gibi ulusların devlet dolaylı ilişkilerinden uluslararası doğrudan ilişkilerine evrildiği bir süreç yaşamaktadır. Çalışmada bahsedilecek bazı diplomasi türlerine de bu kapsamda değinilecektir.

Uluslararası aktörlerin resmi temsilcileri arasında yürütülen görüşmelerin bütününe diplomasi denilmektedir. Diplomasi bu manasıyla, barış ortamının sürdürülmesini

²⁴ Mustafa Aydın, *Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 51 Sayı:01 1996 s.72

²⁵ Frederic S. Pearson, J. Martin Rochester, *International Relations: The Global Condition In the Late Twentieth Century*, 2. Baskı Random House, New York 1988, s. 12, Tablo 1.1.

sağlayan, kriz zamanlarında ise tehdit ve güç kullanımından önce krizin aşılmasında kullanılan en önemli yöntemlerden biridir.²⁶

Diplomasi kavramı “uluslararası siyasi ve hukuki iletişim” demektir²⁷. Devletlerin ortaya çıkan ya da yaşanan sorunlara karşılık olarak başvurmuş olduğu bir yoldur. Adeta dış devletlere karşı uygulanan bir siyasi yönetim olarak görebiliriz. Diplomasi dış politikaları belirleyici bir faktördür. Sosyal bilimciler diplomasiyi bir ihtisas alanı olarak görmektedir. Diplomasinin amacı yaşanabilir olan çatışmaların önüne geçerek süreklilik hali arz eden barışı sağlayabilmektir. Dünya çapında ırk, mezhep, din, renk ve dil ayrımcılığı olmaksızın ulusal düzeyde sorunları çözmeye yönelik olan iletişim yöntemidir.²⁸

Diplomasi kelimesi Yunanca kökenli *diplomeis* kelimesinden oluşmaktadır. Diplomasi kavramı birçok araştırmanın konuları arasında yer bulmuştur. İngiltere asıllı Alman diplomat Ernest Mason Satow diplomasi kavramını *devletlerin arasında yaşanan ilişkilerin barışçıl yollar ile yürütülmesi* olarak ifade etmektedir. Bu açıdan diplomasinin tam anlamıyla işlevlerini gerçekleştirmesi gerekmektedir.²⁹

Uluslararası İlişkiler Profesörü olan Headley Bull'da diplomasi kavramını *resmi politikalar ve barışçıl yollarla dünya siyasetinde yer alan devletler ve diğer varlıklar arasındaki ilişkilerin yürütülmesi* olarak tanımlamaktadır. Diplomasi ile alakalı yapılan bir diğer tanımlama ise ABD'li diplomat ve siyasetçi Henry Kissinger tarafından *diplomasi yeni bir dünya düzenidir ve modern diplomasi ise savaş ve barış güçleri arasındaki güç dengesidir* olarak tanımlanmıştır.³⁰

Diplomasi her daim ilgi çeken ve merak uyandıran bir alan olmuştur. Şekli ve içeriği zaman içerisinde demokratik anlayışa ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişebilmektedir. Nitekim günümüzdeki diplomasi türleri klasik diplomasiden

²⁶ Yılmaz, “Uyuşmazlık Çözümünde Toplumlar Arası Diplomasi Yöntemi”, s.42-43

²⁷ Elvin Abdurahmanlı, Egemen Bağış, “Diplomasi Tanımı ve Uluslararası Konjonktürde Mevcut olan Diplomasi Türleri.” **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2021, s. 141

²⁸ Abdurahmanlı, Bağış, a.g.m. s.141

²⁹ John Barratt, "South African Diplomacy at the UN," in *Diplomacy at the UN*, (Editör: G. R. Berridge and A. Jennings) New York: St. Martin's, 1985, s.191.

³⁰ Ernest Richard May, “Kissinger’s Diplomacy”, **The New York Times**, Çevrimiçi Bağlantı: <https://www.nytimes.com/1994/05/01/books/1-kissinger-s-diplomacy-841706.html> Erişim Tarihi:10.04.2023

farklıdır. Ama diplomasinin amacı hep aynıdır: milli menfaatler esas alınarak devletlerarası ilişkilerin barış temelinde korunması ve geliştirilmesi.³¹

Bunun dışında birçok yazar ve düşünürün olumlu veya olumsuz diplomasi tanımı mevcuttur fakat en objektif olanlardan bazıları şunlardır: Genel bir tanımla diplomasi; “milletlerarası ilişkileri yürütme ve yönetme mesleği ile bu mesleğin uygulama alanıdır”³². Süreç yönüyle; “bir hükümetin belli konulardaki kanı ve görüşlerini doğrudan doğruya diğer devletlerin karar vericilerine iletme sürecidir”³³. Aktörler yönüyle diplomasi; “devletler arasında barışçıl ilişkilerin hükümet görevlileri ve yetkili ajanlar aracılığıyla icra edilmesidir.”³⁴

Diplomasinin klasik anlamıyla, barışın tesisi ya da korunması hususunda yararları yadsınamaz. Fakat barışın tesisinde toplumların da sürece katılımı yani toplumların da aralarında barıştığı geniş anlamda bir barış süreci için daha geniş anlamda bir diplomasiye ihtiyaç duyulmaktadır. Zira sadece politik seviyede mutabık kalınan bir anlaşmanın toplumların desteğinden yoksun şekilde uygulanması ve sürdürülebilmesi mümkün değildir. Buna en önemli örnek olarak Kıbrıs ve İsrail-Filistin vakaları verilebilir. Halk desteği olmadan ne 1959, 1960 Zürih-Londra Antlaşmaları kalıcı bir Kıbrıs Cumhuriyeti yaratabilmiş ne de 1993 Oslo Görüşmeleri İsrail-Filistin çatışmasını bitirebilmiştir. Nitekim sürdürülebilir, kalıcı ve gerçek manada bir barış politik bir anlaşmanın ötesinde anlaşmaya verilen toplumsal destekle gerçekleşebilir.³⁵

İnternet teknolojisi ile birlikte gelişen iletişim teknolojisinin diplomasinin gelişimine etkisi diplomasi yöntemlerinin de artmasıyla devam etmiştir. Günümüzde onlarca diplomasi çeşidi bulunmaktadır. *Kamu diplomasisi, parlamenter diplomasi, nükleer diplomasi, çevre diplomasisi, insani diplomasi* gibi klasik diplomasiye dolaylı yönden katkı sağlayan diplomasi çeşitleri olduğu gibi klasik diplomasiye doğrudan etkisi olan diplomasi çeşitleri de bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu da klasik diplomasiden

³¹ Rauf Versan, *Tarih Boyunca ve Günümüzde Diplomasi*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:10 Sayı:90, 2012, s.90

³² Kemal Girgin, *Çağdaş politika ve diplomasi el kitabı*, Türkiye İş Bankası, Ankara 1975, s.134.

³³ Mehmet Gönübol, *Uluslararası politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1975, s.112.

³⁴ Richard Langhorne, Keith A. Hamilton, *The practice of diplomacy*, Routledge, 1995 London-New York, s.1

³⁵ Yılmaz, “Uyuşmazlık Çözümünde Toplumlar Arası Diplomasi Yöntemi”, s.42-43

farklı fakat klasik diplomasiye doğrudan katkı sunan diplomasi yöntemlerini açıklama amacı gütmektedir.

Arabuluculuk diplomasisi; devletlerin ‘gönüllü’ olarak başlattığı, bir kriz ya da anlaşmazlığın çözümünü sağlama ya da kolaylaştırmak süreci olarak tanımlanabilir. Söz konusu arabulucu genelde taraflar arasında irtibatı sağlamaya çalışan bir kolaylaştırıcıdır. Arabulucu öncelikle uyuşmazlık konusunu tanımlamaya sonrasında ise yüz yüze müzakereler ile olumlu sonuçlar almak için tarafları masaya oturtmaya çalışır.³⁶

Arabuluculuk diplomasisini arka kapı diplomasisinden ayıran en önemli özelliği üçüncü bir devlet ya da üçüncü bir devlet adına resmi bir aktörün devreye girmiş olmasıdır. İkinci özelliği ise bu arabuluculuğun klasik diplomasi yöntemiyle ve kamuoyunun gözü önünde ve şeffaf olarak yapılmasıdır. Kimi zaman bu yöntem kamuoyunun gözü önünde ve şeffaf bir şekilde başlamamış olsa bile çok kısa zamanda kamuoyuna açıklanır. Bu diplomasi yöntemi klasik diplomasi yönteminde üçüncü aktör uluslararası resmi bir örgüt adına bir aktör de arabulucu görevi görebilir. Fakat arka kapı diplomasisinden farklı olarak arabuluculuk yapılan ülkelerin üstünde kamuoyuna hesap verme niteliğinde bir baskı mevcuttur zira sonuçlar ne olursa olsun bir şekilde kamuoyuna açıklanacaktır.

Mekik diplomasisi; Günümüzde ulaşım teknolojilerinin gelişmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Mekik diplomasisi sorunun tarafları arasında sürekli görüşmeler yürüterek kriz çözümü imkânı sunmaktadır.³⁷ Genelde kriz zamanlarında kullanılan bu diplomasi yöntemine arabuluculuğun şeklen tanımlanmış bir türü diyebiliriz. Mekik diplomasisi, taraflardan ya da taraf olmayan resmi görevli bir aktörün taraflar arasında sık sık gidip gelerek taraflar arasında uzlaşmayı sağlamasına denilir. Buna en güzel örnek Henry Kissinger’in İsrail ile Arap ülkeleri arasında mekik dokuyarak çabaladığı, kalıcı bir barış için imzalanan Camp David Anlaşmalarıdır. O dönem ABD Dışişleri Bakanı

³⁶ Temel İskit, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s.334.

³⁷ Abdurahmanlı, Bağış, a.g.m. s. 147

Henry Kissinger, İsrail'in başkenti Tel-Aviv ile Arap ülkelerinin başkentleri arasında mekik dokuyarak anlaşmaların imzalanmasını sağlamıştır.

Zirve diplomasisi ya da diğer adıyla **doruk diplomasisi** diplomatik görüşmelerin tarafların en üst düzey temsilcilerinden müteşekkil bir kadro ile yürütülen diplomasi türüdür. Bu diplomasi türünün en önemli avantajı; müzakere masasında bir sonuca ulaşmanın temel koşulu olan taviz verme hususunda en yetkili diplomasi aktörleri olan liderleri bir araya getirilmesidir.³⁸

Zirve diplomasisi klasik diplomasi yöntemlerinden biri olmakla birlikte ulaşım teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte sık karşılaşılan bir yöntem haline gelmiştir. Devletlerin en üst seviye karar vericileri yani liderleri arasında yapılan diplomatik görüşmelerin taviz verme konusunda yetkili olduklarından daha pratik çözümlerle sonuçlanması bir avantajdır. Fakat bunun dezavantajı olarak da mesleği diplomasi olmayan devlet başkanları için masada fazla taviz vermek ihtimali ortaya çıkmaktadır. Nitekim tecrübeli ve mesleği diplomasi, istihbarat, uluslararası siyaset olan devlet başkanlarının masada baş başa daha fazla taviz koparabildikleri gözlemlenebilir. II. Dünya Savaşı sırasında Churchill ve İnönü'nün görüşmesi örneğinde İnönü'nün tecrübeli bir diplomat ve devlet adamı olması zirve diplomasisinden istediğini alarak ayrılması ile sonuçlanmıştır.

Gizli diplomasi; daha çok 17. 18. ve 19. asırlarda Avrupa'da elçiler arasında gerçekleşen gizli ilişkilerden oluşmaktadır. O dönemlerde 'hasta adam' olarak nitelenen Osmanlı Devleti'nin paylaşıldığı diplomatik görüşmeler gizli diplomasiye en büyük örneklerdendir. Gizli diplomasi özelliği yapılan bütün görüşmelerin gizli şekilde yürütülmesi yoluyla gizli ittifaklar yaparak pozitif bir netice elde etmektir. Kurulan ittifakların tamamı pozitif bir netice ile sonuçlanmışsa bu diplomasi süreci devam etmektedir. Bu diplomasi türü Avrupa'da, *saray diplomasi* şeklinde de kullanılmaktadır.³⁹

Günümüzde özellikle uluslararası siyasetin prensiplerinin belirlendiği batı dünyasında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki gizli diplomasi eser kalmamıştır. Ülkeler

³⁸ Evren Küçük, **Savaşta Diplomasi: Adana-Yenice Gizli Görüşmeleri**, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2019, s.59

³⁹ Abdurrahmanlı, Bağış, a.g.m, s.154; Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi 2020

artık üçüncü bir ülkeye dair niyetleri hususunda daha şeffaf bir diplomasi ilkesini benimsemişlerdir. Bu yüzden bugün, yukarıda bahsettiğimiz Oslo Görüşmeleri gibi olayları arka kapı diplomasisi kapsamında değerlendirebiliriz. Zira bu gizli diplomasi ancak 8 ay gizli tutulabilmiş ve üçüncü bir devletin aleyhinde ya da herhangi bir devletin aleyhinde bir niyet içermemiştir. Bu manada çalışmada Oslo Görüşmeleri arka kapı diplomasisi kapsamında değerlendirilmektedir.

Katışık diplomasi ya da diğer adıyla *katalitik diplomasi* devletlerin resmi olarak görevlendirilmiş klasik diplomatları ile resmi görevleri bulunmayan özel şahısların birlikte yürüttüğü diplomatik faaliyetler bütünüdür.⁴⁰

Katalitik diplomaside diplomasinin resmi olmayan diplomatların katıldığı bir türü olmakla birlikte resmi görevli olmayan diplomatların birlikte çalıştığı birinci kanal bir diplomasi türüdür. Süreç kamuya açık ya da gizli yürütülebilir.

Uyuşmazlık (Track-One) diplomasisi; devletlerarasında çıkan uyuşmazlık veya kriz zamanlarında başvurulan bir diplomasi yöntemidir. Uyuşmazlık diplomasisinde birincil taraf olarak uluslararası kuruluşlarca atanan resmi görevli diplomatlar aktif şekilde rol oynarlar. Kosova'nın bağımsızlığı sürecinde uluslararası kuruluşlarca görevlendirilen diplomatların, oradaki uyuşmazlığın çözümündeki rolü örnek olarak verilebilir.⁴¹

Uyuşmazlık diplomasisinin arka kapı diplomasisinden temel farkı; diplomasinin resmi olarak atanmış diplomatlarla, kamuya açık, klasik yöntemlerle icra ediliyor olmasıdır. Kriz durumlarında bu yöntemin çalışmadığı ya da çalışmayacağı durumlarda arka kapı diplomasisine başvurulabilmektedir. Arka kapı diplomasisinde müzakere başladıktan sonra süreç uyuşmazlık diplomasisine evrilebilir fakat başlayana kadar süreç arka kapıdan yani gayriresmî olarak yürütülmektedir.

Sessiz diplomasi; Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşlar nezdinde ortaya çıkan bir diplomasi türüdür. Bugün Birleşmiş milletler uluslararası ilişkileri kolaylaştıran bir ortam hazırlamaktadır. Bu manada sessiz diplomasi odaklarından biri de BM Genel

⁴⁰ Ahmet Emin Dağ, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s.79

⁴¹ Abdurahmanlı, Bağış, a.g.m, s.154

Sekreterliği'dir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri örgüte üye ülkelerin başkentlerini gezip devlet başkanı ve yetkilileriyle görüşerek sessiz bir diplomasi süreci sergilemektedir. Sessiz diplomasinin diğer odakları da BM ve ona bağlı ya da bağlı olmayan uluslararası örgütlerin merkezlerinde bulunan sürekli misyonlardır. Bu merkezler sayesinde sessiz diplomasi yoluyla, iktisadi olarak güçleri her ülkede diplomatik temsilcilik açmaya yetmeyen Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın ekonomik olarak zayıf devletlerinin birbiri ile iletişim kurabilmelerini sağlanmaktadır.⁴²

Toplumlar Arası Diplomasi (Track-Two Diplomacy); bir başka kullanımla da 'gayriresmî diplomasi' genellikle resmi diplomasi sürecinden önce, sonra veya eş zamanlı olarak gerçekleştirilebilen bir yöntemdir. Ayrıca klasik diplomasinin henüz başlamadığı durumlarda bu sürecin başlatılmasını sağlayabilir. Resmi diplomatik süreç hâlihazırda devreye girmişse gayriresmî diplomasi takviye amaçlı kullanılabilir.⁴³

Toplumlar arası diplomasi aslında arka kapı diplomasisinin kapsadığı bir tür olarak değerlendirilebilir çünkü arka kapı diplomasisinden ayrılan yönü devletler değil kriz halindeki toplumların uzlaştırılmasını açıklamaktadır. Oysa arka kapı diplomasisi kriz halinde olan toplumlar, devletler ya da diğer aktörleri de kapsayabilir. Bu diplomasiye örnek olarak Ermenistan-Azerbaycan, Filistin-İsrail, Kıbrıs Türk ve Rum tarafı verilebilir. Zira buradaki kriz ya da çatışma durumları devletlerden ibaret değil toplumları da kapsamaktadır. Ve yine ikinci kanal denilen arka kapı kullanılarak resmi olmayan aktörler tarafından başlatılan ve kamuoyuna açık olmayan bir süreçten oluşmaktadır.

2.3 Arka Kapı Diplomasisi

İletişim teknolojilerinin gelişmesi neticesinde hızlanan küreselleşme ile birlikte birçok yeni diplomasi türü ortaya çıkmıştır; kamu diplomasisi, zirve diplomasisi, toplumlar arası diplomasi, mekik diplomasisi, önleyici diplomasi, uyumsuzluk diplomasisi, sivil diplomasi, arka kapı diplomasisi bu diplomasi türlerinden bazılarıdır. Gayriresmî

⁴² Abdurahmanlı, Bağış, a.g.m, s.148

⁴³ Beriker, a.g.m., s.125.

diplomasi, ikinci kanal diplomasisi, arka kapı diplomasisi, toplumlar arası diplomasi ve uyuşmazlık diplomasisi kavramları tanımları geçişken ve birbirine benzer kavramlardır. Bu diplomasi türlerinin tanımlarıyla ilgili belirgin sınırlar bulunmamaktadır. Meselâ gayriresmî diplomasi resmi görevlilerce yapılmayan bütün diplomatik müzakereleri içermektedir. *Birinci kanal* resmi, klasik, olağan kulvar kabul edildiğinde *ikinci kanal* diplomasisi ise yine resmi görevlilerce yapılmayan diplomatik faaliyetleri tanımlamaktadır. Toplumlar arası diplomasi ve uyuşmazlık diplomasisi ise yine resmi olmayan aktörler aracılığı ile sadece devletleri değil birbirine düşman toplumları da içeren bir diplomasi türüdür. *Ön kapı* tıpkı birinci kanal gibi resmi ve klasik diplomasi şekli olarak kabul edildiğinde *arka kapı* diplomasisi de yine resmi görevlilerce yapılmayan veya başlatılmayan diplomasi yöntemini ifade etmektedir. Bu birbirine benzer tanımların arasında bu çalışmada arka kapı diplomasisi kullanılacaktır. Arka kapı diplomasisi kavramının kullanılmasındaki sebep üzerinde çalışılacak örneklere en uygun nitelemenin bu olduğunun düşünülmesindedir. Arka kapı diplomasisinden bahsederken literatürde gayriresmî diplomasi, ikinci kanal diplomasisi, toplumlar arası diplomasi, uyuşmazlık diplomasisi çalışmalarından da yararlanılacaktır.

Arka kapı diplomasisi, ABD Dışişleri Servisi eski çalışanı olan Joseph V. Montville'nin akademik literatüre 1982 yılında kazandırdığı bir terimdir. Montville bu terimi, *birbirlerine düşman olan devletlerin veya ulusların arasındaki sorunlara ilişkin çözüm yollarını üretmek amacıyla gerçekleştirilen resmiyet dışı iletişimlerin bütünü* şeklinde tanımlamıştır. Joseph V. Montville 1982 yılında George Mason Üniversitesi'nde bu diplomasi teriminin manasının *conflict resolution* -Türkçe: *uyuşmazlık çözümü*- şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Montville'e göre arka kapı diplomasisi (Track II Diplomacy) kavramı uluslararası arenada devletler veya çatışma halinde olan toplumlar arasında resmi olmayan ve sorunun çözümü için gerçekleştirilen görüşmeleri içermektedir.⁴⁴

Fakat arka kapı diplomasisi, özellikle John Burton ve Herbert Kelman'ın İsrail-Filistin uyuşmazlığındaki seminer çalışmalarıyla gelişerek, batı dünyasında bu iki isimle daha çok özdeşleşmiştir. John Burton ve Herbert Kelman, İsrail ve Filistin arasında süren

⁴⁴ Yılmaz, "Uyuşmazlık Çözümünde Toplumlar Arası Diplomasi Yöntemi", s.42.

uyuşmazlığın çözümlü için gayriresmî görüşmeleri başlatmışlardır. 1993 yılında FKÖ ve İsrail arasında 8 ay gayriresmî görüşmeler, arka kapı diplomasisine en iyi örneklerden biri olarak gösterilmektedir.⁴⁵

Arka kapı diplomasisinin biraz uzun soluklu bir tanımla halkların bilgisi veya rızası olmadan hükümetler tarafından gerçekleştirilen asırlık bir uygulama olarak görülebileceği söylenebilir. Medyanın görüş alanı dışında ve kapalı kapılar ardında yürütülen bu diplomasi sessiz diplomasi, arka kanal diplomasisi ya da arka kapı diplomasisi gibi adlarla anılır. Arka kapı diplomasisi aynı zamanda çok yönlü, stratejik ve taktiksel bir devlet aygıtıdır. Özellikle yüksek profilli, medya ağırlıklı ve zorlu çatışmalarda, zayıf görünme veya itibarını kaybetme korkusuyla hiçbir taraf kamuya açık bir şekilde herhangi bir şeyi kabul etmek istemeyebilir. Arka kapı diplomasisi açık veya gizli olabilir ve istihbarat ve denetim gibi diğer devlet aygıtları arasındaki sınırları bulanıklaştırabilir.⁴⁶

Arka kapı diplomasisi, kriz ya da anlaşmazlık içerisinde olan düşman devletler ya da toplumlar arasında resmi ilişkilerin kopmuş veya tıkanmış olduğu durumlarda resmi sıfatı bulunmayan üçüncü bir aktörün gayriresmî olarak taraflar arasındaki iletişimi ve müzakereleri yürütmesi olarak tanımlanabilir. Bu aktör genellikle bireylerden oluşmakla birlikte sivil toplum kuruluşları ve çeşitli kurum ya da gruplardan da oluşabilir. Bu diplomasi türüne devletler arası ilişkiler bazında Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB ilişkileri, toplumların da dâhil olduğu müzakerelere İsrail-Filistin, Kıbrıslı Türkler ve Rumlar örnekleri verilebilir.

Arka kapı diplomasisi, düşmanca hisler besleyen toplumlar ya da kriz halindeki devletler arasındaki resmi görüşmeciler ile yürütülen klasik diplomasiye karşı bir alternatif olmamakla birlikte onu tamamlayan bir unsurdur. Çünkü resmi görüşmelerin başarılı olmasına rağmen, halk desteği sağlanmadığı sürece ya da halk barış için hazır olmadığı müddetçe, çözüm yolunun kalıcı olması mümkün değildir. Bundan dolayı,

⁴⁵ John Burton, **Global Conflict**, Wheatsheaf, Brighton, U.K 1984, s.207

⁴⁶ Corneliu Bjola ve Stuart Murray, **Secret Diplomacy: Concepts, Contexts and Cases**, Routledge Press: New York 2016, s.123.

arka kapı diplomasisi toplumların ya da devletlerin arasındaki sorunları çözerek, toplum ve devletler için barışçıl bir ortam hazırlamayı amaçlamaktadır.⁴⁷

2.3.1 Arka Kapı Diplomasisinde Aktörler

Arka kapı diplomasisi yukarıdaki tanımlarında da belirttiğimiz gibi meşru fakat resmi olmayan bir süreci ele almaktadır. Bu sebepten de sürecin aktörleri resmi unvan ve niteliklere sahip olmayan fakat resmi taraflar arasında nüfuz sahibi olan kişiler olması gerekmektedir. Ayrıca bu aktörlerin belli özelliklere sahip olması gerekmektedir.

Arka Kapı diplomasisinin *bireysel katılımcılarda değişiklikler üretmek ve bu değişiklikleri siyasi süreçlere aktarmak*⁴⁸ olduğu varsayımına bakıldığında ilgili katılımcıların belli özelliklere sahip olduğu görülmektedir. En önemlisi de arka kapı diplomasisi sürecinin katılımcıları, hükümetin resmi görevlerinde herhangi bir rolü olmayan, vazifede olmayan kişilerdir. Bu kişiler genelde devlet adına karar veren kişiler üzerinde etkili olan orta düzey sivil toplum liderleridir.⁴⁹ Davies ve Kaufman (2002) bu tür aktörlerin çatışmanın hem yatay hem de dikey ilişkilerinde etkiye sahip olduğunu iddia etmiştir. Süreçlerden elde edilen yeni içgörüler dikey olarak en üst seviyelere iletilirken, aynı zamanda yatay olarak da sivil toplum üyelerine anlaşmazlığın çözümüne ya da çözüme doğru ilerlemede birbirlerine nasıl yardım edeceklerini değerlendirmek amacıyla iletilmektedir.⁵⁰

Arka kapı diplomasisi aktörleri, deneyimli gazetecileri, emekli askerler ya da emekli hükümet yetkililerini (diplomat, bürokrat, politikacı vb.), fikir liderlerini, iş insanlarını, uluslararası sivil toplum kuruluşları liderlerini ve çatışan taraflar üzerinde siyasi açıdan etkili diğer kişilerden oluşabilmektedir. Arka kapı diplomasisi aktörlerinin -geçmişte ne görev yapmış olurlarsa olsunlar- belli özelliklere sahip

⁴⁷ Muzaffer Ercan Yılmaz "Enemy Images and Conflict", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 2005, s.8

⁴⁸ Herbert Kelman, "Interactive Problem-Solving: A Social-Psychological Approach to Conflict Resolution", (Editör: William Klassen), Dialogue Toward Interfaith Understanding, Ecumenical Institute for Theological Research, Jerusalem 1986, s.47

⁴⁹ Peter Demant, "Unofficial contacts and peacemaking: Israeli-Palestinian dialogue, 1967-1993."(Editör: Frederick A. Lazinand Gregory S. Mahler) Israel in the nineties, Jerusalem 1996 s.73.

⁵⁰ John Davies ve Edward Kaufman, "Second Track/Citizen's Diplomacy: An Overview."In Second Track/Citizen's Diplomacy, (Editör: John Daviesand Edward Kaufman) Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, MD 2002, s.6

olması gerekmektedir.⁵¹ Öncelikle erişilebilir olmaları ve sürece bağlı olmaları, risk almaya veya hükümet pozisyonunun ötesinde düşünmeye istekli kişiler olmaları gerekmektedir. Kendi alanlarında itibar sahibi kişiler olmaları ve son olarak da tartışmalarda problem çözmeye odaklı kişiler olması gerekmektedir. Bundan dolayı arka kapı diplomasisi aktörlerinin ortak bir şekilde alternatif fikirler geliştirme amacıyla, anlaşmazlığın kökenindeki sebepleri araştırmak için varsa resmi konumlarından ayrılmaları gerekmektedir.⁵²

Genellikle, iş insanları, eski ya da emekli hükümet yetkilileri ve askerler, sivil toplum kuruluşu liderleri, akademisyenler, deneyimli veya tanınmış gazetecilerden oluşabilen bu çatışma çözümü uzmanlarının çabaları resmi yetkililerin dolaylı da olsa işbirliğini teyit etmesi ve çatışmanın çözümüne yeşil ışık yakması halinde başarılı olmaktadır.

Montville, arka kapı diplomasisi yolunda iki temel sürecin olduğunu savunmuştur. Birincisi kişisel ilişkilerin geliştirilmesi, çatışmada başkasının bakış açısından bakabilmenin öğrenilmesi ve çatışmaların çözülmesi için ortak yolların geliştirilmesi amacıyla çatışma gruplarındaki üyelerin bir araya getirildiği atölye çalışmalarından oluşmaktadır. İkinci süreç ise kamuoyunu değişime hazırlamak için çalışmayı içermektedir. Burada amaç, tarafların mağduriyet hislerini azaltmak ve düşmanın imajının yeniden insanileştirmekten oluşan psikolojik bir misyondur.⁵³

Montville'in bahsettiği atölye çalışmaları, Türkiye Cumhuriyeti krizlerinde çatışma gruplarındaki üyelerin bir araya geldiği şekilde, mekik diplomasisi şeklinde ve çevrimiçi görüşmeler şeklinde de meydana gelmiştir. İkinci süreç; mağduriyet duygularını azaltmak amaçlı kamuoyunu değişime hazırlama çalışmaları ise Türkiye Cumhuriyeti krizlerinde Montville'in bahsettiği gibi ilerlemiştir.

Montville, arka kapı diplomasisinin klasik diplomasinin yerine geçmediğini, ancak liderlerin halklarının psikolojik beklentilerinin getirdiği kısıtlamaları telafi ettiğini

⁵¹ Hussein Agha, Shai Feldman, Ahmad Khalidi and Zeev Schiff, **Track II Diplomacy: Lessons from the Middle East**, Belfer Center for Science and International Affairs, MIT Press, Cambridge2003, s.84.

⁵² Peter Jones, *Canada and Track Two Diplomacy In Canadian Foreign Policy in a Changing World*: Canadian International Council, **International Journal**, Cilt: 64, Sayı: 4, 2008, s.1031.

⁵³ Bryant Wedge, "*Mediating intergroup conflict in the Dominican Republic.*" (Editör: J.W. McDonald & D.B. Bendahmane) **Conflict resolution: track two diplomacy**. Foreign Service Institute of the Department of State, Washington, DC 1987, s.10

vurgulamıştır. En önemlisi de arka kapı diplomasisinin amacının köprü kurmak ve resmi görüşmeleri yani Track I müzakerelerini tamamlamak olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Arka kapı diplomasisi uygulamada, tarafların güvенеbildiği ve iyi bir şekilde arabuluculuk özelliği bulunan üçüncü tarafların girişimleri amacıyla başlamaktadır. Üçüncü aktör, uyuşmazlık yaşayan taraflardan görüşmecileri davet etmesiyle resmi olmayan görüşmeler düzenlemektedir. Bu toplantılar, katılanların kötü etkilenmemeleri adına, genellikle tarafsız mekânlarda gerçekleştirilmektedir. Küçük grupların arasındaki uyuşmazlıklarda ise toplantılar, aynı ülke içerisinde fakat her iki tarafın da fiziksel ve psikolojik açıdan hâkimiyet hissetmeyeceği ortamda gerçekleştirilmektedir. Bu ortamın tespit edilmesi ise, arabuluculuk yapan üçüncü aktör tarafından yapılmakla beraber genelde bir akademik ortam, sivil toplum kuruluşu binası ya da üniversite binası seçilmektedir. Toplantılarda imkânlar elverdiği ölçüde, problemlerin çözülmesi için davet edilen katılımcı sayılarının eşit olmasına dikkat edilmektedir. Katılımcıların sayıları, olağan koşullar içerisinde her taraf için 15-20 kişiden oluşabilmektedir. Katılanların sayılarının belirlenmesinde, toplantılarda olumlu etki yaratması bakımından sayıların oldukça fazla tutulmasına dikkat edilmektedir. Aynı zamanda bu sayılar, karşılıklı iletişimi etkilemeyecek boyutlarda olması gerekmektedir. Bir tarafın daha kalabalık olması ya da daha az kişiden oluşması eşitlik hissiyatını bozacağı için toplantıların başarılı olmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Uyuşmazlık çözümü toplantılarına kimlerin katılabileceği konusunda net kural bulunmamakla birlikte açık fikirlere sahip, objektif bakış açısı olan ve karşı tarafı aktif bir şekilde dinlemeye psikolojik açıdan hazır bireylerin davet edilmeleri tercih edilmektedir. Bununla birlikte toplantılara katılacak olan bireylerin, toplumda sözü geçen, çevresini etkileyebilecek, grup lideri konumunda olan kişilerin seçilmesinin arka kapı diplomasisinin başarıya ulaşması açısından oldukça önemli etkileri bulunmaktadır.⁵⁵

Katılımcılar toplantılara “kartopu yöntemi” ile seçilmektedir. Yani uyuşmazlık çözümü toplantılarını düzenleyen üçüncü parti ilk olarak, ölçütlere uygun birkaç aday ile görüşme sağlamaktadır. Bu aday veya adayların görüşleri doğrultusunda takımın

⁵⁴ Aghav.d., a.g.e. s.84.

⁵⁵ Kelman, a.g.e., s. 48.

geri kalanı oluşturulmaktadır. Bazı durumlarda yükseköğretim çağındaki genç bireylerin de bu toplantılara katıldıkları gözlemlenmiştir.⁵⁶

Katılımcıların kimlikleri ile ilgili Miles Hewstone ve Rubert Brown'un yapmış olduğu araştırmada, adayların mümkün olduğunca eşit statülerde olmasına dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu çalışmaya göre, denk statünün aynı toplumsal katmana dâhil olmanın getirdiği bir samimiyet oluşturmakta ve bu durum da taraflar arasındaki iletişimi daha da kolay hale getirmektedir. Eşit olmayan statü ise taraflar arasında düşmanlığın üstüne statü engelini de eklemekte ve katılımcıların birbirleriyle muhatap olmamalarına neden olabilmektedir⁵⁷. Bununla birlikte araştırmada, arka kapı girişiminin toplumların arasında sıcak çatışmaların olmadığı süreçlerde gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu durumun sebebi ise sıcak çatışmaların olduğu bir süreçte problem çözmek amacıyla gerçekleştirilen toplantılarda mantıklı bir şekilde iletişim kurmaya imkân olmayacak ölçüde gerilim olması ve katılımcıların duygusallaşmasından kaynaklanmaktadır.

Sıcak çatışmaların yaşandığı süreç içerisinde, tarafların sosyal kimliklerini daha fazla hissedilmektedir. Bunun sonucunda da etnosentrik davranışlar daha ön plana çıkmaktadır. Diğer bir söyleyişle, grupların içinde dayanışmalar daha da artmakta ve grup dışına karşı negatif his ve eylemler daha ağır gelmektedir. Hewstone ve Brown'un da belirttiği üzere, bu şartlar dâhilinde sağlıklı bir görüşme beklenmemektedir. Bundan dolayı, sıcak çatışmalar sona erdikten ve duygusal yoğunluklar geçtikten sonra tarafların bir araya getirilmesi daha doğru olacaktır. Bu sürecin belirlenmesinde, uyuşmazlık çözümü toplantılarını düzenleyecek olan üçüncü aktöre büyük sorumluluk düşmektedir.⁵⁸

Arka kapı diplomasisinde görüşmelerin periyodik şekilde, belli bir düzende ve makul bir zaman dilimini kapsayacak şekilde olması yararlı olmaktadır. Bunun sebebi ise bir kaç defa düzenlenen toplantıların tarafların üstünde etkisinin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle uyuşmazlıklarda bu durumların gerçekleşmesi halinde,

⁵⁶ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Uyuşmazlık Çözümünde Toplumlar Arası Diplomasi Yöntemi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8, 2007, s.43.

⁵⁷ Miles Hewstone, Rupert Brown, *Contact and Conflict in Intergroup Encounters*, Blackwell, Oxford, 1986, s.124

⁵⁸ Yılmaz, "Enemy Images and Conflict" s.8

uyuşmazlığın duygusal dinamikleri sebebiyle uzun zaman alabilmektedir. Bundan dolayı, arka kapı diplomasisinde görüşmelerin sık sık tekrarlanmasında hedeflenen başarının gerçekleşmesi sağlanabilmektedir. Bununla birlikte süreç içerisinde katılımcılar için istenilen sonuçlar elde edildiğinde, yeni katılımcılar ile devam ettirilmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle, katılımcıların değişmesiyle birlikte sürecin kurumsal varlığı da devam ettirilmelidir.

Genel süreç içerisinde her toplantı süresi için belli standartlar bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu süre, katılımcıların ifadelerini serbest şekilde ifade etmelerine engel olacak şekilde kısa olmamak şartıyla ne de katılımcıları sıkacak şekilde uzun olmamalıdır. Uygulamada yapılan toplantıların genelde 2 ila 4 saat aralığında gerçekleştiği gözlemlenmiştir.⁵⁹

2.3.2 Arka Kapı Diplomasisinin Kullanıldığı Alanlar

Arka kapı diplomasisi birbiriyle çatışan, kriz halinde olan, savaşa meyleden devletler ya da toplumların çeşitli sebeplerle doğrudan diplomasi uygulayamadığı alanlarda kullanılabilir. Filistin-İsrail örneği devlet ve toplum çatışma halinde olduğu ve arka kapı diplomasisinin uygulandığı en doğru örneklerden biridir. Ayrıca Soğuk Savaş dönemi ABD-SSCB ilişkileri de bir kriz ya da ‘savaş’ halinden dolayı klasik diplomasinin uygulanamadığı zamanlarda arka kapı diplomasisinin uygulandığı bir örnektir. Ayrıca arka kapı diplomasisi Hindistan-Pakistan ilişkilerinde, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde, Kıbrıslı Türkler ve Rumların ilişkilerinde de çeşitli şekillerde kullanılmıştır.

Arka kapı diplomasisi, birbirlerine karşı şiddet eğiliminde olan devletlerin veya nefret hissi duyan toplumların arasındaki krizleri aşma, düşmanlığı sonlandırma, toplumların birlikte yaşayabilecekleri bir ortam oluşturma amacını güder. Toplumsal değişimi amaçlar, bu bakış açısı çerçevesinde barışın tesisi ve uzlaşının önemli bir parçasını oluşturur. Çatışan tarafların kendilerini anlatma imkânı sağlar ve karşı tarafın da anlaması için uygun bir ortam hazırlar. Arka kapı diplomasisi genelde, çatışma çözümünün bir alt alanı olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca çatışma çözümüne adanmamış

⁵⁹ Yılmaz, “Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü” s.12-13.

bölgesel güvenliği teşvik etmeyi hedefleyen arka kapı diplomasisi çalışmaları da yer almaktadır.⁶⁰

Devletler çeşitli sebeplerle çatışma ve krizin eşiğine gelir ve birbiriyle diplomatik bütün ilişkileri kesebilirler. Örneğin; Türkiye yaşanan bazı krizler nedeniyle İsrail ile ilişkilerini maslahatgüzar ya da birinci kâtip seviyesine indirmiştir yine Suriye Savaşında da Türkiye diğer pek çok ülke gibi bütün diplomatik misyonunu Suriye'den çekmiştir. Her iki durumda da diplomatik ilişkiler kesilmiş ya da kesilme seviyesindedir. Örneğin resmi diplomatik misyonun bulunması arka kapı diplomasisine ihtiyaç duyulmadığı manasına gelmemektedir. Zira resmi misyonlar kriz ya da çatışma zamanlarında çok temel seviyede bir iletişim yürütmektedirler. Mesela Türkiye'nin Rusya ile SU-24 uçak krizinde Rusya'daki bütün misyonları faal idi yine Rusya'nın da Türkiye'deki bütün misyonları faal idi. Bu da arka kapı diplomasisinin klasik diplomasiyi tamamladığını göstermektedir.

2.3.3 Arka Kapı Diplomasisinin Zayıf Yönleri

Çalışmada arka kapı diplomasisinin gücü açıklamaya çalışıldıysa da arka kapı diplomasisinin zayıf yönleri mevcuttur. Zayıf yönlerinden ilki; katılımcıların resmi unvanları olmamasından mütevellit siyasi güç dolayısıyla nüfuz eksiklikleri eksiklikleri dış politika yapıcılarını etkileme yeteneklerini sınırlamaktadır. İkincisi arabuluculuğun verimli sonuçlanması uzun zaman alabilir. Üçüncüsü arka kapı diplomasisi savaş aşamasında bir çatışmayı çözmekte çok sınırlı bir yeteneğe sahiptir. Dördüncüsü arka kapı diplomasi katılımcıları müzakereler sırasında yararlanmak ve anlaşmaları uygulamak için gerekli kaynaklara nadiren sahiptir. Beşincisi arka kapı diplomasisi liderlerin kendinden alt düzey pozisyonlardan tavsiye almadığı otoriter rejimlerde etkili olamayabilir. Altıncısı arka kapı diplomasisi aktörleri siyasi güç eksikliğinden dolayı olumsuz sonuçlardan halka karşı sorumlu değildir. Yedincisi çok çeşitli aktörlerden oluşmaları sebebiyle arka kapı diplomasisi aktörleri koordinasyon eksiklikleri içerebilmektedir. Arka kapı diplomasisi sürecine katılmak, katılımcılar için başlı başına bir sorun oluşturabilmektedir. Katılımcılar, toplumsal baskılardan

⁶⁰ Marshall B. Rosenberg, **Çatışma Ortamında Barış Dili**, (Çev. Vivet Alevi, Can Baldan) Maya Kitap Yayınları, İstanbul 2018 s.43

çekinmekte ve kendi gruplarındaki üyeler tarafından düşman grupla görüşen hain sıfatını yemek konusunda endişe içerisinde olmaktadır. Bundan dolayı, davet veya katılım sırasında çekingen, kendi duygularını açık bir şekilde ifade edemeyen davranışlar sergileyebilmektedir. Bu endişe süreç bittikten sonra, topluma dönerken de yaşanabilmektedir. Uyuşmazlık çözümü toplantılarından sonra, karşı taraf hakkında olumlu yönde fikirlerini değiştiren katılımcılar, çok kolay bir şekilde “düşman işbirlikçisi” yakıştırmalarına maruz kalabilmektedir. Bundan dolayı da toplumsal baskılara daha fazla dayanamayıp eski düşüncelerine geri dönebilmektedirler. Grup baskısı, katılımcılar üzerinde en etkili baskı türlerinden biridir⁶¹. Hatta bazı durumlarda katılımcıların fiziksel açıdan cezalandırıldığı ve grup içinde bazı haklardan mahrum bırakıldığı da gözlemler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu tarz grup yaptırımları, arka kapı diplomasisinin zayıf yanlarını oluşturmaktadır.

Bazı durumlarda ise katılımcılar, karşı devlete dair düşmanlık hissi beslemekte ve üçüncü tarafın gösterdiği tüm uğraşlar sonucunda verimli bir ortam sağlanamamaktadır. Daha da fazlası, bir araya gelen tarafların aralarında sözel iletişimin başlamasından itibaren düşmanlık hisleri daha da kabarmakta ve uyuşmazlık bir anda daha da artabilmektedir. Bu durum özellikle Azerbaycan-Ermenistan, İsrail-Filistin gibi toplumların da çatışma ve krizin parçası olduğu örneklerde daha fazla yaşanmaktadır.

Arka kapı diplomasisinin bir başka zayıf yönü de zaman ve vize gibi bürokratik konulardır. Zamanın kısıtlı olmasından dolayı, arka kapı diplomasisi girişimleri çoğunlukla uzun vadeli olmamış, kısa süreli girişimler olarak gerçekleşmiştir. Bu da sürecin başarısız olmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte bu tür girişimlerde öncülük etmek de bazı zamanlarda sorunlar oluşturabilmektedir. Arka kapı diplomasisi trafiği genelde sivil toplum örgütleri üyeleri, uzmanlar, akademisyenler, iş insanları, eski devlet görevlileri, emekli askerler ve deneyimli gazeteciler gibi sivil kişiler aracılığıyla yürütülmektedir. Bunlar ise bazı zamanlarda yasal izinleri almakta zorlanmakta veya kaynakların yetersiz olmasından dolayı girişimlerinde seçici davranmak zorunda kalmaktadırlar.

⁶¹ Christopher Mitchell, **The Structure of International Conflict**, St. Martin's Press, New York, NY 1998, s.73.

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ARKA KAPI DİPLOMASİSİ

3.1 Şarık Tara

Müteahhit, inşaat yüksek mühendisi ve iş insanı olan Şarık Tara, 22 Nisan 1930'da, o dönem Yugoslavya Krallığı'na bağlı Üsküp'te doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul'a gelmiş ve eğitimine burada devam etmiştir. Şişli Terakki Lisesi'ni başarıyla bitirmiş ve sonrasında girdiği İTÜ İnşaat Fakültesi'nden 1954 yılında mühendis unvanıyla mezun olmuştur. Henüz mezun olmadan özel bir firmada mühendis olarak çalışmaya başlamıştır. Mezun olduktan sonra kurduğu inşaat şirketi sonrasında holdinge dönüşmüştür.⁶²

Türkiye'nin dünyada tanıtımında gösterdiği üstün başarıları nedeniyle 1997 yılında Cumhurbaşkanlığı *T.C. Devlet Üstün Hizmet Madalyası*'na lâyık görülmüştür. Türkiye'nin uluslararası arenada tanıtımı için gösterdiği hizmetlerden mütevellit T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından 1991 yılında *Üstün Hizmet Ödülü* verilmiştir.⁶³

Şarık Tara uluslararası ilişkileri güçlü olan bir iş insanı olarak Türkiye dışında da birçok devlet ve kuruluş tarafından madalya, nişan ve ödüle lâyık görülmüştür. Devletler tarafından verilen resmi madalya, nişan ve ödüllerden bazıları şunlardır: 1985 yılında Polonya'ya yaptığı hizmetlerden mütevellit Polonya Devlet Konseyi tarafından *Altın Madalya*'ya, 1991 yılında Türk-Japon ekonomik ilişkilerine yaptığı katkılardan mütevellit Japon İmparatoru tarafından *Kutsal Hazine Altın ve Gümüş Yıldız Nişanı*'na, 2005 yılında Hırvatistan ile Türkiye arasında ekonomik ve diğer ilişkilerin gelişmesine üstün katkılarından dolayı Hırvatistan Cumhurbaşkanı tarafından verilen *Seher Yıldızı Blaž Lorković Nişanı*'na, 2010 yılında Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında ticari-ekonomik ilişkilerin gelişmesine, Rus dili ve kültürünün yurtdışında benimsenmesine üstün katkılarından dolayı Rusya Devlet Başkanı tarafından verilen *Dostluk Nişanı*'na lâyık görülmüştür.⁶⁴

⁶² Şarık Tara Kimdir? <https://www.biyografi.info/kisi/sarik-tara> Erişim Tarihi: 10.01.2023

⁶³ Çiğdem Tüzün, **Şarık Tara Anlatıyor**, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s.298

⁶⁴ Tüzün, a.g.e., s.298

Ayrıca 2013 yılında Hırvatistan Uluslararası Dubrovnik Üniversitesi, 2005 yılında Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, 2003 yılında Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 1993 yılında Rusya Moskova Tıp Akademisi, 1984 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından fahri doktora diploması verilmiştir.⁶⁵

Şarık Tara'ya, Türk-Yunan dostluğuna yaptığı katkılara istinaden Atina Belediye Başkanı tarafından 2004 yılında *Atina Şehir Madalyası* verilmiştir. Üsküp Şehir Konseyi tarafından 2005'te *Fahri Hemşehrilik Berâtı*, Üsküp ve Çayır Belediyesi'ne sunduğu destek ve katkılarından ötürü Çayır Belediyesi tarafından 2014 yılında *Fahri Hemşehrilik Berâtı* takdim edilmiştir.⁶⁶

Şirketi dünyanın birçok yerinde önemli projelere imza atmış ve çeşitli ülkelerde şubesi bulunmaktadır. Birçok defa Forbes'ın en zengin 100 Türk listesine ilk sıralarda giren Şarık Tara zenginliğini Türkiye'nin uluslararası ilişkilerine ve tanıtımına harcamaktan geri durmamıştır. Şarık Tara Sınırların Ötesinde ve Şarık Tara Anlatıyor isimli otobiyografik kitaplarında somut sonuçlar elde ettiği ve edemediği birçok uluslararası ilişkiler çalışmalarını samimi bir dille anlatmaktadır.⁶⁷ Şarık Tara'nın uluslararası ilişkilerinin ve çabalarının bu çalışmada krizlere olan katkısı da diğer başlıklarda ayrıca anlatılıp tartışılacaktır.

3.1.1 Ege Denizi (Kardak/Imia) Krizi

Coğrafi Konum açısından bakıldığında Kardak Kayalıkları, Türkiye'nin Muğla ilçesindeki Karakaya Köyü sahiline yaklaşık olarak 4 mil, Yunanistan'a ait olan Kalimnos Adası'na da yaklaşık olarak 6 mil mesafede yer almaktadır.⁶⁸ Kayalıklar Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Batı Kayalıklar Anadolu'ya yaklaşık 3.9 mil iken, Doğu kayalıklar ise 3.6 mildir. İki kayalık arasında ise yaklaşık olarak 5.5 mil uzaklık bulunmaktadır.⁶⁹

⁶⁵ Tüzün, a.g.e., s.299

⁶⁶ Tüzün, a.g.e., s.299

⁶⁷ Tüzün, a.g.e., s.53, 77, 203

⁶⁸ F. Nesrin Özgör, "Ege Denizi'nde Egemenliği Belirsiz Coğrafi Oluşumlar Sorunu'nu Ortaya Çıkaran Kardak Krizi; Türkiye ve Yunanistan'daki Etkileri." **TroyAcademy**, Cilt:6 Sayı:2, 2021, s. 648

⁶⁹ Bora Serdar, "Denize Bakma, Denizden Bak; Kardak" Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2020, s. 152.

Mondros Mütarekesi'nden sonra işgaller başlamış ve Anadolu'nun her bir köşesini sarmıştır. Millî mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra Türk Halkı Atatürk ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temeli ise siyasi ve askeri mücadelelerle oluşturulmuştur. Bununla birlikte *yurtta sulh, dünyada sulh* düşüncesiyle cumhuriyetin belirlenen sınırlar çerçevesinde varlığının korunması ve diğer devletlerin de varlığına karşı saygılı olunması önem taşımaktadır. Türkiye'nin dış politikaları ise Lozan Antlaşması'yla meydana gelen statükonun sürdürülmesi eğiliminde gelişmiştir.⁷⁰ Lozan'ın içeriğinde iki ülkenin sınırları kapsamında Yunanistan kısmında *megali idea* düşüncesi yeniden canlanmıştır. Balkan savaşlarından sonra Oniki Ada Meselesi aceleye getirilmiş, İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Yunanistan'ın lehine sonuçlanmıştır.

Türkiye'nin sınır komşusu Yunanistan ile olan ilişkileri derin tarihi köklere dayanmaktadır. Türk-Yunan ilişkileri genelde kırılğan bir yapıya sahip olmakla birlikte öncelikli olarak diplomasi kanalları kullanılmış daha sonra askeri teşebbüsler meydana gelmiştir. İki ülke arasında Ege Denizinin egemenliği sürekli sorun haline gelmiştir. Yunanistan ile sınır komşusu olmak özellikle karasular açısından hassas noktalar içermektedir. Kardak Krizi, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin en gergin süreçlerinden biridir.

25 Aralık 1995 tarihinde Figen Akat adlı ve Türk bandıralı bir geminin, *İkizce* olarak da bilinen *Kardak* (Yunanca: Imia) kayalıkları açıklarında karaya oturması ile başlayan kriz çok sürmeden Türkiye ile Yunanistan'ı sıcak çatışmanın eşiğine getirmekle kalmamış, uzun vadede Ege'deki adacık ve kayalıkların egemenliği sorununu da beraberinde sürüklemiştir. Bu vesile ile Ege'de iki ülke arasında mevcut sorunlara bir yenisi daha eklenmiştir.⁷¹

Krize neden olan Figen Akat gemisi, kuru yük gemisi olmakla birlikte sivil ve ticari özelliğe sahiptir. Geminin sahibi Erim Akat ise aslında olayın basit bir deniz kazası olduğunu ve geminin acil bir şekilde kurtulması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye ile

⁷⁰ Mehmet Gönübol, Ömer Kürçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 1985, s.452-543.

⁷¹ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001, Cilt II**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.464

Yunanistan'ın kabul edeceği bir yol aradığını dile getirmiş ve ortak bir kurtarma işlemiyle bütün anlaşmazlığın ortadan kaldırılabileceğini söylemiştir. Ayrıca Erim Akat aynı demecinde şunları ifade etmiştir: “Bu kayalıklara şimdiye kadar biri sahip çıkıp da bir fener koymayı akıl etseydi bu kaza meydana gelmezdi.” Erim Akat bu cümleleriyle aslında kendi firmasının herhangi bir suçu olmadığını tamamen ticari bir kaygı taşıdığını ifade etmiştir.⁷²

Türk kurtarma gemisi kendisi ile denk statüde olan Yunan kurtarma gemisiyle gerçekleştirdiği kurtarma operasyonu sonucunda karasularda farklı bayrakların taşınmasından dolayı uluslararası deniz hukukunun ihlal edildiği gündeme gelmiştir. Yunanistan ise bu durumdan faydalanarak Kardak kayalıklarını kendi toprağı gibi saymıştır⁷³. Kurtarma operasyonunda sadece bir adet römorkör kullanılmış olmasına rağmen Yunanistan iki adet römorkör olduğunu iddia etmiştir. Gerçekte ise bir adet Yunan römorkörünün desteği ve kendi imkânları sayesinde kurtulmuştur. Sonrasında Türk gemisi kendi imkânlarını kullanarak Güllük limanına gelmiştir.⁷⁴

Karaya oturan gemiden yapılan yardım çağrısına ilk Yunanistan cevap vermiş ve Yunan devriye botları gemiyi kurtarmak için harekete geçmişlerdir. Buna istinaden Ankara, Yunanistan'a 29 Aralık'ta bir nota vererek, Yunan devriye botlarının Türk karasularına girmek suretiyle, karaya oturmuş gemiye yardımına tepki göstermiştir. Atina ise bahsi geçen kayalıkların Yunanistan'a ait olduğu iddiasıyla gemi kurtarma çalışmalarının yetkileri dâhilinde olduğunu ileri sürmüştür. Bu gerekçeye Türkiye'nin karşı çıkması ile egemenlik sorunu tartışma konusu olmuş ve Türkiye-Yunanistan arasındaki gerilim giderek artmıştır. Diplomatik notalar ile iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında devam eden tartışma basına yansyınca kamuoyunun da etkisiyle daha hararetli bir hâl almıştır.⁷⁵

İki ülke kamuoyunun da dikkatleri bu konuya odaklı iken güvenoyunu henüz almamış Konstantinos Simitis Hükûmeti Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos, açıklamasında ağır bir ithamda bulunarak; Türkiye'nin Yunanistan'dan ilk defa toprak talebinde

⁷² Serdar, a.g.e., s. 152.

⁷³ **Hürriyet**, 03.02.1996, s. 3.

⁷⁴ **Hürriyet**, 03.02.1996, s. 3.

⁷⁵ Fırat, a.g.e., s.464

bulduğunu söylemiştir. Türkiye ile ilişkilerinde daha alçak bir profil izleme çabasında olan Konstantinos Simitis, eleştirilere hedef olmamak adına Yunan geleneksel tutumunu takınmak zorunda kalmıştır. Olayın başında Kalimnos Belediye Başkanının kışkırttığı bir grup Yunanlının kayalıklardan birine Yunan bayrağı dikmesi ve Hürriyet gazetesi muhabirinin de onu indirip Türk bayrağı dikmesi sebebiyle Yunan deniz ve hava kuvvetleri harekete geçmişlerdir. 29 Ocak'ta Yunan deniz komandoları Kardak Kayalıkları'ndan birinde dikili olan Türk bayrağını indirip yeniden Yunan bayrağı dikmişlerdir. Bunun üzerine Ankara, Deniz Kuvvetlerine Ege Denizi'ne açılmaları emrini vermiştir ve 30 Ocakta Kardak Kayalıkları Türk Deniz Kuvvetleri'nce kontrol altına alınmış Ege'de gergin bir bekleyiş başlamıştır. Seçimlerden yeni çıkan Türkiye'de hükümet kurma krizi yaşanırken Çiller iç politikadan dikkatleri uzaklaştırmak için "O bayrak iner, o asker gider" cümlesini kullandığı bir demeç vermiş ve Yunanistan'ı askerlerini çekmesi için uyarmıştır.⁷⁶

31 Aralık gece yarısı Türk savaş gemilerinin eşliğinde yapılan bir operasyonla SAT komandoları, Yunan askerlerinin bulunduğu kayalığın yanındaki kayalığa çıkarma yaparak Türk bayrağı diktiler. Aralarındaki mesafe 325 metre olan iki kayalıktan birinde Yunan, diğerinde Türk askerleri konuşlanmıştı. Yani iki ordu arasındaki mesafe 325 metre idi. 1987 yılından bu yana Ege Denizinde böylesi ciddi bir savaş riski yaşanmamıştı.⁷⁷

ABD Başkanı Bill Clinton'ın bu aşamada devreye girerek iki hükümetle de görüşmesi sonucu bayraklar kayalıklardan indirilmiş, askerler ve gemiler bölgeden çekilmiştir. Ayrıca Yunan tarafı Türkiye ile görüşmelerin başlamasına da hemen onay vermekle birlikte görüşme başlangıcı için ileri bir tarihi işaret etmiştir. Kardak Krizi bir çatışmaya evrilmeden gerginlik azaltılmıştır ancak bu sorunun hallolduğu manasına gelmemektedir. Bu tarihten sonra iki ülke de resmi tezlerini açıklayan hukuksal olarak egemenliğin kendilerine ait olduğunu ileri süren yayınlar yapmaya başlamışlardır.⁷⁸

Ege'de, Kardak kayalıklarında yaşanan olayların temelini Türkiye'nin Yunanistan ile 1920'li yıllardan 1990'lara kadar meydana gelen sorunlar oluşturmuştur. Bu tarihler

⁷⁶ Fırat, a.g.e., s.465

⁷⁷ Fırat, a.g.e., s.465

⁷⁸ Fırat, a.g.e., s.465

arasında Türkiye'nin birden fazla durumda, Yunanistan ile yaşanan diplomatik ve askeri sorunları aştığı gözlemlenmiş ve bu sorunlar üzerine genelde barışçıl bir yaklaşım sergilediği görülmüştür. Kardak Krizi, Türkiye-Yunanistan arasında bugüne kadar gerçekleşen krizlerin içinde, her iki ülkenin medyası ve diplomatik alanında ele alınmış olması ve hayati anlam yüklenmesi bakımından ayrılmaktadır.

Kardak Kayalıklarının Özellikleri ve Önemi: Kardak kayalıkları sorununun sadece üzerinde insan yaşamayan bu verimsiz toprak parçalarındaki egemenlik sorunundan ibaret olmadığı açıktır. Ülkelerin silahlı çatışmanın eşiğinden dönmesinin sebebi Kardak gibi çok sayıda adacık ve kayalığın egemenliği, karasularının ve kıta sahanlığının genişliğinde önemli rol oynayacaktır.

Anadolu sahillerine 3.6 ve 3.9 mil uzaklığı olan Kardak Kayalıkları, Lozan Antlaşması'nda 3 mil maddesi geçmesinden dolayı Yunanistan'ın Kardak Kayalıkları üzerinde egemenlik kurmak istemesi önemli bir yer oluşturmaktadır. Kardak Kayalıkları, 3000'e yakın Ege Denizi'nde egemenliği belli olmayan coğrafi varlığın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Genelde değerlendirmelerde Ege'deki yaklaşık 150 coğrafi oluşum için Kardak Kayalıkları'nın örnek olacağı düşünülmektedir.⁷⁹

Kardak Kayalıkları'nın ekonomik bir değeri bulunmamakla birlikte bölgede yer alan birçok kayalık ve coğrafi şeklin kaderinin belirlenmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Lozan Antlaşması'nda 3 mil kuralı kayalıkların paylaşılması konusunda önemli bir etken olmuştur. Konum açısından jeostratejik önemi bulunmakla birlikte yer üstü ve yer altı zenginliği açısından da oldukça verimsizdir. Bölgede bulunan balıkçıların veya keçisi olan vatandaşların kayalıklara keçilerini otlatmak amacıyla geldikleri bilinmektedir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların birçoğu Ege Denizindeki aidiyetlikten dolayı ortaya çıkmaktadır. Kardak Krizi, Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'nde devam eden sorunların bir göstergesi olmuştur. İki ülke de verdikleri kararların diğer ada ve adacıklara örnek teşkil etmesinden dolayı kendi fikirlerinde direnmişlerdir. İlk başta çok büyük olmayan bu kayalıkların oluşturduğu krize toplum

⁷⁹ Mustafa Güzel, "Kardak Krizi Sorunu Kapsamında Türk-Yunan İlişkileri" **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2007, s.39.

bir anlam verememiştir. Fakat bu duruma rağmen ülkeleri savaş eşiğine getirmiş ve bu olay büyük yankı uyandırmıştır. Genelde Yunanistan'ın yayılmacı bir politika izlemesi ve krizleri sürekli fırsata çevirmeye çalışması bu süreçte de aynı seyri izlemiştir. Bununla birlikte Yunanistan'ın bu topraklara sahip olması Ege Denizi'nde Türkiye'ye oranla daha fazla toprak sahibi olacağını göstereceğinden Yunan tarafı için büyük önem arz etmekteydi.⁸⁰

Krizin Aşamaları; 25 Aralık 1995 tarihinde meydana gelen denizcilik alanındaki bu gemi kazası iki ülkenin de savaşı göze alacak şekilde ciddi olması 1995 yılı ile sınırlı kalmayan arka planı bulunan bir olaydır. Kaza sırasında devriyede olan TCSG-56 numaralı sahil güvenlik botu olaydan haberdar olmuş ve durumu Bodrum Liman Başkanlığı'na bildirmiştir. Sonra kaza yerine intikal ederek gereken bilgileri almış ve can kaybı olmadığından olay yerinden ayrılmıştır. Gereken bilgileri komutanlığa rapor etmiş ve yardım amacıyla gerekli emrin bildirilmesini beklemiştir. Fakat saat 02.30 civarında Yunan sahil güvenlik botu kaza yerine yanaşmış ve duruma müdahale etmiştir.⁸¹

Yunan medyası bu durumu kamuoyuna duyurduktan sonra iki ülke arasında gergin bir hava oluşmuştur. Kardak tarafında bulunan Yunan adalarındaki bazı yöneticiler Kardak Kayalıkları'na Yunan bayrağı dikmişlerdir. Olayın yaşandığı tarih Noel Bayramıdır. Yunan Dışişleri Bakanı Pangalos o günleri şu şekilde anlatmıştır:

“Deniz Ticaret Bakanı tarafından uyarılmışım. Beni aradı ve bir Türk Kargo gemisinin İmia (Kardak) Adaları civarında karaya oturduğunu söyledi. Yardım teklifinde bulunmamızı önerin dedim. Sonra Noel'e denk gelen o gün beni aradılar ve kaptanın Türk yetkililerle konuştuğunu ve Türkiye sınırları içinde olduğu için bizim desteğimizi istemediğini söylediler. Ben de tamam dedim boğulmasına izin vermeyin ve beni gelişmelerden haberdar edin bir sorun çıksın istemiyorum.”

Olay başlangıcında Yunanistan'ın tepkisi bu şekildeyken sonradan Yunan tarafı gemi kaptanının MİT görevlisi olduğuna dair iddiada bulunmuştur.⁸² Yunan Başbakanı ilk

⁸⁰ Güzel, a.g.e., s. 35-36.

⁸¹ Serdar, a.g.e., s. 153.

⁸² Serdar, a.g.e., s. 132.

başta Türkiye’yi suçlamış olsa da daha sonra Kalimnos Belediye Başkanı’nı suçlu bulmuştur. Kardak Krizi’nde Kalimnos Belediye Başkanı’ndan sonra Kalimnos’ta oturan Papaz Emanoil Othitis suçlanmıştır. Kardak Kayalıkları’na bir kez daha Yunan bayrağının dikilmesi için kendisine para verildiğini ve çok yoksul olduğunu bundan dolayı da kabul etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bu durumun medyaya yansımından sonra Türk tarafı sessiz kalmamış, Türk gazetecileri kayalıklardaki Yunan bayrağını indirmiş, Türk bayrağını dikmiştir.

Bu durum Türk Siyaseti Uzmanı William Hale tarafından *bayrak savaşı* olarak ifade edilmiştir.⁸³ Bu olay başta bölgenin devletleri olmak üzere NATO gibi uluslararası kuruluşların da dikkatini çekmiş ve gözler Ege Denizi’ne çevrilmiştir. İki NATO üyesi devletin savaş eşiğinde olması, Türkiye ile Yunanistan arasında ABD’nin arabuluculuk yapması ve diğer devletlerin sağduyu çağrısında bulunması sebebiyle kriz savaşa dönmemiştir.

Türk-Yunan ilişkileri 1974 sonrasında ilk kez askerî karşılaşmaya bu kadar yaklaşmıştır. Bu durum 1990’lı yıllarda en önemli politik olayların arasına girmiştir. Bu süreç içerisinde medya aktif rol oynamakta ve sürece adeta yön vermektedir. Krizin aşamalarına bakıldığında Türk tarafı Yunanistan’ın tahriklerine karşılık daha soğukkanlı ve sakin bir tavır sergilemiştir.

Kardak Krizi, 9 Ocak tarihine kadar basında herhangi bir şekilde yer almamıştır. 9 Ocak 1996 tarihinde ise Ta Nea Gazetesi’nde “Ege'deki Issız Adacıklara Çok Talep Var” isimli başlıkla krizin ilk ateşi verilmiştir. Gazetede asıl sorun olarak Ege Denizi’nin bahsi geçen iki ülkenin sınırlarını içeren herhangi anlaşmanın olmadığı vurgulanmıştır.⁸⁴ Bahsedilen bayrak savaşından sonra, Yunanistan’ın kayalıklardan birine asker çıkarmasıyla birlikte olayın boyutu tamamen değişmiştir. Türkiye tahrik edilmiş ve bu duruma karşılık sessiz kalması ise mümkün olmamıştır.⁸⁵

Kardak Krizi, Türkiye ile Yunanistan ilişkisine hukuki ve siyasi açıdan yeni bir boyut kazandırmış ve her iki ülkeyi de hazırlıksız bir şekilde yakalamıştır. Bu durumu Bora

⁸³ William Hale, “**Türk Dış Politikası**”, (Çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 271.

⁸⁴ Serdar, a.g.e., s. 163.

⁸⁵ Onur Öymen, “**Silahsız Savaş**”, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 475-476.

Serdar şu şekilde değerlendirmiştir: “Türkiye ile Yunanistan Kardak kayalıklarında fenersiz yakalanmıştır.”⁸⁶

Kardak Krizi yaşandığı yılda Yunanistan’da ve Türkiye’deki siyasi istikrarsızlık öne çıkmıştır. İki ülke de iç sorunlarında kritik süreçler yaşadığından bu olayla birlikte kaos ortamı meydana gelmiştir. Türkiye bu süreç içerisinde son derece soğukkanlı bir şekilde davranarak hata yapmadan süreci yönetmeyi başarmıştır. Olayların yaşandığı zaman diliminde her iki ülkenin de kendi siyasi sorunları bulunmaktaydı. Kardak Krizinin de yaşanmasıyla birlikte Türkiye ve Yunanistan arasındaki siyasi istikrarsızlık üst seviyeye çıkmıştır. Türkiye birçok iç sorunla mücadele ederken, hükümet kurma planları da karışık bir hale gelmiştir. O dönemde Başbakan Tansu Çiller, Dışişleri Bakanı ise Deniz Baykal’dı. Kardak Krizi, direkt ülkeyi ilgilendiren uluslararası mevzularda koalisyon hükümetinin devamlı Türkiye’nin ulusal çıkarları kapsamında tek yumruk olduğu bir kere daha kanıtlanmıştır.⁸⁷

Yunanistan’ın iç siyaseti o süreçte çalkantılı bir seyir izlemiştir. Yunanistan Başbakanı ve PASOK Partisi Başkanı Andreas Papandreu sağlık sorunlarından dolayı 16 Ocak itibariyle görevden ayrılmıştır. Türkiye o dönemde milliyetçi bir davranış sergilemiştir.⁸⁸

Lozan Antlaşması’ndaki 3 mil kuralı iki kayalığın paylaşılmasına dair önemli bir dayanak olmuştur. Kayalıkların jeostratejik bir önemi bulunmakla birlikte yer üstü ve yer altı zenginlikleri bakımından oldukça verimsiz bir haldedir. Bölgede bulunan balıkçılar ve kayalıklara keçileri otlatmak amacıyla çobanlar gelmektedir. Kayalıklar bazı haberlerde pırasa tarlası olarak değerlendirilmiştir. Kimi haberlerde ise metruk birer kayalık olarak tapu kayıtlarında yer aldığı belirtilmiştir. Kardak Kayalıkları’nın bu tarz bir krize sebep olmasından sonra farklı bilgiler de gün yüzüne çıkmıştır. 1974 yılındaki tapu kadastro belgelerine göre kayalıkların metruk olarak tescillendiği ve aynı zamanda çiftçilerce pırasa ekmek için kullanıldığı ilgileri de yer almaktadır.⁸⁹

⁸⁶ Serdar, a.g.e., s. 138.

⁸⁷ Burcu Sunar, “*Türk Dış Politikasında Bir Karar Alma Organı Olarak Medyanın Rolü: Kardak Krizi Örneği*”, **SOBİAD, II. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı**, İzmir, 2009, s. 241-423.

⁸⁸ Serdar, a.g.e., s. 165.

⁸⁹ **Türkiye Gazetesi**, 31.01.1996, s.15.

Gittikçe gerginleşen Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, komşu devletler ve NATO için önemli bir konuma sahiptir. Bu krizle birlikte komşu ülkeler, NATO ve ABD'nin tüm dikkati Ege'ye çevrilmiştir. Dışarıdan bakıldığında iki kayalık olarak gözükmüşken Türkiye ile Yunanistan için bu kayalıklar çok farklı anlama sahiptir.

Avrupa'nın, Avrupa Birliği üyeliğini elinde bir koz olarak bulundurması ve kullanması bu krizde Türkiye'yi etkilemiştir. Avrupa'daki büyük televizyon kanalları Kardak Krizi'ni gündemlerine getirmiştir. Diğer yandan Belçika kökenli olan RTBF isimli televizyon kanalı da Türkiye ile Yunanistan'ın Ege Denizi'nde yaşadığı sorunlardan dolayı gergin olduğunu ve her iki tarafın da savaşa yönelik manevralarını Ege Denizi'nde uyguladıklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte, *Euro News* isimli basın organı konuyu "Ege kıızıştı" başlığıyla 1996 yıllarının başında Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu krizi şu şekilde yorumlamıştır: Küçük kayalıklar iki ülkeyi savaşın eşiğine getirdi. Diğer Belçika kökenli basın yayın organı olan BRTN konuyu "Savaş çıkabilir" başlığı ile yorumlamış ve "Bu kayalıklar yüzünden savaş çıkabilir" cümlelerini manşetine taşımıştır.⁹⁰

Lozan Antlaşması ile 1947 Paris Barış Antlaşması'nda Türkiye, sadece adalara yönelik egemenlik haklarından vazgeçmiştir; *adacık ve kayalık* benzeri coğrafi oluşumların egemenliği devredilmemiştir. Bununla birlikte 1995 yılının Aralık ayında "Figen Akat" isimli geminin karaya oturmasıyla birlikte gözler bu antlaşmalara çevrilmiştir. Yunanistan ile Türkiye kendi haklarını bu anlaşmalara göre savunurken, maddeleri kendilerine göre yorumlamış ve kendilerini haklı bulmuşlardır. Yunanistan bu süreç içerisinde Avrupa Birliğinden siyasi açıdan destek görmüştür. Bu durum ise Türkiye'yi zora sokmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Oniki Ada Yunanistan'a devredilmiş, Türkiye ise bu durum karşısında Ege Denizi'nde sıkıştırılmış ve etki alanının küçülmesine neden olunmuştur. Yunanistan, Avrupa'dan destek alarak Türkiye'yi yalnız bırakmakta ve hukuki açıdan meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Bu durum Türkiye'deki bir gazetede "Ege krizi Brüksel'e taşınıyor" manşetiyle medyaya da yansımıştır. Basına Yunan Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos'un Türkiye'nin Yunanistan'a karşı adalardan ve kayalıklardan dolayı saldırı hedefinde olduğunu iddia ettiğine ve AB Parlamentosuna da şikâyetinde bulunduğu dair bir haber yansımıştır.

⁹⁰ *Türkiye Gazetesi*, 31.01.1996, s. 5; *Milliyet Gazetesi*, 31.01.1996, s. 14.

Pangalos ülkesinin tehdit edildiğini savunmuş ve çeşitli hamlelerle kendi ülkesini siyasi desteği de arkasına alarak haklı çıkarmaya çalışmıştır.⁹¹

Sabah gazetesinde ise bu durum, Yunan Parlamentosu'nda yaşanan bu krizin Yunan tarafında tartışmaya kapalı olduğunu ve Yunanistan'ın egemenlik hakkı olduğu iddiası haber yapılmıştır. Ayrıca Yunanistan Başbakanı Simitis'in şu sözleri de aktarılmıştır: "Egemenlik haklarımız üzerine hiçbir tartışma kabul etmiyoruz. Elimizdeki bütün olanakları tereddütsüz kullanmaya kararlıyız." Buna ek olarak Yunanistan'ın AB'den de destek beklentisi olduğu da ifade edilmiştir.⁹²

Türkiye'nin yasal karasularında yer alan Kardak Kayalıkları'nın kendi ülkelerine ait olduğunu iddia eden Yunanistan, olayı oldubittiye getirerek sınırlarını genişletmeyi amaçlamıştır.⁹³ Küçük bir kayalık krizinden savaşın eşiğine gelinen olay sonrası tansiyon düşmesine rağmen Yunanistan-Türkiye ilişkileri iyi bir seviyeye gelmemiştir. Çalışmanın devamında bu ilişkilerin iyileştirilmesinde arka kapı diplomasisi kapsamında Şarık Tara'nın rolü incelenecektir.

3.1.2 Abdullah Öcalan Krizi

Megali idea temelli irredantist politikalarla kurulan Yunanistan jeostratejik yapısı itibariyle, askeri, ekonomik ve nüfus açısından ülkesini koruyacak kapasitesi olmamasından dolayı kuruluşundan beri doğal bir güvenlik kaygısı içinde olmuştur. Bu güvenlik kaygısına da en büyük tehdit olarak Türkiye'yi görmüş ve mütemadiyen Türkiye karşıtı politikalar izlemiştir.⁹⁴

Türkiye, 80'li yıllardan beri terör örgütü PKK ile sürmekte olan mücadelesinin bir sonucu olarak uluslararası kamuoyunda siyasi ve iktisadi bakımdan istikrarsız bir görüntü vermiştir. Türkiye ile problem yaşayan komşu ülkeler de Türkiye'ye karşı birbiri ile ittifak yaparken bu zayıf noktayı Türkiye aleyhine kullanmakta tereddüt etmemişlerdir. Bu ülkelerden biri de Yunanistan'dır. Yunanistan kendi topraklarında

⁹¹ Türkiye Gazetesi, 31.01.1996, s. 5.

⁹² Sabah Gazetesi, 30.01.1996, s. 13.

⁹³ Milliyet Gazetesi, 27.01.1996, s. 15

⁹⁴ S. Gülden Ayman, "Neo-Realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası: Güç Tehdit ve İttifaklar", Stratejik Araştırma ve Etütler Milli 126 Komitesi(SAEMK), Araştırma Projeleri Dizisi 7, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001, s.37.

BM denetiminde bir mülteci kampı olan Lavrion’u terör örgütü PKK militanlarına açmıştır. Bunun dışında Yunanistan, Türkiye’ye karşı kendisi ile paralel politikalar güden Suriye ve İran ile askeri ittifaklar yaparak ilişkilerini iyi tutmaya çalışmıştır. Türkiye, Yunanistan’ın Lavrion mülteci kampında PKK militanlarını korumakla kalmayıp eğittiğini ve PKK’ya askeri ve ekonomik destekte bulunduğunu ileri sürerek Yunanistan’ı uyarmış ve protesto etmiştir. Fakat Yunanistan Lavrion mülteci kampının BM gözetiminde bir kamp olduğunu ve sadece siyasi mültecilerin barındığını ileri sürüp “Kürt halkının haklı taleplerini” destekledikleri şeklinde cevap vermiştir. Bu siyasi ortamda PKK, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin kronik ve girift sorunlarından biri olmuştur. PKK sorunu yani PKK’nın sözde lideri Abdullah Öcalan krizinin Yunanistan’a uluslararası arenada itibar kaybı yaşatması Türkiye-Yunanistan arasındaki bu gerginliğin yumuşaması için bir fırsat yaratmıştır.⁹⁵

Türkiye, Suriye hükümetine yaptığı baskı neticesinde Abdullah Öcalan’ı Suriye’den çıkartmıştır. Öcalan’ın önce Rusya sonra İtalya ardından da Kenya’ya gitmesi ve Yunanistan’ın Nairobi Büyükelçiliği’nde saklandığının anlaşılması ve 15 Şubat 1999’da Kenya’da yakalanıp Türkiye’ye getirildiğinde üzerinde LazarosMavros adına düzenlenmiş bir Kıbrıs Cumhuriyeti pasaportunun bulunmuş olması bir anda Türkiye-Yunanistan ilişkilerini ciddi krize sokmuştur. Türkiye’nin uluslararası arenada “terörü destekleyen ülke” olarak suçlayarak baskı oluşturması Yunanistan’da ekonomik ve siyasi bunalıma yol açmıştır. Milli İstihbarat Teşkilatı, ABD ve Kenya’nın desteği ile gizli bir operasyon yaparak terör örgütü PKK’nın sözde lideri Abdullah Öcalan’ı Yunanistan’ın Nairobi Büyükelçiliği’nden alıp Türkiye’ye getirmiştir.⁹⁶

Zorlayıcı diplomasi ve askeri baskı yoluyla Suriye ile Adana Mutabakatı’nın imzalanmasının ardından PKK elebaşı Öcalan Rusya’ya kaçmıştır. Rusya ile girişilen diplomasi sonrası burada da barınamamış ve İtalya’ya gönderilmiştir. İtalya tarafından havaalanında gözaltına alınan Öcalan’ı Türkiye, İtalya’dan talep etmiş fakat talebi İtalya tarafından reddedilmiştir. Daha sonra Öcalan, İtalyan Hükümeti’nce Roma’da kalmak koşulu ile serbest bırakılmıştır.⁹⁷ İtalya’dan Belarus’a geçen Öcalan’ın burada

⁹⁵ Fırat, a.g.e., s.476

⁹⁶ Mehmet Murat Erdoğan, *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.194

⁹⁷ Mehmet Murat Erdoğan, Mustafa Kocaay, “1997’den Lüksemburg Zirvesi’ne Türk Dış Politikası”, (Editör: Kemal Yakut ve Murat Erdoğan), *Türk Dış Politikası II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara 2013 s.111

da uzun süre kalamayacağı anlaşılınca bazı Yunan yetkililerle iletişime geçmiş ve Yunanistan'a inmiştir. Yunan yetkililerin tepkisi üzerine Öcalan Yunanistan'dan ayrılmış fakat Hollanda'dan iniş izni alamayınca geri Yunanistan'a dönmüştür. Yunan Başbakan Simitis, Öcalan'ın ülkeye girişinde de sert tepki göstermiş derhal çıkarılması emrini vermiştir. Bu sırada Öcalan'ın Yunanistan'da olduğu öğrenildikten sonra Türk-Yunan ilişkileri zarar görmeye kalmamış Türkiye'nin Yunanistan'ı teröre destekle ithamı kanıtlanmıştır. Bu durumda Öcalan, Yunanistan tarafından Kenya'ya gönderilmiştir. Yunanistan'ın Nairobi Büyükelçiliğinde olduğu cep telefonu sinyaliyle tespit edilen Öcalan Kenya güvenlik güçleri ile etrafı sarılan elçilik binasından havaalanına gitmek üzere çıkarılmıştır. Havaalanında Türk yetkililere teslim edilen Öcalan Türkiye'den gelen bir uçağa bindirilip Türkiye'ye getirilmiştir.⁹⁸

Öcalan'ın Yunanistan'da olduğunun anlaşılması sonrasında Yunanistan'ın Nairobi Büyükelçiliği'nde iki hafta saklanması, üzerinden Kıbrıs (Rum) pasaportu çıkması gibi durumlar uluslararası arenada Yunanistan'ı zor durumda bırakmıştır. ABD ve AB'nin de kınadığı Yunanistan'ın itibarı zedelenmiştir. Türkiye haklı olarak Suriye'ye yaptığı gibi bir uyarıda bulunmuş hatta bu uyarı Yunan silahlı kuvvetlerini teyakkuza geçirmiştir.

Öcalan'ın yakalanmasına Yunan kamuoyu farklı tepkiler vermiştir; bir kesim Yunanistan'ın bu meseleye doğrudan karışmasının ve PKK'yı destekleme siyasetinin temelden yanlış olduğunu ileri sürerken bir başka kesim ise Öcalan'ı teslim ederek Kürtlere ihanet edildiğini ileri sürmek suretiyle hükûmeti eleştirmiştir. Her iki kesimden de Simitis'in istifasını isteyenler olmuştur. Nitekim Öcalan'ın yakalanması Yunanistan iç politikasında sarsıntı yaratmış ve ciddi değişikliklere yol açmıştır. Başbakan Simitis olaylardan haberdar olmadığını iddia ederek istifa etmediği gibi siyasi tasfiyelerde ve idari kadrolarda değişikliklerde bulunmuştur.⁹⁹

Bu olaydan sonra Yunanistan, Türkiye politikasını değiştirmiş; ilişkilerde yumuşama, Öcalan hatasını telafi etme ve unutturma amacı gütmüştür. Gerçekten de Yunanistan,

⁹⁸ Fırat, a.g.e., s.477

⁹⁹ Fırat, a.g.e., s.477

Türkiye'ye yönelik ilişkilerinde iyi niyetli olmaya çalışmış ve buna Türkiye'den de karşılık bulmuştur.¹⁰⁰

Öcalan olayı, ilk başta Türkiye ile Yunanistan arasında gerginliği en üst seviyeye çıkarmış olsa da daha sonraki süreç içerisinde iki ülke arasındaki diyalogun başlamasına sebep olmuştur. Bu diyalogun başlaması ve ilişkilerin ısınması sürecinde arka kapı diplomasisinin rolünü sonraki başlıklarda değerlendireceğiz.

3.1.3 Şarık Tara'nın Kardak ve Abdullah Öcalan Krizindeki Rolü

1990'lı yılların başında Türk-Yunan ilişkileri iki büyük kriz yaşamıştır. 1996 yılında Kardak Krizi Türkiye ile Yunanistan'ı adeta savaş eşiğine getirmiştir. 1995 yılının son günlerinde Türk gemisinin Kardak kayalıklarına oturmasıyla birlikte Türkiye ile Yunanistan kurtarma ekipleri arasında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı her iki devlet de kayalıkların kendi sınırlarında olduğunu iddia etmiş ve ABD başkanı Bill Clinton'un devreye girmesiyle tansiyon düşürülmüştür.¹⁰¹

İkinci kriz ise daha ağır bir şekilde meydana gelmiş ve daha uzun sürmüştür. 1999 Şubat'ında PKK lideri olan Abdullah Öcalan'ın Yunanistan'ın Kenya Büyükelçiliğine saklandığı ortaya çıkmıştır. Bu durum süreci iyice zorlaştırmıştır. Öyle ki Yunanistan Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos bu durum karşısında istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁰²

Pangalos'un yerine Bakan yardımcısı olan Yorgo Papandreu'nun geçmesi Türkiye ile Yunanistan ilişkileri için bir şans getirmiştir. Çünkü Papandreu, iki ülkenin dost olmasının her iki ülke için de lehte olacağını düşünen bir siyasetçiydi. Şarık Tara Papandreu için "Başkan yardımcılığı döneminden tanışıyorduk. İş Konseyi'nin bazı toplantılarına katılmıştı, dost olmuştuk." cümlelerini kullanmıştır.¹⁰³ Burada iş dünyasından çeşitli aktörlerin üst düzey devlet adamları ile nasıl doğrudan iletişim içinde olabildikleri görülmektedir. Bu da arka kapı diplomasisinin kullanılmasında

¹⁰⁰ Faruk Sönmezoğlu, Gülden Ayman. *"The Roots of Conflict and the Dynamics of Change in Turkish-Greek Relations."* **Greece and Turkey in the 21st Century. The Political Economy Perspective.** Nova Science Publishers New York 2003 s37-48.

¹⁰¹ Tüzün, a.g.e., s.213-214

¹⁰² Tüzün, a.g.e., s.214

¹⁰³ Tüzün, a.g.e., s.214

hiyerarşi ve mütekabiliyet gibi kaidelerin nasıl aşıldığını, arka kapıdan ve doğrudan mesaj iletildiğini göstermektedir.

Türkiye'nin Yunanistan'a karşı tepkisi oldukça büyük olmuştur ve Türkiye'de ekonomik ambargo uygulamasını talep edenlerin sayısı her geçen gün artarak devam etmiştir. Şubat ayında yapılan DEİK Yönetim Kurulu toplantısında Yunanistan mallarına karşı boykot uygulanması benzeri duygusal tepkilerle kararlar alınmasına Şarık Tara, sonuna kadar karşı çıkmış ve bu konuda başarılı olmuştur. Daha sonra İş Konseyi faaliyetleri bu ilişkiler normalleşene kadar dondurulmuştur.¹⁰⁴ Çünkü DEİK'in böylesi fevri bir karar alması iki ülke ilişkilerini daha da kötüleştirecektir.

Sorun gittikçe uluslararası bir hal almıştır. Haziran 1999'da ABD'nin Atina Büyükelçisi Nicholas Burns, kendisiyle dostluğu bulunan Şarık Tara'yı arayarak "Türk-Yunan ihtilafını çözmeye yardımcı olmak için bir akşam yemeği düzenlemeyi düşündüm. Sen ve 8-10 Yunan iş adamını davet edeceğim, Belki, siz bir çözüm yolu bulunmasına katkıda bulunursunuz." diyerek bir adım atmıştır. Şarık Tara, iş adamlarının hükümete karşı fazla bir etkisi olmayacağını bildiği halde reddetmemek için Atina'ya gitmiştir¹⁰⁵.

Türk-Yunan iş insanları arasında Kardak ve Öcalan krizinden dolayı dondurulan ilişkilerin yeniden canlanması amacıyla Türk-Yunan İş Konseyi Yürütme Kurulu, davet üzerine 12 Ekim tarihinde Atina'ya gitmiştir. Türk tarafı toplantıya büyük bir grupla katılım sağlamıştır. Şarık Tara'nın başkanlığını yaptığı heyette yürütme kurulu üyeleri olarak; *Yavuz Zeytinoğlu, Meral Gezgin Eriş, Aldo Kaslowski, Selim Egeli, Asaf Güneri, Tevfik Bilgen, Leyla Çağatay Üstel, Burhan Karaçam ve Mehmet Ali Neyzi* bulunmuştur.¹⁰⁶

Türk-Yunan İş Konseyi Başkanı Şarık Tara önceden alınmış ilişkilerin dondurulması hakkında "Artık dondurma kararını unuttuk. Beklentimiz, Türk Yunan ekonomik

¹⁰⁴ Tüzün, a.g.e., s.214

¹⁰⁵ Tüzün, a.g.e., s.214

¹⁰⁶ *İşadamları Atina yolcusu*, **Hürriyet**, 09 Ekim 1999 <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/isadamlari-atina-yolcusu-39106641> Erişim Tarihi: 27.12.2022

ilişkilerinin gelişmesidir” diyerek olumlu bir mesaj vermiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirileceği konusunda umutlu olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷

Daha sonra Atina’da Yorgo Papandreu’nun sağ kolu sayılan Alex Rondos, Tara’yı arayarak Papandreu’nun kendisiyle görüşmek istediğini iletmiştir. Bakanlıkta yapılan görüşmede Papandreu iki ülkenin arasının nasıl düzeltilebileceğini çok samimi bir şekilde sormuş ve bunun üzerine Tara, “En başta Yunanistan’ın Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’yi desteklemesi ve Güney Kıbrıs’ın vetosunun engellenmesi gerekir.” diyerek konuşmaya başlamıştır. Tara ile Papandreu açık açık bütün meseleleri konuşarak, yapılması gerekenleri belirlemiştir. Bu toplantı üzerine Şarik Tara, Ankara’ya, Dışişleri Bakanlığı’na detaylı bir not iletmiş ve yaptığı görüşmeyi aktarmıştır. Anlaştıkları maddeleri de ileterek görüşme sonuçlarını şu şekilde aktarmıştır:

“Netice olarak, 15 seneden beri Türk-Yunan ilişkileriyle yakînen meşgul olan ve bu ilişkilerin gelişmesine inanan bir insan olarak bu zaman içindeki tecrübelerime dayanarak, Yunan tarafını hiçbir zaman bu kadar samimi ve yapıcı görmedim. Kanımca bu durumdan istifade ederek münasebetlerimizin gelişmesi için bizim de elimizden gelen her şeyi yapmamız icap etmektedir... Ayrıca, çözülmesi zor olan mevzuların ileride konuşulmasının daha uygun olacağı kanaatindeler; kıta sahanlığı, Kıbrıs, 12 mil, hatta kritik olan mevzuların bir müddet dondurulmasının mümkün olabileceğini düşünüyorum.”¹⁰⁸

Şarik Tara, Amerikan Büyükelçiliği’ndeki yemeğe, Büyükelçi’nin ricası üzerine erken giderek o sürece kadarki ikili ilişkilerde yaşanan sorunları ve güçlükleri aktarmıştır. Bununla birlikte Papandreu ile görüşmesinin sonucunda edindiği izlenimleri ve beklentilerini de aktarmıştır. Bu durum karşısında ise Büyükelçi Burns, iki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar başlaması için yardımda bulunacağını, ABD hükümetinin de her iki tarafın da karşılıklı anlaşmasını beklediği belirtmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen yemeğin de süreç içerisinde iki ülkenin iş adamlarının faydalı olması için bir ortam yaratılması amacıyla olduğunu da eklemiştir. Bunun üzerine Büyükelçi,

¹⁰⁷ *İşadamları Atina yolcusu*, **Hürriyet**, 09 Ekim 1999 <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/isadamlari-atina-yolcusu-39106641> Erişim Tarihi: 27.12.2022

¹⁰⁸ Tüzün, a.g.e., s.215

Şarık Tara'nın Papandreu'yla görüşmesinden dolayı sevinç duymuş ve Papandreu'yu aramış, Tara'yı ise kutlamıştır.¹⁰⁹

Bu süreç içerisinde Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem Birleşmiş Milletler toplantısına katılmak amacıyla New York'taydı ve Papandreu'da New York'a gitmek üzere yoldaydı. Şarık Tara bazı zorluklar olsa da anlaşma sağladığı durumların birkaçını içeren bir metni İsmail Cem'e iletmiştir. Bunun üzerine New York Mutabakatı, Şarık Tara ile Papandreu'nun görüşme sağladığı şekilde imzalanmıştır. İsmail Cem ile Yorgo Papandreu, Türkiye ile Yunanistan'ın arasındaki bu dostluğun her iki ülkenin çıkarlarına yönelik olduğuna inanmış ve bu yönde kararlı şekilde ilerlemiştir. Yaklaşık yirmi senedir politikacıların atmaya çekindiği bu adımı iki genç adam atmış ve ülkelerinin arasındaki barışın inşasına neden olmuşlardır.¹¹⁰

Ülkeler arasındaki krizlerde tansiyon düşürülse de genellikle kriz ortamı ve havanın gerginliği hissedilmektedir. Bu tür krizlerde ve sonrasında klasik diplomasi yolu kullanılamasa da arka kapı diplomasisi kullanılmakta ve başarılı olabilmektedir. Burada arka kapı diplomasisinin başarılı olduğu bir örnek görülmektedir. Aktör sivil ve resmi kimliği olmayan bir iş insanı Şarık Tara'dır. Üçüncü bir ülkenin resmi diplomatı yani ABD'nin Atina Büyükelçisi de kendisi resmi unvanı ve görevini kullanmak yerine sivil bir aktörle arka kapı diplomasisini kullanmaktadır. Şarık Tara'nın Yunanistan Dışişleri Bakanı ile doğrudan görüşüp sanki hükümetin resmi bir diplomatıymış gibi çözüm önerileri sunması, sonrasında Türk Dışişleri Bakanlığı'na bilgi ve tavsiye vermesi de arka kapı müzakerelerinin bir diplomasi türü olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Bu örnekle; iki ülke, kriz çözümü, gizli ama sır olmayan müzakereler, sivil arabulucu aktörler, başarılı bir diplomasi ve başarılı bir kriz çözümü ile arka kapı diplomasisinin uygulanışı görülmektedir.

3.2 Jak Kamhi

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde birçok beyaz eşya ve elektrikli ev aletinin ilk üreticisi olan tam adıyla *Jak Cordoba Sultana Hayim Kamhi*, 13 Haziran 1925 tarihinde, İstanbul'da, Sefarad Yahudisi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Önce Saint Michel

¹⁰⁹ Tüzün, a.g.e., s.215

¹¹⁰ Tüzün, a.g.e., s.214

Fransız Lisesi'nden mezun oldu, sonra Yıldız Teknik Üniversitesi'nden mühendis olarak mezun oldu. Daha sonra çelik konstrüksiyon alanında Fransa'da uzmanlık eğitimi aldı. Profilo Şirketler Topluluğunun sahibi olan Jak Kamhi, IKV, TUSİAD, MESS, DEİK, ISO gibi mesleki örgütler ve sivil toplum kuruluşlarında uzun yıllar bazılarında başkanlık bazılarında yönetim kurulu üyeliği yaptı.¹¹¹

Türkiye'nin uluslararası tanıtımında önemli uluslararası hizmetleri geçmesi hasebiyle 1991 yılında Dışişleri Bakanlığı "Üstün Hizmet Ödülü"ne lâyık görülen Jak Kamhi, bir döneme mahsus olmak üzere Başbakanlık Dış Tanıtım Kurulu üyeliğinde bulunmuştur. 1992 yılında İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi tarafından Jak Kamhi'ye fahri doktor unvanı verildi.¹¹²

Türk toplumundaki insanlığa model sevgiyi, barışı ve hoşgörüyü dünyaya tanıtmak amacı ile kurulmuş olan 500. Yıl Vakfı'nın kuruluşundan itibaren, hayatının sonuna kadar başında duran Jak Kamhi'nin, bu gönüllü sivil toplum kuruluşunun da katkılarıyla, 1995 yılının "Dünya Hoşgörü Yılı" seçilmesi yönünde çalışmaları oldu.¹¹³ 2007 yılında Jak Kamhi'ye bizzat Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer' tarafından "T.C. Devlet Üstün Hizmet Madalyası" verildi.¹¹⁴

Jak Kamhi'nin Yönetim Kurulu Başkanı olduğu Profilo Şirketler Topluluğu tarafından gerçekleştirilen kamu hizmetleri arasında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çok sayıda okulların, İstanbul Kâğıthane'de PROFİLO isimli bir okulun, İstanbul'un diğer semtlerinde iki okulun açılması vardır.¹¹⁵

Jak Kamhi, 1991 yılında Fransız "Chevalier de la Légion d'Honneur" nişanına, 2006 yılında Fransız "Officier de la Légion d'Honneur" nişânına ve 1997 yılında da Fransa Cumhurbaşkanı tarafından "Commandeur dans l'Ordre National du Merite" nişânına lâyık görüldü. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise "Türk-Amerikan Dernekleri

¹¹¹ Jak Kamhi, **Gördüklerim Yaşadıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013, s.1; *Jak Kamhi kimdir: Profilo'nun kurucusu iş adamı 95 yaşında hayatını kaybetti*, **BBC News Türkçe** 7 Ekim 2020 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54456958> Erişim: 27.12.2022

¹¹² Kamhi, a.g.e., s.1

¹¹³ Kamhi, a.g.e., s.1

¹¹⁴ Kamhi, a.g.e., s.1

T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi <https://tccb.gov.tr/konusmalari-ahmet-necdet-sezer/1721/7823/jak-kamhiye-devlet-ustun-hizmet-madalyasi-verilmesi-nedeniyle-duzenlenen-torende-yaptiklari-konusma> Erişim: 27.12.2022

¹¹⁵ Kamhi, a.g.e., s.1

Federasyonu Şeref Madalyası” ile 1992 yılında “Türk Amerikan Konseyi’nin Ticaret Liderliği Ödülü”ne hak kazandı. 2003 yılında da İspanya Kralı tarafından “Commander of the Order of the Spanish Civil Merit” nişânına lâyık görüldü.¹¹⁶

Avrupa’nın sanayici ileri gelenlerince kurulmuş olan Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası (ERT) Grubuna 1991 yılında, üye olarak çağrılan ilk ve tek Türk sanayicisi olup, bu görevinden 2003 yılında ayrılmıştır.¹¹⁷ 2013 yılında hatıratından müteşekkil ‘*Gördüklerim, Yaşadıklarım*’ adlı otobiyografik bir kitap yayınlayan Jak Kamhi, Miami’de 7 Ekim 2020 tarihinde vefat etmiştir.

3.2.1 1 Mart Tezkere Krizi

1 Mart Tezkeresi adıyla anılan tezkere, Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’a yapmak istediği askerî müdahale için Türkiye topraklarını kullanması hususunda dönemin Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından 25 Şubat 2003’te TBMM’ye sunulduktan sonra genel kurulda reddedilen ve Türkiye’nin yabancı ülkelere asker gönderebilmesi ve yabancı ülkelerin de Türkiye’de asker bulundurabilmesi için Türk Hükûmeti’ne yetki veren tezkeredir.

1990’larda Clinton yönetimini İran ve Irak’a yönelik *çifte çevreleme* politikası ile Irak’ta Saddam Hüseyin tehdidini kontrol altında tutmanın mümkün olmayacağı şeklinde eleştiren kesim artık ABD’de yönetimdeydi ve 11 Eylül saldırıları ikna etmek için yeterli bir sebep olmasa da Irak’ı işgal etmeleri için bir gerekçe yaratmıştı.¹¹⁸

Bunun ardından ABD yönetimi; hususiyetle de Pentagon, derhal Irak’ı işgal için askerî harekât planı yapmaya başlamış ve Türkiye’den geçirmeyi planladıkları kuzey cephesine önem vermişlerdir. Bu savaş planında, topraklarını kullanma ve konuşlanma gibi şekillerle Türkiye’nin pasif şekilde savaşa dâhil edilmek istenmesi ABD ve

¹¹⁶ Kamhi, a.g.e., s.1

¹¹⁷ Kamhi, a.g.e., s.1

¹¹⁸ İlhan Uzgel, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, (Editör: Baskın Oran), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012)** 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.269

Türkiye arasında 2002 başından 2003 sonlarına kadar süren çalkantılı bir dönem ve yoğun diplomasi trafiğinin yaşanmasına sebep olmuştur.¹¹⁹

Türkiye'nin bu dönemde en büyük endişesi Kuzey Irak'a ilişkin gelişmelerdir ve ABD tarafı bu konuda Türkiye'yi ikna edebilmek adına Türk Hükümetine savaştan sonra Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulmayacağına dair taahhütlerde bulunmuştur. Türk Hükümeti ise Ekim 2002'de tedbiren ABD'den önce Kuzey Irak'a bir kolordu ile girme kararı almıştır.¹²⁰

Irak Savaşı öncesi ABD ve Türkiye'nin konumlarında simetrik bir zıtlık mevcuttur. Türkiye savaşta topraklarının kullanılmasını ama savaş ve sonrasında Kuzey Irak'ta etkin olmayı istemektedir buna karşılık ABD ise savaşta Türkiye'nin topraklarını kullanmayı fakat savaş ve sonrasında Türkiye'nin Kuzey Irak'ta etkin olmasını istememektedir.¹²¹

ABD'nin Irak Harekâtı ve Türkiye'nin bu harekâta oynayacağı rol konusu ilk defa ABD yönetimi tarafından dönemin koalisyon hükümeti başbakanı Bülent Ecevit'in Ocak 2002'de Washington ziyareti sırasında dile getirildi. Sonrasında Mart 2002'de ABD Başkan Yardımcısı Richard Cheney 11 bölge ülkesini ziyareti sırasında Türkiye'ye de uğradı ve Ecevit'le bu konuyu bir kere daha görüştü. Temmuz 2002'de ABD Savunma Bakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakan Yardımcısı bir kere daha gelerek Ecevit ile görüştüler. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel de Washington'a gitti ve ona taarruz planları gösterilip kuzey cephesinden bahsedildi.¹²²

Bu diplomatik görüşmelerde trafiğinde Başbakan Bülent Ecevit ve Dışişleri Bakanlığı havadan geçişe izin verilmesi ve çok zorunlu olursa sınırlı sayıda özel kuvvet mensuplarının geçişine müsaade edilmesinden yanaydı.¹²³ Fakat ABD yönetimi için bunlar yeterli değildi ve hem havadan hem karadan geçiş hakkının verileceğine dair siyasal kesinlik istiyordu. Oysa hem Ecevit geçmişte 'gazeteci' kimliği ile Saddam'la görüşmüş ve yakınlık kurmuştu hem de hükümetin tavrı bu konuda istikrarlı değildi.

¹¹⁹ Uzgel, a.g.e. s.269

¹²⁰ Fikret Bila, **Sivil Darbe Girişimi ve Ankara'da Irak Savaşları**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2004, s.182

¹²¹ Uzgel, a.g.e. s.270

¹²² Uzgel, a.g.e. s.270

¹²³ Bila, a.g.e. s.192

Ayrıca dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu da bu konuda olumsuz bir tavır sergilemekteydi. Irak işgali öncesi ABD için Türkiye’de Başbakan Ecevit, MHP ve Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu sorun olarak görünüyordu.¹²⁴

Başbakan Bülent Ecevit’in başında olduğu dönemin koalisyon hükümeti, ABD’nin Irak harekâtına Türkiye'nin desteği konusunda yalnızca bazı özel birliklerin transferine müsaade ederek hükümetin üstündeki baskıyı hafifletmeye ve süreci uzun bir döneme yaymaya çalıştı. Ama ikili görüşmelerde önemli bir ilerleme sağlanamadan Kasım 2002 seçimlerinden AK Parti galip çıktı ve tek başına hükümeti kurdu. Bundan sonra görüşmeler George Bush yönetimiyle önce Abdullah Gül, ardından Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti arasında yürütülecek ve bu temas ve bağlantılar, sonuçları daha sonraki gelişmelerde ortaya çıkacak önemli tartışmaları başlatacaktır.¹²⁵

Erdoğan’ın henüz başbakan olmamışken, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı George Bush ile gerçekleştirdiği görüşme o dönem bazı gazeteciler ve Dışişleri yetkilileri tarafından Irak işgali sırasında geçiş kolaylığına söz verildiği biçiminde değerlendirildi.

2003 yılına girildiğinde ABD'nin Irak'ı işgal edeceği kesinleşmiş ve Türkiye’den talepleri de netleşmişti. ABD’nin Türkiye'den talepleri; Türkiye’nin 12 adet limanını kullanmak, askeri teçhizatını (250 uçak, 65 helikopter) ve 60.000 civarında askerini Türkiye'ye getirmek, bu askerlerin yarısını Türkiye'de konuşlandırmak, kalanını Irak işgalinde kullanmak için izin istiyordu. ABD ile Türkiye arasında 8 Ocak 2003'te imzalanan belge çerçevesinde Amerikalı yetkililer Türkiye'de ön hazırlıklara başladılar. Limanlar ve hava alanlarının modernizasyonu için de 6 Şubat 2003'te Meclis'ten izin çıktı.¹²⁶

ABD'li yetkililer bu izni, talep ettikleri esas iznin de verileceğinin işareti olarak algılayacaklardır. Bu yüzden ABD Ocak 2003'te 4. Tüme ait teçhizatı Mersin ve

¹²⁴ Uzgel, a.g.e. s.270

¹²⁵ Uzgel, a.g.e. s.270

¹²⁶ Bila, a.g.e. s.186

İskenderun Limanı açıklarına gönderdi ve 19 Ocak'ta Genelkurmay Başkanı Myers Türkiye'ye geldi.¹²⁷

Tezkere krizindeki süreçle ilgili gelişmeleri dönemin başbakanı Abdullah Gül'ün danışmanı Abdullah Gül'ün anılarını anlattığı kitap şöyle aktarmaktadır:

Irak'ta dünya barışını tehdit eden kimyasal ve biyolojik silahlar bulunduğunu iddia eden ABD, Irak'a askeri müdahalede kararlıydı ve kuzeyden kara harekâtı için Türkiye topraklarından geçiş izni ve lojistik destek istemişti. Savaşı önlemenin tek yolu, Irak'ın BM denetimcilerine kapılarını açması ve işbirliği yapmasıydı. Ancak, Saddam Hüseyin buna kesinlikle yanaşmıyordu. Başbakan Gül, Saddam Hüseyin'i işbirliği yapmaya ikna etmek için yoğun bir diplomasi atağı başlatmıştı.¹²⁸

Tezkerenin geçmesinin de reddedilmesinin de olumsuz yönleri olduğunu bilen dönemin başbakanı Abdullah Gül savaşı bütünüyle önleyerek iki sonucun da olumsuz yönünden kurtulmak istemektedir. Fakat dönemin Irak rejimi buna ısrarla direnmektedir:

Gül savaşı önlemenin peşindeydi. Bir yandan Irak'a komşu ülkeler turuna başladı. Diğer yandan da Saddam Hüseyin'e hitaben kaleme aldığı bir mektubu elden iletmek üzere Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'i Bağdat'a gönderme karan aldı. Kürşat Tüzmen, mektubu 10 Ocak 2003'te Saddam Hüseyin'e bizzat elden ulaştırdı. Onun önünde Arapça tercümesi okunan mektupta Gül, Saddam'a BM ile kesintisiz ve ikna edici bir işbirliğine gitmesinin tüm bölge için hayati önemde olduğunu vurguluyordu. Ancak, bu mektup Saddam Hüseyin üzerinde umulan etkiyi ne yazık ki yapmamıştı.¹²⁹

Saddam'ı tek başına ikna edemeyen Gül bu defa Irak'a komşu Arap liderlerle birlikte bir baskı oluşturma yoluna gitmiştir:

Ama Başbakan Gül, Saddam'ı ikna çabalarını sürdürmekte kararlıydı. Gül, Irak'a komşu ülkeleri ziyaret kapsamında, Mısır, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan

¹²⁷ Uzgel, a.g.e. s.270

¹²⁸ Ahmet Sever, **Abdullah Gül ile 12 Yıl, Yaşadım, Gördüm, Yazdım**, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s.38

¹²⁹ Sever, a.g.e., s.39

liderleriyle de bir araya geldi. Amacı, bu ülkelerin, Saddam Hüseyin’i işbirliğine ikna etmek için tek bir ağızdan baskı yapmasıydı. Ayrıca bir de Irak’a komşu ülkeler zirvesi toplamak istedi. Zirve, 23 Ocak 2003’te İstanbul’da toplandı. Ama buradan çıkan, “işbirliğini kabul et, savaşı önle, Irak’ı kurtar. Aksi takdirde, askeri bir harekâtı engellemek yönünde bizim de elimiz kolumuz bağlanacak” çağrısı da Saddam’ı hiç etkilemedi.¹³⁰

Bütün bu çabalarına rağmen Saddam Hüseyin’i etkilemeyi başaramayan Gül, son bir defa daha barış için girişimde bulunmak ister:

Şubat ayının başıydı. Sabah erken saatlerde Başbakanlığa gelir gelmez “Son bir hamle yapmak istiyorum” dedi: “Irak Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan’ı Ankara’ya davet edelim. Birinci elden son bir uyan yapmak istiyorum. Çünkü savaş olursa Irak bir daha toparlanamaz ve belkemiği kırılır. Buna kesinlikle inanıyorum.” Gerekli girişimler yapıldı, 4 Şubat 2003’te MIT’e ait bir uçak gizlice Bağdat’a gitti ve Saddam Hüseyin’in sağ kolu olan Taha Yasin Ramazan’ı alıp Ankara’ya getirdi. Kimsenin fark etmemesi için görüşme, Atatürk Orman Çiftliği’ndeki MIT Köşkü’nde gerçekleşti. Gül, Ramazan’a uyarılarını açık ve net olarak sıraladı: “Savaş kapıda. BM denetimini kabul edin, ülkenizi kurtarın. Aksi halde, Pandora’nın Kutusu açılır Irak’ta. Yabancı ordular girerse uzun süre çıkmaz. Tarihte Moğollann yaptığı gibi Bağdat’ı talan ederler.” Bundan daha açık bir mesaj verilemezdi. Ancak, Taha Yasin Ramazan hiç oralı değildi. Abdullah Gül’ün son ümidini söndüren bir tepki verdi: “Biz, mücadeleci ve savaşçı bir milletiz. Korkmayız. Tehditlere boyun eğmeyiz. Sonuna kadar savaşırız, ülkemizi teslim etmeyiz.”¹³¹

Bush yönetimi, üs ve limanlarda yapılması planlanan modernleşme çalışmalarının içerdiği tezkerenin kabulünden sonra, başka ülkelerin askerlerinin Türkiye sınırlarında olmasına müsaade eden tezkerenin TBMM’ye gönderilmesi ve genel kurulda kabul edilmesi için Abdullah Gül Hükümetine karşı baskıda bulunmuştur.

Bu arada ABD, Türkiye’nin kararını bekliyordu. Her düzeyde, değişik yöntemlerle baskının dozu artmıştı. ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney sık sık arıyor ve

¹³⁰ Sever, a.g.e., s.40

¹³¹ Sever, a.g.e., s.40

“Gemilerimiz yolda. Daha fazla bekleyemeyiz. Tezkereyi bir an önce çıkarın” diye sıkıştırıyordu.¹³²

ABD’li yetkililer sürecin hızlandırılması, ikinci ve asıl tezkerenin TBMM’ye hemen getirilmesi için Abdullah Gül Hükümetine baskının dozunu artırmıştır.

Diplomatik nezaket kurallarını hiçe sayan asıl tehdit, şubat ayının ortasında Ankara’yı ziyaret eden ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Elizabeth Jones’tan geldi: “Tezkereyi reddederseniz ekonominizi mahvederiz.” Diplomatik teamüllere tamamiyle aykırı böylesi bir tehdide daha önce hiç tanık olunmamıştı. Ancak, Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Ali Babacan, Başbakan Gül’e, ekonominin yönetilebileceğini, tezkerenin reddinin iddia edildiği gibi ekonomik bir krize yol açmayacağını, bu konuda kaygıya kapılmamak gerektiğini vurguluyordu.¹³³

Hükümet bu durumda, toplumdaki gelen baskıların azaltılması ve ABD ile yapılması planlanan mutabakatın yazılı olarak düzenlenebilmesi amacıyla vakit kazanmayı amaçlamıştır.

Başbakan Gül de görüşmelerinde, CNN ve BBC’ye verdiği mülakatlarda demokrasi kartını kullanıyordu: “Ben bir emir ya da kral değilim. ABD’de nasıl Kongre varsa bizim de Meclisimiz var. Anayasamıza göre, parlamento kararı olmadan adım atamayız. Tezkereyi TBMM’ye götüreceğiz. Oradan çıkacak karara göre hareket edeceğiz.”¹³⁴

ABD’de Bush yönetiminin sabırsızlığının giderek arttığı bir ortamda, 1 Şubat 2003’te, başkanlığını Büyükelçi Deniz Bölükbaşı’nın yaptığı Türk heyeti ile ABD heyeti arasındaki diplomatik görüşmeler başladı. Gergin geçen müzakereler sonucunda bir mutabakata varılabildi. Türkiye bu müzakere sürecinde, özellikle terör örgütü PKK ile mücadele, kuzey Irak’ın statüsü, bölgedeki Türkmenlerin konumu ve bölgeye ABD

¹³² Sever, a.g.e., s.40

¹³³ Sever, a.g.e., s40

¹³⁴ Sever, a.g.e., s.41

askerleriyle birlikte Türk birliklerinin de girmesi konularında ısrarcı oldu ve bu taleplerinin bir kısmını elde edebildi.¹³⁵

ABD askerinin geçişine müsaade etmek karşılığında Türkiye, ağır silahlar ve tank gibi donanımla kuzey Irak'a 31.000 asker sokacak ve bunları hâlihazırda orada bulunan 1.500 civarındaki Türk Özel Kuvvetleri personeline katılacaktı. Türk askerî birlikleri Kuzey Irak'ta belli bir hattı tutacaklardı.¹³⁶ ABD'nin de buraya 30.000 asker sokacağı düşünüldüğünde, bölgede Türk ve Amerikan askeri personeli arasında sayısal denklik sağlanmış olacaktı. Kuzey Irak'taki menfaatlerini gözetmek isteyen Türkiye'-nin niyeti bu idi.

Bu sırada hükümet 8 Şubat 2003'te ABD'yle *mutabakat muhtırası* imzalamıştı. Bu muhtıra kapsamında ABD askeri birliklerinin Türkiye'de kullanmayı planladıkları yerlerde gerekli altyapı çalışmaları başlamıştı. ABD Ordusunun 4. Mekanize Tümeni, Akdeniz'de, gemilerle İskenderun Limanı açıklarında bekliyordu. Öncü ABD askeri birlikleri, Türkiye'nin güneydoğusunda kullanabilecekleri bir takım depo ve arsaları satın alıyor, konuşlanacak muharip askeri birlikler için gerekli hazırlıkları yapıyordu.¹³⁷

Türk Hükümeti çeşitli hususları dile getirerek uzlaşma sürecini uzatmaktaydı: Kamuoyu baskısı vardı, ekonomik yardım gerekiyordu, iç hukuka göre Anayasa'nın 92. maddesi hükmüne uygun olarak TBMM'nin Türk askerlerinin yabancı ülkelere gönderilebilmesi ve yabancı askerlerin Türkiye'de bulunmasına müsaade etmesi lazımdı, dış meşruiyet için de BM Güvenlik Konseyi karar alınmalıydı. Nihayet, bu izin için hazırlanan, Şubat ayında Mecliste olması düşünülen ikinci tezkere çeşitli uzatmalarla 1 Mart tarihi itibarıyla Meclis'e sunulma aşamasına gelindi¹³⁸

24 Şubat'ta yapılan Bakanlar Kurulu toplantısı kapsamında 1 Mart Tezkeresi'nin Meclise gönderileceğine dair karar alınmıştır. Bunun sebebi ise 28 Şubat'ta yapılması planlanan MGK toplantısıdır. Hükümet, MGK toplantısında tezkerenin geçmesine kolaylık sağlayacak bir karar beklemiştir. Fakat 28 Şubat'ta MGK toplantısı

¹³⁵ Uzgel, a.g.e. s.272

¹³⁶ Deniz Bölükbaşı, **1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası**, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.46

¹³⁷ Uzgel, a.g.e. s.273

¹³⁸ Uzgel, a.g.e. s.273

yapıldıktan sonra yayımlanan bildiride tezkereyle ilgili bir maddeye yer verilmemiştir. Yani kamuoyunun şiddetle karşı çıktığı bu tezkereyi hükümet gibi TSK da üstlenmek istememiştir.

Tezkereyi Hükümet adına Abdullah Gül okumuş ve tezkereye göre Irak sorununda meydana gelen gelişmeleri hükümetin dikkatli ve endişeli bir şekilde izlediği belirtilmiştir. 58'inci Hükümetçe bu durumun barışçıl bir şekilde çözülmesi adına gerekli girişimler gerçekleştirilmiştir. Meclis 6 Şubat 2003 tarihi itibarıyla meseleye dair güvenlik tedbirleri almak amacıyla yetkilerini Hükümete vermiştir. Böylelikle Türkiye'de bulunan üs ve limanlarda gereken düzenlemelerin gerçekleştirilmesi adına ABD ile 8 Şubat 2003 tarihi itibarıyla "mutabakat muhtırası" hazırlanmıştır. Bugünkü duruma bakıldığında krizin daha da derinleştiği ve Irak'ta terör unsurlarının daha da güçlendiği görülmektedir. Bu Türkiye'nin milli birliğine ve beraberliğine karşı tehdit oluşturmaktadır. Bununla birlikte geçmişte yaşanan tecrübeler de bakıldığında Kuzey Irak'tan Türkiye'ye yönelik bir göçe karşılık hazır olunmalıdır. Bu kapsamda Hükümet meclisten aşağıdaki yetkileri istemiştir:

(...) "Bu mülahazalarla; gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı Hükümetçe belirlenecek şekilde;

1. *Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına,*
2. *Uluslararası meşruiyet kuralları çerçevesinde en fazla 62.000 askeri personelin ve hava unsurları olarak 255 uçak ve 65 helikopteri aşmamak kaydıyla yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının Hükümetin tespit edeceği mücavir bölgelerde geçici olarak konuşlandırılmak üzere 6 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına; bu amaçla Türkiye'ye gelecek yabancı kara kuvvetlerinden destek unsurları dışındaki muharip unsurların geçici olarak konuşlandırıldıkları bölgelerden Türkiye dışına intikallerinin en kısa sürede tamamlanması ve yabancı hava ve deniz kuvvetleri ile özel kuvvetler unsurlarının muhtemel bir harekatta kullanılmalarını sağlayacak şekilde konuşlanmaları ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını üst uçuş amacıyla kullanmaları için gerekli düzenlemelerin*

yapılmasına; bu yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'ye gelişiyle ilgili hazırlıkların yürütülmesine, Türkiye ülkesinde tabi olacakları statü ve Türk Silahlı Kuvvetleriyle işbirliği esas ve usullerine ilişkin düzenlemelerin Hükümetin belirleyeceği esaslar çerçevesinde yapılmasına,

Anayasa'nın 92'inci maddesi uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden izin istenilmesi Bakanlar Kurulu'nun 24/2/2003 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır." ¹³⁹

Tezkere Meclis'te görüşüldüğü sırada CHP iktidar partisi AK Parti'ye eleştirilerde bulunmuştur. Ana muhalefet partisi olarak CHP adına söz alan parti sözcüsü Önder Sav kürsüden, hükümeti ağır şekilde tenkit etmiştir. Sav, Irak'a yapılması planlanan askeri müdahalenin uluslararası meşruiyet kapsamında olmadığını ifade etmiştir. Fransız devlet adamı, Talleyrand'dan alıntı yaparak "Süngülerle her şeyi yapabilirsiniz ancak üzerine oturamazsınız" cümlesini hatırlatmış, Türk askerlerine zarar gelmesi halinde toplumun iktidar partisi AK Parti'yi her ne olursa olsun affetmeyeceğini belirtmiştir. Milletvekillerine "Yokluk içinde bağımsızlık savaşı veren bir ulusun milletvekilleri olarak, bir komşu Müslüman ulusun bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne, doğal kaynaklarına el uzatılmasına izin vermeyiniz. ABD'den korkmayın, Allah'tan korkun" şeklinde hitap ederek konuşmasını sonlandırmıştır. ¹⁴⁰

1 Mart 2003'te Meclis'te yapılan oylamada 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oy ile tezkere lehine karar çıktı. Fakat TBMM içtüzüğü uyarınca gereken 267 kabul oyu sağlanamadığı için tezkere kabul edilmemiş oldu. Bu, Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasını oluşturacaktır. ¹⁴¹ "1 Mart Tezkeresi" toplamda 533 milletvekilinin katılım sağladığı oylama sonucunda reddedilerek ABD ile Türkiye arasında yeni bir kriz beklentisini artırmıştır.

¹³⁹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, *Dönem 22, Cilt 6, Yasama yılı 1*, 01.03.2003, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c006/tbmm22006039.pdf> (Erişim Tarihi: 07.12.2022) s. 115-117.

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. 118-122

¹⁴¹ Uzgel, a.g.e. s.273

3.2.2 Jak Kamhi'nin 1 Mart Tezkere Krizinin Çözümündeki Rolü

ABD, Irak, İspanya ve İngiltere'nin Irak'a müdahale etmesi Türkiye'ye maddi açıdan oldukça büyük miktarda zarar verecekti. Bundan dolayı zararların tazmin edilmesi durumu son derece önemliydi. Dışişleri Bakanlığı yüksek miktarda tazminat talebinde bulunduğu müzakereler sürekli kesintiye uğramıştır¹⁴².

Jak Kamhi "*Gördüklerim Yaşadıklarım*" isimli kitabında bu durum hakkında, Türkiye Washington Büyükelçiliği yapmış müsteşar büyükelçi Nüzhet Kandemir'in, Türkiye'de görev yapan ABD büyükelçisi ile yakınlığını bildiğinden kendisini aradığını ve ABD büyükelçisi Robert Pearson'u müzakerelerin devam etmesi açısından ikna etmesini rica ettiğini ifade etmiştir. Daha sonra ise Kamhi bu olaya olan etkisini şu şekilde ifade etmiştir:

"Zaten Pearson da böyle bir davet bekliyordu. Ben de araya girerek, çözüme varılması için son bir müdahalede bulundum. Neticede sorun çözüldü ve Hükümet ABD'nin Kuzey Irak'a Türkiye toprakları üzerinden müdahale etmesine izin veren kanun taslağının Türkiye Büyük Millet Meclis'ine sevkine karar verdi."¹⁴³

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylamada çoğunluk müdahalenin lehine oy kullanmıştır. Fakat Meclis'in oylama sistemine göre hükümetin yapmış olduğu teklif reddedilmiştir. Bu sonucu beklemeyen ABD büyük bir tepki göstermiş ve baskı yapmaya başlamıştır. Hükümetin teklifi farklı şekilde Meclis'e götürerek yeni bir oylamanın yapılması öngörülmüştür. Bunun sebebi ise ABD askerlerinin Türkiye'den geçip Irak'ın kuzeyine ulaşmaları için TBMM'nin onayının gerekiyor olmasıydı¹⁴⁴.

O süreç içerisinde, Başbakan Abdullah Gül'dü. 9 Şubat 2003 tarihinde yapılan ara seçimle Recep Tayyip Erdoğan da milletvekili seçilmiş ve 14 Mart 2003'de Abdullah Gül'den başbakanlığı devralmıştır. Jak Kamhi bu süreçte Paris'teydi.

¹⁴² Kamhi, a.g.e., s.286

¹⁴³ Kamhi, a.g.e., s.286

¹⁴⁴ Kamhi, a.g.e., s.286

Kamhi kitabında yazdığı anılarında, bir Perşembe gecesi Steve Solarz'ın kendisini panik içinde aradığını ve önemli bir kıskaçta olduklarını, ABD ve İngiliz donanmasının müdahale için gemilerde beklediğini ve bunun büyük bir sorun olduğunu, bir an önce Kuzey Irak'ta hududa varmak için Türkiye'nin izin vermesi gerektiğini dile getirdiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Solarz, Başkan Bush'un 16 Mart 2003'te Asor Adası'nda İngiltere Başbakanı Tony Blair ve İspanya Başbakanı José María Aznar ile toplanacağını ve müdahaleye dair stratejilerde bulunacağını söylemiştir. Konunun Türkiye Başbakanı'na iletildiğini fakat yanıt alamadıklarını, Başbakan Gül'e telefon ederek konunun önemini anlatması için ricada bulunduğu dile getirmiştir¹⁴⁵.

Jak Kamhi bu durum üzerine oğlu Cefi Kamhi'yi arayarak konuyu aktarmış ve kendisini Başbakan Gül ile görüşürmesini rica etmiştir. Oğlu kısa süre içinde Başbakan Gül'ün numarasını ulaştırmış ve Kamhi, Solarz'ın mesajını Başbakan Gül'e aktarmıştır. Bunun üzerine Gül durumdan haberi olduğunu fakat Meclis'te çoğunluğu sağlayamadığından herhangi bir cevap veremediğini dile getirmiştir¹⁴⁶.

Kamhi, ana muhalefet partisi lideri Deniz Baykal'ın katkıda bulunup bulunamayacağını sorduğunda ise Gül, "Maalesef olumsuz tutumlarını devam ettiriyorlar." cevabını vermiştir. Bu cevap üzerine Kamhi, Deniz Baykal ile görüşmek için müsaade istemiş ve Gül'den onay almıştır. Bu görüşme sonrasında Jak Kamhi, Onur Öymen'i aramış ve durumu kibar bir şekilde anlatmıştır.¹⁴⁷

Konuşmadan kısa bir süre sonra Baykal, Kamhi'ye dönüş sağlamış ve Kamhi Solarz'ın mesajını Baykal'a da aktarmıştır. Baykal, Kamhi'ye hak vermiş ve bu duruma bir çözüm bulacağını söylemiştir. Bu durum üzerine Kamhi, Başbakan Gül'ü aramış ve müjdeli haberi vermiştir. Ertesi gün ise Baykal'ın oylamada partiyi serbest bıraktığı haberi basında yer almıştır.¹⁴⁸

Fakat Başkan Bush'un beklediği cevap zamanında ulaştırılamamıştır. Bush bu durum üzerine "Geç kaldınız, dün B planını uygulamaya koyduk ve güneyden müdahaleye

¹⁴⁵ Kamhi, a.g.e., s.286

¹⁴⁶ Kamhi, a.g.e., s.287

¹⁴⁷ Kamhi, a.g.e., s.287

¹⁴⁸ Kamhi, a.g.e., s.287

karar verdik” cevabını vermiştir. Bu durum üzerine Kamhi hemen Solarz’ı arayarak bu durumun nedenini sormuş ve Türkiye’de her şeyi yoluna koyduklarını neden caydıklarını sormuştur. Solarz buna karşılık daha fazla beklemeye tahammülleri olmadığını fakat yine de *ilişkileri sıcak tutmaları gerektiğini* söylemiştir. Ayrıca Abdullah Gül ile ABD Dışişleri Bakanı Colin Powel’i görüştüreceğini de eklemiştir. Görüşme sonucunda Türkiye’de bir üssün önemine binaen uçaklar için hava koridorunun açılması kararı talep edilmiştir. Bu talepleri Başbakan Gül TBMM’ye göndermiş ve öneri Meclis tarafından onaylanmıştır. Bu durum karşısında ABD bir miktar da olsa tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Fakat Cumhurbaşkanı Gül ile Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tazminatı kabul etmeyerek Türkiye’nin dünyadaki saygınlığını daha da yükseltmiştir¹⁴⁹.

1 Mart Tezkeresi krizi olarak adlandırılan bu krizde TBMM’den red çıkması halinde ABD ile ilişkilerin onarılamayacak şekilde bozulacağı endişesi ile birlikte AB’de ve Kıbrıs sorununda Türkiye’nin yalnız bırakılacağından da korkulmaktaydı. ABD tarafı tehditkâr tutumunu aleni olarak ifade etmekte de çekinmemiştir. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Elizabeth Jones Ankara’yı ziyaret ettiğinde kullandığı *“Tezkereyi reddederseniz ekonominizi mahvederiz”*¹⁵⁰ ifadesi dönemin hükümetini tedirgin eden cümlelerden biridir. Ocak ayında Davos’ta Gül ile görüşen ABD Dışişleri Bakanı Powell’in tezkerenin TBMM’ye gideceği süreçle ilgili verdiği *“Acele etmeyin, ne kadar zaman gerekiyorsa o zamanı kullanın”*¹⁵¹ yumuşak mesajı da daha sonra sertleşecekti. Bu endişelerle birlikte korkulan oldu ve tezkere mecliste onaylanmadı. Buradan sonra ABD’nin tutumunu yumuşatmak konusunda Jak Kamhi devreye girmiş ve Kongre üyesi Steve Solarz’ın Gül ile Powell’i görüştürüp ilişkileri sıcak tutmasını sağlamıştır. Ayrıca bu görüşme neticesinde Türkiye’deki üssün önemine istinaden ABD’den hava koridorunun açılması talebi gelmiş ve bu talep TBMM’de onaylanmıştır. Jak Kamhi’nin aracı olduğu bu iyi niyet beyanına istinaden ABD bir miktar tazminat ödemeyi dahi kabul etmiştir.

Jak Kamhi’nin bu krizde rolü kriz oluşuktan sonra neticelerinin değiştirilmesi üzerine olmuştur. Bu krizin neticesinde kopma ihtimali olan ilişkilerin iyi niyet beyanları ile

¹⁴⁹ Kamhi, a.g.e., s.288

¹⁵⁰ Sever, a.g.e., s.41

¹⁵¹ Sever, a.g.e., s.41

karşılıklı sıcak tutulması gerektiği kanaatleri ifade edilmiştir. İş insanı JakKamhi'nin gerek ABD Büyükelçisi Robert Pearson ile gerek Kongre üyesi Steve Solarz ile olan kişisel ilişkileri bu krizin çözümünde rol oynamıştır.

3.3 Cavit Çağlar

İş insanı, siyasetçi ve spor kulübü yöneticisi olan Cavit Çağlar 1945 yılında Yunanistan'ın Gümölcine şehrinde dünyaya gelmiştir.¹⁵² Cavit Çağlar, Nergis Holding'in Bursa'da yayın yapan Olay TV'nin ve Olay Medya Grubunun sahibidir. Lise mezunu olan Çağlar, Bursa milletvekilliği ile devlet bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda Rumeli Yönetici ve İş Adamları Derneği'ne (RUYİAD) üyedir ve geçmiş yıllarda derneğin yönetim kurulu başkan yardımcılığında görev almıştır. Ayrıca Bursaspor Kulübü'nün 10. Başkanıdır.¹⁵³

Eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Cavit Çağlar'ı 1980 yılı sonlarında siyaset yaşağının bulunduğu bir süreçte Süleyman Demirel ile tanıştırmıştır. Bu süreç içerisinde Çağlar'ın iddialarına göre Cavit Çağlar, Süleyman Demirel'in işsiz kalan arkadaşlarına ve sekiz bakana fabrikalarında çalışmak üzere iş vermiştir. Aynı zamanda Turgut Özal'ın Cavit Çağlar'a 1982 yılında siyasete katılması ve parti kurması için teklif götürüldüğü iddiaları da yer almaktadır. Fakat Demirel onu siyasete girmesini sağlamış ve manevi oğlu gibi anılmaya başlamıştır.¹⁵⁴

1987 yılı itibariyle Bursa'dan DYP milletvekili seçilen Çağlar, ANAP iktidarı boyunca bazı sıkıntılar yaşamıştır. "Demirel'in kara gün dostuyum, servetim ona feda olsun" diyerek Demirel' olan muhabbetini ifade eden Çağlar, 20 Ekim 1991 seçimlerinden sonra kurulan hükümette Demirel aracılığıyla Hazine ve Ziraat Bankası'ndan Sorumlu Devlet Bakanlığı'na getirilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵² TBMM Albümü 1920-2010 3. Cilt 1983-2010, (Editörler: Sema YILDIRIM, Behçet Kemal ZEYNEL) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları s.1189

¹⁵³ TBMM Albümü 1920-2010 3. Cilt 1983-2010, (Editörler: Sema YILDIRIM, Behçet Kemal ZEYNEL) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları s.1254

¹⁵⁴ Cavit Çağlar Kimdir? <https://habermotto.com/cavit-caglar-kimdir-hayati-ve-biyografisi> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁵⁵ Cavit Çağlar Kimdir? <https://habermotto.com/cavit-caglar-kimdir-hayati-ve-biyografisi> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

Rusya'ya bağlı Özerk Dağıstan Cumhurbaşkanı ramazan Abdülatipov ile dostluk ilişkisi bulunan Cavit Çağlar, 2015 yılında yaşanan Rusya ile Türkiye arasındaki uçak krizinin çözülmesinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile bir iletişim kanalı açmak suretiyle önemli rol oynamıştır. Türk iş adamı Cavit Çağlar'a, 2017 senesi Ulusal Birlik Günü'nde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından dostluk nişanı verildi.¹⁵⁶

3.3.1 Rus SU-24 Uçak Krizi

24 Kasım 2015 tarihinde Suriye hava sahasını kontrol eden Rusya Federasyonu'nun SU-24 tipi Savaş uçağı çok kere Türkiye sınırını ihlal etmiştir. TSK'nın yapmış olduğu açıklama şu şekildedir: *24 Kasım 2015 tarihinde saat 09.20 civarında Hatay Yayladağı bölgesinde Türk Hava Sahasını ihlal eden milliyeti bilinmeyen bir Uçak defalarca (beş dakika içerisinde 10 kez) ikaz edilmesine rağmen Türk Hava Sahasını ihlal etmiştir. Söz konusu uçağa angajman kuralları çerçevesinde 24 Kasım 2015 saat 09.24'te bölgede hava devriye görevinde bulunan iki adet F-16 uçağımız tarafından müdahalede bulunulmuştur.*¹⁵⁷ Başta müdahale edilen uçağın milliyetinin bilinmediği belirtilmiştir. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığının yaptığı açıklama çerçevesinde angajman kurallarına göre Hatay mevkinde Türk hava sahasını ihlal eden uçağın *SU-24 tipi Rus savaş uçağı* olduğunu ve Türk jetleri tarafından düşürüldüğüne dair bir açıklama yapılmıştır.¹⁵⁸ Buna karşılık Rusya Savunma Bakanlığı ve Kremlin sözcüsü Dimitri Peskov tarafından yapılan açıklamada ise bahsi geçen uçağın uçuşu boyunca Suriye sınırları içerisinde olduğu ve sınır ihlalinde bulunmadığı ve bunun nesnel kontrol araçlarıyla kaydedildiğini ifade etmişlerdir.¹⁵⁹ Fakat Türk askerî kaynakları tarafından yapılan paylaşımda radar izi analizi

¹⁵⁶ Турецкий бизнесмен и политик Джавит Чагла удостоен российской ордена "Дружбы", TASS, 4 Kasım 2017 (Tureçki Biznesmen i Politik Cavit Çağlar Udostoen Russiskogo Ordena 'Druzbi') <https://tass.ru/obschestvo/4703433> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁵⁷ Genelkurmay'dan düşürülen uçakla ilgili açıklama, Hürriyet, 24.11.2015 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-dusurulen-ucakla-ilgili-aciklama-40017991> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁵⁸ Türk jetleri Rus uçağını düşürdü, HaberTürk, 24.11.2015 <https://m.haberturk.com/dunya/haber/1157790-turk-jetleri-rus-ucagi-dusurdu> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁵⁹ Турецкие военные показали траекторию полета Су-24, (Tureçki Voenni Pokazali Traektorif Poleta Su-24) Republic, 24 Kasım 2015 <https://republic.ru/posts/60215> Erişim Tarihi: 15.01.2023

haritasında ihlalin gerçekleşmiş olduğu tespit edilmiştir. Şekil 3.2’de paylaşımı yapılan radar izi analizinin haritası verilmiştir.

Bununla birlikte Türk Genelkurmay Başkanlığı’nın yapmış olduğu paylaşımındaki ses kayıtlarında, hava sahasını ihlal eden Rus uçağının telsiz aracılığıyla uyarıldığı hatta vuruş anı yaklaştığı sırada ikazların tekrarlandığı kanıtlanmıştır.¹⁶⁰

Sınır ihlalden sonra birçok kez uyarılmasına rağmen ihlali sonlandırmayan uçak, Türk F-16 uçakları tarafından vurulmuştur. Uçak vurulduktan sonra Hatay’ın Yayladağı ilçesinin karşısında bulunan Bayır Bucak Türkmenlerinin kontrol ettiği bölgeye düşmüştür. Düşen uçağın parçalarından bazıları Hatay’ın Yayladağı ilçesine savrulmuş bölgede yaşayan iki Türk köylüye isabet etmiş ve yaralamıştır. Uçakta yer alan iki pilot da paraşütle atlamıştır. Biri Kürt Dağı bölgesine inmiş ve muhaliflerden kaçmayı başarmıştır. Rejim güçleri pilotu bulmuş ve Rus hava üssüne götürmüştür. Diğer pilot ise Türkmen Dağı’na düşmüş ve yaralanmıştır. Muhalifler tarafından yakalanan pilot, öldürülmüştür.¹⁶¹

Bu durum uluslararası kamuoyunda büyük bir yankı uyandırmıştır. Bunun sebebi ise 1950’li yıllardan bugüne kadar ilk defa NATO üyesi bir ülke Rusya’nın uçağını düşürmüş olmasıdır. Bundan dolayı bu olay tedirginlik yaratmıştır. Devlet başkanları, AB ve BM benzeri uluslararası örgütler gerilimi daha da arttırmamaları için telkinlerde bulunulmuştur. Fakat tahmin edildiği üzere Rusya bu olay karşısında çok sert bir tepki göstermiştir. Bununla birlikte Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, bu olayın Türkiye-Rusya ilişkileri açısından çok ciddi boyutlarda sonuçlarının olacağını da ifade etmiştir. Ek olarak o bölgede sınır ihlali gerçekleştirilmediği ve sadece o bölgede terör örgütlerine karşı mücadele ettikleri konusunda ısrar etmiştir. Olaydan sonra yapmış olduğu açıklamada ise “Sırtımızdan bıçaklandık” cümlesini kullanmıştır.¹⁶² Rusya tarafından bu ifadenin kullanılmasının sebebi, Rusya’nın NATO ile ilişkilerinin gergin

¹⁶⁰ Genelkurmay Rus uçağına yapılan uyarılan ses kaydını yayımladı, **Anadolu Ajansı**, 25.11.2022 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/genelkurmay-rus-ucagina-yapilan-uyarilarin-ses-kaydini-yayimladi/481350> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁶¹ İkinci Rus pilot kaçmayı başardı, **Aljazeera Türk**, 25.11.2015, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/ikinci-rus-pilot-kacmayi-basardi> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁶² Russia's Putin calls Turkey's downing of Russian jet 'stab in the back', **Reuters**, 24.11.2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-turkey-putin-idUSKBN0TD1J420151124> Erişim Tarihi: 15.01.2023

olduğu bir süreçte Türkiye ile bu krize girilmiş olmasıdır.¹⁶³ Ayrıca Rusya, Türkiye'ye karşı IŞİD ile ve IŞİD'in kontrol ettiği petrolle, Türkiye'nin terörle mücadele etmediğini ve IŞİD ile iş birliği içerisinde olduğuna dair bazı suçlamalarda bulunmuştur¹⁶⁴. Türkiye ise bu duruma sonuna kadar karşı çıkmış ve hiçbir ülkenin teröre karşı bu derece mücadele etmediğini ifade etmiştir.

25 Kasım 2015 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Türkiye-Rusya Dışişleri Bakanları nezdinde Türkiye'de gerçekleştirilecek toplantıya katılmayacağını belirtmiş ve Türkiye seyahatini gerçekleştiren bu krize karşılık tepkisel bir hareketle iptal etmiştir.¹⁶⁵ Rusya'nın diğer yetkilileri de aynı tepkiyi göstermiş ve Türkiye'nin bu tavrının dostça olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Rusya'daki turizm ajansı olan Rosturizm'in Türkiye'ye yapacağı seyahatleri ve turları iptal etmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Rusya Federasyonu'nun en büyük turizm firmalarından biri olan "Natalie Tours" Türkiye'ye yapılması planlanan seyahatlerini iptal etmiştir.¹⁶⁶

Türkiye'nin, Türk hava sahasını ihlali gerekçesiyle Rusya'nın uçağını düşürmesinden sonra Rusya büyük tepki göstermiş ve Türkiye'yi saldırgan davranış sergilemekle itham etmiştir. Rusya Başbakanı Dimitry Medvedev, olay gerçekleşikten sonra yapmış olduğu açıklamada Türkiye'nin bu davranışını saldırgan olarak tanımlamış ve hükümetin Türkiye'nin yapmış olduğu bu eyleme karşılık askeri ve diplomatik açıdan gereken tedbirleri alması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bununla birlikte alınan tedbirler kapsamında ortak yatırım projelerinin durdurulabileceğine, Türkiye'ye yapılan gıda ithalatına ve Türk şirketlerinin faaliyetlerine yönelik sınırlandırmaların yapılacağına dair sinyal de vermiştir. Rusya tarafından krizin ilk sürecinde herhangi bir ihlalin gerçekleşmediğine dair iddialarda bulunulmuştur. Rus uçağının düşmanca bir niyetle Türk hava sahasından geçmediğini, uçağın enkazının Suriye sınırlarında bulunmasından dolayı Suriye'de gerçekleştiği savunmuştur. Uçağın kara kutusu okunamaz halde olduğundan iddialar ispatlanamamıştır. Buna

¹⁶³ Emre Erşen, "Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2016, s.153.

¹⁶⁴ *Putin says Turkey's hot down Russian plane to defend IS oil supplies*, **Reuters**, 30.11.2015
<https://www.reuters.com/article/mideast-crisis-syria-russia-turkey/putin-says-turkey-shot-down-russian-plane-to-defend-is-oil-supplies-idINKBN0TJ2FL20151130> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁶⁵ *Lavrov cancels Turkey visit over downing of Russian military jet*, **RT News**, 24.11.2022
<https://www.rt.com/news/323284-lavrov-cancels-visit-turkey/> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁶⁶ *Putin: Terör işbirlikçileri tarafından sırtımızdan bıçaklandık*, **Sputnik Türkiye**, 24.11.2015,
<https://sputniknews.com.tr/20151231/rusya-turkiye-1019961413.html> Erişim Tarihi: 15.01.2023

karşılık yine de Rusya, Türkiye’den bir özür beklediğini belirtmiştir. Rusya’nın tepki gösterdiği başka bir durum ise uçak pilotlarından birinin sağ kurtulma ihtimali bulunduğu halde Türkiye’nin desteklediği muhaliflerden oluşan bir grup tarafından öldürülmesi olmuştur.¹⁶⁷

Türkiye açısından bakıldığında ise krizin başlamasına sebep olan olay Rusya’nın davranışlarının saldırgan nitelikte olmasıdır. Fakat Türkiye açısından bakıldığında kriz, Ekim 2015 itibariyle Suriye’nin hava sahasını Rusya’nın kontrol etmeye başlamasıyla beraber hava operasyonları yapması ve dolayısıyla devamlı bir şekilde Türk hava sahasını ihlal etmesinden kaynaklanmıştır.¹⁶⁸ Türkiye bu durumdan rahatsız olduğu gibi, sürekli sınır ihlallerinin gerçekleşmesinden dolayı, angajman kurallarını da değiştirmek zorunda kalmıştır. Üstelik Rusya iki gün boyunca sınır ihlalinde bulunmuş, Türkiye ise buna karşılık NATO’ya haber vermiş, NATO’ da bu durumun kabul edilemeyeceğini ifade ederek Rusya’yı kınamıştır.¹⁶⁹ Türk hava sahasının ihlal edilmesinden dolayı Rus yetkililer de birçok kez uyarılmıştır. 24 Kasım 2015 tarihindeki krizi gerçekleşmeden önce Ekim’in 15’i itibariyle Rusya’nın askeri yetkilileri Türk Genelkurmay Başkanlığı’na çağrılmış Türkiye’nin askeri yetkilileri ile görüşmüşlerdir. Burada Rus uçaklarının gerçekleştirdiği ihlal gündeme gelmiş, angajman kurallarının çok sıkı uygulanacağına dair Rus askeri yetkililer uyarılmıştır.¹⁷⁰ Bu görüşme gerçekleşmeden önce 3, 4, ve 5 Ekim 2015’te Rus savaş uçakları, Türk hava sahasını ihlal etmiş ve ihlallerden sonra da her seferinde uygun bir şekilde davet edilen Rus yetkililer ile Dışişleri Bakanlığı’nda ve Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı’nda toplanılmıştır. Bundan dolayı 24 Kasım’da gerçekleştirilen hava sahasının ihlalinde angajman kuralları kapsamında uçağın düşürülmesi gerekli

¹⁶⁷ Medvedev: Rus uçağının düşürülmesi saldırganlık eylemi, **Posta**, 26.11.2015, <https://www.posta.com.tr/dunya/medvedev-rus-ucagin-dusurulmesi-saldirganlik-eylemi-313769> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁶⁸ Oktay Fırat Tanrısever, “Türkiye-Rusya Krizinin Dinamikleri ve İkili İlişkilere Etkisi”, **Bilge Strateji**, Cilt 8, Sayı 14, 2016, s.10.

¹⁶⁹ *Nato condemns Russia over violations of Turkey’s air space*, **The Guardian**, 06.01.2015 <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/05/turkey-says-russian-warplane-violated-air-space> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁷⁰ *Ruslara son ikaz 15 Ekim’de Genelkurmay’da yapıldı*, **Anadolu Ajansı**, 26.11.2015 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ruslara-son-ikaz-15-ekimde-genelkurmayda-yapildi/481538> Erişim Tarihi: 15.01.2023

olmuştur. Bunun sebebi ise Türkiye'nin her seferinde yapılan ihlalleri diplomasi ile çözmeye çalışıp, uyarı yapmasına rağmen tutarlı bir davranış görmemesidir.¹⁷¹

Yukarıda belirtilen sebeplerden de anlaşılacağı üzere, Türk hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağının Suriye sınırında düşürülmesi düşmanca bir niyet ya da saldırganlık belirtisi olmayıp, egemenliğini koruma refleksinden ibarettir. Bundan dolayı Türkiye'nin olaya müdahalesi hukuka uygun bir durumdur.¹⁷² Bundan dolayı Türkiye özür dilemek istememektedir. Bununla birlikte hava sahasının ihlal edilmesinin beraberinde IŞİD'e karşı mücadele çerçevesinde hava harekâtları sırasında Türkiye'ye yakın olan Türkmen unsurlarının bombalanması olayı, Türkiye açısından düşmanca bir davranış olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı özür dilemesi gereken tarafın Türkiye değil Rusya olduğu, Recep Tayyip Erdoğan tarafından verilen bir röportajda ifade edilmiştir. Ayrıca o dönem Başbakan Ahmet Davutoğlu, olay sonrası yapmış olduğu açıklamada, Türkiye'nin ulusal güvenliğinin sağlanması amacıyla hava sahasının korunmasının en doğal hakkı olduğunu belirtmiştir.¹⁷³

Türkiye bu uçak düşürme olayından hemen sonra NATO'ya haber vermiştir. NATO Genel Sekreteri John Stoltenberg bir basın toplantısı ayarlayarak Türk hava sahasının ihlali ve Rus savaş uçağının düşürülmesi hakkında konuşma yapılmıştır. NATO elinde bulunan veriler kapsamında Rusya'nın Türk hava sahasını ihlal ettiği ifade edilmiş, Rusya'nın hava harekâtında belirlediği yerlerin birçoğunun IŞİD'in faaliyet gösterdiği yerler olmadığı belirlenmiştir.¹⁷⁴

Türkiye ile Rusya arasında huzursuzluk oluşturan ve büyümesine sebep olan diğer bir durum ise olay yaşandıktan sonra, Türkiye'nin Rusya ile doğrudan iletişim kurmak yerine önce NATO ittifakı üyeliğini devreye sokmasıdır.¹⁷⁵ Özellikle Ukrayna

¹⁷¹ Tanrısever, a.g.e., s. 11.

¹⁷² Ahmet Keser, Ömer Ertuğrul Meral, "Türk Hava Sahasını İhlal Eden Rus Uçağının Düşürülmesi: Uluslararası Anlaşmalar ve Hukuk Çerçevesinde Bir İnceleme", **Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, s.40.

¹⁷³ Başbakan Davutoğlu: Türkiye'nin hava sahasına sahip çıkması en tabii hakkıdır, **Anadolu Ajansı**, 25.11.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/basbakan-davutoglu-turkiyenin-hava-sahasina-sahip-cikmasi-en-tabii-hakkidir/481061> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁷⁴ NATO: Rusya çoğunlukla IŞİD'i hedef almıyor, **Aljazeera Türk**, 24.11.2015, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/nato-rusya-cogunlukla-isidi-hedef-almiyor> Erişim Tarihi: 15.01.2023

¹⁷⁵ Erşen, a.g.e., s.159

Krizinden dolayı NATO-Rusya arasındaki ilişkilerin gergin olduğu süreçte bu durum Türkiye-Rusya ilişkilerini daha da gergin hale getirmiştir.

Uçağın düşmesinden dolayı Rusya, Türkiye'nin özür dilemesinin bu krizin çözülmesi ve iki ülke arasındaki ilişkinin normalleşmesi için bir koşul olduğu sürekli dile getirmiştir. Buna karşılık Türkiye, kendi egemenliğini korumak amacıyla meşru savunmada bulunduğunu iddia etmiş ve özür dilememiştir. Ayrıca Türkiye krizin kötü yansımalarını engellemek ve krizi barışçıl bir şekilde çözmek amacıyla Rusya ile toplantılar yapmayı ve iletişim kurmayı talep etmiştir. Fakat Rusya Türkiye'nin özür dilemeyi kabul etmediğini öne sürerek bütün talepleri geri çevirmiştir.¹⁷⁶

Rus savaş uçağı Türkiye tarafından düşürüldükten sonra Rusya Savunma Bakanlığı, Lazkiye'de mukim Hmeymim Askeri Hava üssüne S-400 hava savunma sisteminin gönderilmesine dair bir karar almıştır.¹⁷⁷ Rus Genelkurmayı da ayrıca şu kararları almıştır: Bu kararlar kapsamında bütün hava saldırıları savaş uçaklarının koruması ile gerçekleştirilecektir. Rus Genelkurmayı S-300 hava savunma sistemleri benzeri donanımı olan Moskova Kruvazörünü Lazkiye açıklarına göndererek hava savunma sistemini güçlendirecektir. Ayrıca potansiyel olarak tehlike arz eden tüm hedeflerin vurulacağı uyarısı yapılmıştır. Buna göre Rusya, Türk uçaklarına Suriye havasını fiilen kapatmıştır. Türkiye ile askerî temasların tümü kesilecektir. Bu sebepten Azez-Cerablus hattında planlanan güvenli bölgenin oluşturulması da rafa kalkmıştır.¹⁷⁸ Türk uçaklarının Suriye hava sahasına girmesi halinde Rus savunma sistemleri ya da savaş uçakları tarafından vurulma ihtimali bulunmaktaydı. Bununla birlikte Türkiye IŞİD'e karşı mücadelesinde koalisyon ülkelerin düzenlediği hava operasyonlarına yaptığı desteği de iptal etmek zorunda kalmıştır. Rusya Savunma Bakanlığı'nın S-400 gibi hava savunma sistemlerini yerleştirmesi kararı, Rus Genelkurmayı'nın bu krizden dolayı Türkiye ile askerî temasları kesme kararı ve potansiyel hedeflere sorgusuz sualsiz vur emri verilmesi kararı, Türkiye'nin tedbir almasını zorunlu hâle getirmiştir.

¹⁷⁶ *Putin refuses contacts with Erdogan as Turkey not ready to apologize: Kremlin aide*, **Reuters**, 27.11.2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-putin-turkey-idUSKBN0TG1CK20151127> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁷⁷ *Rusya'dan S-400 hamlesi*, **Aljazeera Türk**, 25.11.2015, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/rusyadan-s-400-hamlesi> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁷⁸ Murat Yetkin, *Who Benefited When Turkey Downed the Russian Jet*, **Hürriyet Daily News**, 10.12.2015, <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/who-benefited-when-turkey-downed-the-russianjet-92315> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

Bu kararlar karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri bütün kara ve hava birliklerine teyakkuz emri vermiş ve hassasiyet üst seviyeye çıkarılmıştır.¹⁷⁹

Moskova ise 24 Kasım 2015 tarihi itibarıyla iki ülke arasında yaşanan bu krize karşı sert tepkiler göstermiştir. Askeri temasların askıya alınıp, iletişimin kesilmesiyle birlikte Moskova tarafından Türkiye'nin ekonomisini de etkileyen bazı kararlar uygulamaya konulmuştur. Dönemin Rusya Başbakanı Dimitri Medvedev, Türkiye ile kendi ülkesi arasında yapılması planlanan projelerin askıya alındığına dair bazı ekonomik yaptırımlar hazırlandığını belirtmiştir.¹⁸⁰

Rusya, uçak krizinden sonra Türkiye'nin ekonomisini hedef alarak iktisadî yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin, 28 Kasım 2015 tarihi itibarıyla Türkiye menşeli malların ithalatının kısıtlanmasına dair Türk şirketlerini ilgilendiren ekonomik yaptırımlar içerikli bir kararnameyi onaylamıştır. Bu kararname 1 Ocak 2016 tarihi itibarıyla resmi olarak yürürlüğe girmiş ve bazı yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Diğer bir yaptırım ise Rusya Federasyonu Hükümeti tarafından belirlenen bir liste doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin yargı yetkisi altındaki kuruluşlar tarafından Rusya topraklarında yürütülen belirli türdeki işlerin yasaklanması veya sınırlandırılmasıdır.¹⁸¹

Bununla birlikte Türkiye-Rusya arasında daha önceden gerçekleşmesine izin verilen vizesiz giriş uygulaması da dondurulmuştur. Seyahat acenteleri ve operatörlerinin Rus vatandaşlarına Türkiye'ye seyahat etmeyi içeren programlar da dondurulmuştur. İki ülke arasında charter uçuşları kaldırılarak güvenlik kapsamında Türk havayolu şirketlerinin faaliyetleri üzerindeki Rus limanlarında bulunan kontrollerin artırılması sağlanmıştır. Rusya o dönem içerisinde Avrupa Birliği'nin uyguladığı yaptırımlardan dolayı, daha çok tarım ürünlerinde ve gıda alanında Türkiye'ye yüzünü dönmüştü.¹⁸²

¹⁷⁹ Türkiye tüm hava ve kara birliklerini teyakkuza geçirdi, **CNN Türk**, 25.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151125143335/http://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-tum-hava-ve-karabirliklerini-teyakkuza-gecirdi> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁸⁰ Russia plans sanctions against Turkey over jet downing, **BBC**, 26 Kasım 2015, <https://www.bbc.com/news/world-europe-34933608>, (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁸¹ **Rusya Devlet Başkanlığı Resmi Sitesi** <http://en.kremlin.ru/acts/news/50805>, 28.11.2015 (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁸² Göksel Güleç, "Rusya'nın Ekonomik Yaptırımları ve Türkiye'nin Bu Yaptırımlara Karşı Hukuki Mücadele İmkanları", **Gümrük ve Ticaret Dergisi**, Sayı 7, 2016, s.37.

Rusya, Türkiye ile yapılan ithalatlara sınır getirip Türkiye'nin dış ticaret hacminin büyük bir oranda kayıp yaşamasına neden olmuştur. Rusya Federasyonu'nun uyguladığı ithalat sınırlandırma uygulaması Türkiye'de sadece Rusya'ya ihraç amacıyla üretilen fakat Rusya'nın daha çok farklı ticaret ortaklarından teminini sağladığı sebze ve meyve ürünleri üzerine olmuştur.¹⁸³ Rusya bu yaptırımları uygularken kendisinin en az seviyede Türkiye'nin ise en çok derecede etkileneceği şekilde kararlar almıştır.

Uçağının düşürülmesine karşılık Rusya, Türkiye'yi ekonomik anlamda zorlamak için çabalamıştır. Türkiye ile Rusya arasında ticaret alanında misillemeler yapılsa da enerji kaynakları bakımından herhangi bir kısıtlama gündeme gelmemiştir. Bunun sebebi ise Türkiye'nin kendi ekonomisine olumsuz etki sağlayacak adımlara karşı uzak olmasıdır. Rusya bütçe gelirlerinde enerji sektörünün ihracatından elde ettiği payın büyük olmasından dolayı enerji sektöründe herhangi bir kısıtlamada bulunmamıştır. Ayrıca Türkiye, Rusya'nın önemli doğal gaz müşterilerinden biridir. O süreç içerisinde doğalgaz fiyatlarında düşüşlerin gerçekleşmesinden dolayı gelirlerinde yeterince azalmaların meydana geleceğinden kendini daha fazla riske atmamıştır.

Angajman kuralları kapsamında, sınır ihlalleri gerçekleştiren Rus askerî uçağının Türk hava kuvvetlerince düşürülmesinden sonra Türkiye-Rusya ilişkileri önemli boyutta gerilme yaşamıştır. İlişkilerin normalleşmesi amacıyla Rusya Federasyonu Türkiye'ye karşı bazı şartlar sunmuştur. İki ülkenin arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin bu şartların gerçekleştirilmesi sonucunda olacağı ifade edilmiştir. Şartlar ise şunlardır:

- Türkiye'nin Rusya'dan özür dilemesi gerektiği
- Sorumlu kişilerin cezalandırılması gerektiği
- Tazminat ödenmesi

¹⁸³ Raşit Gültekin, Mustafa Erkan Üyümez, *Türkiye ile Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri: Vergiler, Krizler, İşbirliği ve Beklentiler*. **Sakarya İktisat Dergisi**, 2016, Cilt:5, Sayı:3, 2016, s.71.

Bu süreçte Rusya Büyükelçisi Andrey Karlov bu şartların yerine getirilmemesi halinde Türkiye'nin yaptığı herhangi bir açıklamanın herhangi bir sonuca ulaşamayacağını da belirtmiştir.

Uçak düşürüldükten sonra Rusya Devlet Başkanı Putin, Kremlin'de bir basın toplantısı düzenlemiş ve Türkiye'yi IŞİD'i korumakla suçlamıştır ve "Terörün işbirlikçileri tarafından sırtımızdan bıçaklandık. IŞİD'in kontrol ettiği bölgelerden petrol ve petrol ürünleri Türkiye'ye gidiyor, NATO'nun IŞİD'in çıkarlarına hizmet etmesini mi istiyorsunuz?" cümlelerini kullanmıştır.¹⁸⁴

Buna karşılık Türk Cumhurbaşkanı Erdoğan da, Rusya'nın IŞİD'in olmadığı yerlerde bulunan Türkmenleri bombaladığını ve Türkiye'nin amacının sadece kendi hava sahasını korumak olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁵ İzahatların biri de uçağın hangi ülkeye ait olduğunun bilinmemesiydi. Türk Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, uçağın Rus uçağı olduğu bilinseydi uyarıların daha farklı şekilde gerçekleştirileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁶

Uçak düşürüldükten Rusya ile Türkiye arasındaki ilk temas 3 Aralık 2015'te gerçekleştirilmiştir. Türk Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Belgrad'da Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile bir görüşme yapmıştır. Görüşme sonucunda Lavrov, Türkiye'den herhangi bir özür cümlesi duymadığını açıklamıştır.¹⁸⁷

Türk-Rus ilişkilerinde normalleşmeye dair ilk adım 27 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleşmiştir. Atina'da gerçekleşen görüşmede Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye ile ilişkilerinin düzeltilmesine dair ifadelerde bulunmuştur. Fakat ilk adımın Ankara'dan beklendiğini ifade eden Putin, Türkiye'nin Rusya'dan özür dilemesi gerektiğini savunmuştur.

¹⁸⁴ Igor Zarembo, *2015'te Rusya-Türkiye ilişkileri: Stratejik ortaklıktan krize giden yol*, **Sputnik** 2015, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201512311019961413-rusya-turkiye/>(Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁸⁵ *Rusya: Birkaç saniyeliğine girdik*, **Aljazeera** 43 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/rusya-birkac-saniyeliğine-girdik>(Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁸⁶ Putin: Turkey 'knew' downed fighter jet was Russian, **BBC News**, 26.11.2015 <https://www.bbc.com/news/world-europe-34940109>, (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁸⁷ Igor Zarembo, *2015'te Rusya-Türkiye ilişkileri: Stratejik ortaklıktan krize giden yol*, **Sputnik** 2015, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201512311019961413-rusya-turkiye/>(Erişim Tarihi: 11.10.2022)

Türk-Rus ilişkilerinde normalleşmeye dair arka kapıdan bir kanal açılmıştır ve bu Rusya'nın bir mektupla özür beklentisi ile devam etmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tarafından 27 Haziran 2016 tarihinde Rusya lideri Putin'e gönderilen mektup Türk-Rus ilişkilerinin normalleşmesindeki en önemli adım olmuştur. Erdoğan yazdığı mektupta, Rus jetinin kasıtlı olarak düşürülmediğini ve öldürülen Rus pilotun katili hakkında soruşturma başlatıldığını, ölen Rus pilotun acısını paylaştıklarını, acının ve zararın en aza indirilmesi adına ne gerekirse yapacaklarını dile getirmişlerdir. Mektupta "Bir kez daha üzüntümü ve derin başsağlığı dileklerimi ölen pilotun ailesine iletmek istiyorum ve 'izvinite' diyorum. Tüm kalbimle acılarını paylaşıyorum. Rus pilotun ailesini Türk ailesi olarak kabul ediyoruz" ifadelerini kullanmıştır.¹⁸⁸ Bu mektubun ileildiği kanal ve bu sürece gelene kadar yürütülen arka kapı diplomasisi sonraki başlıkta ayrıca anlatılacaktır.

Bu mektupla birlikte Putin 29 Haziran 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak iki ülkenin arasındaki bu gerginliğin normal hale dönmesi için adımların atılmasına karar vermiştir. Bunun ardından Rusya Devlet Başkanı Putin, pasif hale gelen Türkiye ile işbirliği alanlarının yeniden aktif edilmesi için gerekenlerin yapılacağını da belirtmiştir.

Türkiye ile Rusya'nın yedi ay sonra aralarında yaşanan krizi bitirmesi iki amaç doğrultusunda değerlendirilebilmektedir. İlk başta iki ülke de uçak krizi sonrasında ekonomik açıdan olumsuz yönde etkilenmiştir. Daha çok Türkiye, Rusya ile gerçekleşen bu olaydan sonra ciddi boyutlarda ekonomik kayıp yaşamıştır.¹⁸⁹

Rusya'nın tarım ürünleri ithalatında ve Rusya'daki Türk inşaat şirketlerine dair yapılan yardımlar üzerinde yapmış olduğu kısıtlamalardan dolayı büyük bir oranda düşüş göstermiştir. En çok etkilenen alan ise turizm olmuştur.¹⁹⁰

¹⁸⁸ 2016: Rusya – Türkiye ilişkileri için sınav yılı, **Sputnik Türkiye**, 31.12.2016, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201612311026532699-turkiye-rusya-ozur-erdogan-putinkarlov/> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁸⁹ Rusya ve Türkiye'nin ticaret hacmi yüzde 40'tan fazla düştü, **Sputnik Türkiye**, 16.08.2016 <https://tr.sputniknews.com/rusya/201608161024399837-rusya-turkiye-ticaret/>. (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁹⁰ Rus turist sayısı yüzde 87,4 azaldı, **Habertürk**, 28.07.2016, <https://www.haberturk.com/ekonomi/turizm/haber/1273217-rus-turist-sayisi-yuzde-87-4-azaldi> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

Rusya, Türkiye'nin olumsuz etkilenmesi adına yaptığı kısıtlamalardan dolayı kendisi de olumsuz yönde etkilenmiştir. Petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte 2015 yılı itibariyle Kırım'ın işgalinden dolayı Batının yapmış olduğu ekonomik yaptırımlar sebebiyle Rusya'nın ekonomisi %4 oranında küçülmüş ve uçak krizinden sonra ticaret ortaklığı yaptığı Türkiye'yi de kaybettikten sonra Rusya'nın ekonomisi küçülmeye devam etmiştir.

Türkiye-Rusya arasındaki krizin çözülmesinde en büyük etkenlerden biri de iki ülke arasındaki coğrafi çıkarlardır. Türkiye açısından en önemli çizgi Suriye sınırır. Rusya ile yaşanan bu kriz sebebiyle Türkiye, Suriye üzerindeki nüfuzunu büyük oranda kaybetmiştir. Rusya askeri harekâtı kapsamında Suriye'deki mevcut rejimin düşmesini engelleyerek, Suriye konusunda uluslararası arenada siyasi nüfuz kazanmıştır. Bu gelişmelerden sonra Türkiye'de meydana gelen 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişiminde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı arayan liderlerin başında Putin gelmiştir. Darbe sonrasında röportaj veren Recep Tayyip Erdoğan, desteklerinden dolayı Putin'e teşekkür etmiştir.¹⁹¹

Türk yetkililer tarafından, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında "Rus jetini düşüren pilotun da 15 Temmuz darbe girişimine katıldığı" tarzında iddialar bulunulmuştur. Sonrasında Rus uçağını düşüren iki pilot FETÖ soruşturması kapsamında tutuklanmıştır.

3.3.2 Cavit Çağlar'ın SU-24 Uçak Krizindeki Rolü

Türk-Rus ilişkileri, Türk F-16'ları tarafından 24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus Su-24 uçağının Türkiye'nin güney sınırını ihlal etmesinden dolayı düşürüldükten sonra dibe vurmuştu. Bu olayın ardından turizm sektörü büyük oranda ekonomik zarara uğramış ve Rusya tarım ürünlerinin ithalatını neredeyse durma noktasına getirmiştir. Rusya, ülkesindeki Türk şirketlerine zorluklar yaşattır. Ayrıca Rusya ile yaşanan kriz

¹⁹¹ 2016: Rusya - Türkiye ilişkileri için sınav yılı, **Sputnik Türkiye**, 31.12.2016, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201612311026532699-turkiye-rusya-ozur-erdogan-putinkarlov/> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

Türkiye'nin Suriye'deki terör örgütlerine karşı yapmış olduğu mücadelelere negatif yönde etkilemiştir.¹⁹²

Rusya'da uzun yıllar faaliyet gösteren önemli iş insanlarının hepsi bu konu için devreye girmiştir. Bu kişilerin arasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşebilenler de olmuş fakat bir sonuç alınamamıştır. Türk Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a Rusya'yla sorunların çözülebileceği farklı bir çözüm yolundan bahsetmiştir.

Orgeneral Akar, iş adamı Cavit Çağlar'ın Rusya'nın Özerk Dağıstan Cumhuriyeti'nde yatırımlarının olduğundan bahsetmiştir. Çağlar'ın Dağıstan Özerk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ramazan Abdulatipov ile Süleyman Demirel hükümetinde devlet bakanı görevinden beri birbirlerini tanıyorlardı. Abdulatipov o dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in yardımcılığını yapıyordu, Akar ise aynı dönemde Genelkurmay Başkanı görevinde olan İsmail Hakkı Karadayı'nın Özel Kalem Müdürlüğünü yapıyordu.¹⁹³

Cavit Çağlar, politikacı olmanın yanında hem iş insanı hem de geçmişte devletin gizli operasyonlarında çeşitli görevlerde bulunmuş devlet görevlisidir. Akar, Erdoğan ve Cumhurbaşkanının Dış ve Güvenlik İşleri Genel Sekreter Yardımcısı İbrahim Kalın'a Çağlar'ın Abdulatipov sayesinde Putin'e bir kanal açtığını ve bu kanalın değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Erdoğan bu iletişim kanalının değerlendirilmesine olumlu bakmıştır. 30 Nisan tarihinde İstanbul Tarabya'da bulunan Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde Erdoğan, Akar ve Cavit Çağlar bir toplantı düzenlemiştir. Putin, Erdoğan'dan sözlü bir şekilde değil de yazılı bir adım atmasını istemiştir. Bu konuda irtibat kurulan kişi Putin'in dış ve güvenlik işlerinde başdanışmanlığını ve özel temsilciliğini yapan Yuri Uşakov'dur. Erdoğan, Akar'ın

¹⁹² Murat Yetkin, "Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü" **Hürriyet Gazetesi**, 10.08.2016, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁹³ Murat Yetkin, "Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü" **Hürriyet Gazetesi**, 10.08.2016, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

vermiş olduğu bilgilere yeşil ışık yakarak, operasyonu başlatmıştır. Bu operasyonda Türkiye'nin yetkili irtibat görevlisi ise Büyükelçi İbrahim Kalın olmuştur.¹⁹⁴

Büyükelçi İbrahim Kalın iki tercüman yardımıyla bir mektup kaleme almıştır. Çağlar'ın Rusya ile işlerinde çalıştığı tercümanı da devreye girmiştir. Mektup Türkçe-Rusça olarak yazılmıştır. Mektup yazıldıktan sonra temaslar Kalın, Çağlar, Abdulatipov ve Uşakov arasında yürütülmüştür. Bu şekilde Kremlin ile en üst düzeyde irtibat kurulmuştur.¹⁹⁵

Çağlar'ın iş gezisi görünüşünde mekik diplomasisi yürütme çalışmaları Mayıs ayı itibariyle daha da hızlanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya lideri Putin'e yazdığı mektup, Ankara-Moskova trafiğinde gidip gelmiş, ibarelerin üzeri sürekli çizilip, çizilen ibarelerin yerine yenisi yazılmış, virgüller değiştirildikçe anlamlar da değişmiştir. 22 Haziran'da akşam saatlerinde Kazakistan Büyükelçisi Canseyit Tümebayev, "Acil" kodu ile İbrahim Kalın'ı aramıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ise St. Petersburg'ta Vladimir Putin ile bir görüşme yapmıştır. Putin mektubun gelmesi halinde el sıkmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. İbrahim Kalın mesajı Cumhurbaşkanı Erdoğan'a iletmıştır. Fakat Erdoğan mektubu göndermeye hazır olmadığını ifade etmiştir. Erdoğan özür ve tazminat içerikli bir mektup yazmak istemediğini de eklemiştir. Çünkü bu içerikte bir mektup yazması halinde Türkiye'nin sınırlarını savunmasından dolayı özür dilemiş ve tazminat vermiş olacaktı.¹⁹⁶

Bir gün sonra Büyükelçi Kalın, 23 Haziran tarihinde Kazak büyükelçisi Tümebayev tarafından tekrar acil kodu ile aranmıştır. Görüşmede Kalın, Nazarbayev ile Şanghay İşbirliği Örgütü toplantısı amacıyla Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e gittiklerini ve oradan Putin ile görüştüğünü anlatmıştır. Mektubun biraz daha yumuşatılabileceğini dile getirmiştir. Ertesi gün, Putin ile tekrar bir görüşme sağlayacağını da belirtmiştir.

¹⁹⁴ Murat Yetkin, "Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü" **Hürriyet Gazetesi**, 10.08.2016 <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁹⁵ Murat Yetkin, "Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü" **Hürriyet Gazetesi**, 10.08.2016 <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁹⁶ Murat Yetkin, "Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü" **Hürriyet Gazetesi**, 10.08.2016 <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

Zirvenin o gün 24 Haziran Taşkent'te 13.00 itibariyle biteceğini ve mektup geldiği takdirde konunun kapanacağını da iletmiştir.¹⁹⁷

Erdoğan, Genelkurmay Başkanı Akar'ı Beştepe'ye çağırmıştır. O sırada Kalın, Rusça tercümanlar ile birlikte mektubun son hali için düzeltmeler yapmıştır. Mektuptan 'özür' ile 'tazminat' kelimeleri çıkarılmıştır. Rusça *izvinite*¹⁹⁸ kullanılmasına karar verilmiştir. Rusça'da karşılığı ise *mazur görün, kusura bakmayın, afedersiniz* anlamına gelmekteydi. Tazminat kelimesi yerine de öldürülen pilotların ailelerine yardımda bulunulması talep edilmiştir. Erdoğan yazılan mektubu Akar'ın gözleri önünde imzalamıştır.

Daha sonra Kazakistan Büyükelçiliği'ne haber verilmiştir. Kalın yazılan bu mektubu yolcu jeti ile Putin'e ulaştırmak için 24 Haziran'da havalanmıştır. Çağlar ve ekibini almak için İstanbul Havalimanına inmiş ve Çağlar ile birlikte Hulusi Akar'ın da tanıdığı emekli subay danışmanı ile tercümanı da uçağa binmiştir. Fakat uçak geçilecek ülkelerden izin alınmadığı için kalkamamıştır. O sırada devreye dışişleri girmiştir. Zaman daralmaya başladığından, Kalın herhangi bir izin almadan uçağı kaldırmıştır. Türkmenistan hava sahasındayken büyük bir sorun ortaya çıkmıştır. Özbekistan zirveden dolayı hava sahasını kapatmıştır. O saatte kimseye ulaşamadığından Özbekistan'a yakın bir yere inmeyi ve oradan da bir helikopter yardımıyla mektubu ulaştırmaya karar vermişlerdir.¹⁹⁹

Fakat bu süreç içerisinde uçak Türkmen hava sahasında uzun süre turladığından yakıtı azalmıştır. Nazarbayev devreye girerek uçağın inmesi izin almıştır. Uçak iner inmez Kalın ile Çağlar zirvenin yapıldığı yere giderek mektubu iletmişlerdir. Mektubu okuyan Nazarbayev mektubu onaylamıştır. Uşakov, Putin'e mektubu sunmuş ve Putin bu mektubu olumlu karşılamıştır. Bunun üzerine heyetler tekrar oturmuş ve yol

¹⁹⁷ Murat Yetkin, "Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü" **Hürriyet Gazetesi**, 10.08.2016 <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705>(Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁹⁸ "Извините" *izvinite; afedersiniz, üzgünüm* gibi anlamlara gelmektedir. Normalde özür gerektirmeyen fakat nezaket gereği afedersiniz denilmesi gereken yerlerde kullanılmaktadır. İngilizce karşılığı *apologize* değil *sorry* ya da *excuse me* olarak değerlendirilebilir. <https://en.openrussian.org/ru/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5>(Erişim Tarihi: 11.10.2022)

¹⁹⁹ Murat Yetkin, "Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü" **Hürriyet Gazetesi**, 10.08.2016 <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705>(Erişim Tarihi: 11.10.2022)

haritasını çıkarmıştır. Uşakov 27 Haziran itibariyle açıklayacaklarını bildirmiştir. Kalın ise açıklama metnini önceden görmek istediğini ifade etmiştir. Ruslar da bu durumu kabul etmiştir.

27 Haziran'da Ruslar taslağı göndermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu duruma itiraz etmemiş ve Ruslar da açıklamayı söz verdikleri gibi yapmışlardır. Bunun üzerine Putin basın toplantısı düzenleyerek Türkiye ile ilişkilerinin normale döneceğini ilan etmiştir.²⁰⁰

3.4 Türk Dış Politikasında Arka Kapı Diplomasisi ile Krizlerin Çözümleri

Klasik diplomatik yöntemlerin tükenmesi üzerine devletler ya da toplumların arasında bir iletişim kanalı kurulması ihtiyacı doğar. Bu ihtiyaca binaen devlet yönetimlerinin en üst seviyesine yakın kişiler ve arka kapı diplomasisi aktörünün iletişiminin kurulması ile başlar diplomasi süreci. Bu iletişimin kim tarafından başlatıldığı önemli olmamakla birlikte en üst seviye yönetim ikincil aşamada haberdar olsa da genellikle başlangıçta haberdar ya da başlatan değildir. Sonrasında süreç üçüncü aktörün karşı tarafla iletişim kurmasının ardından müzakere konusunda olumlu cevap alması ile devam eder. İletişim kanalının açılması sağlanmış ve dolaylı da olsa bir ilişki kurulmuştur. Üçüncü aktör burada da devreden çıkabilir fakat genellikle daha sonraki süreçlerde devreden çıkar ya da sürecin sonuna kadar da kalabilir. İlişkinin kurulmasından sonra üçüncü aktör taraflar arasındaki iletişimin anahtarı olarak kalabilir ve iki taraf arasında mekik dokur gibi gidip gelebilir. İletişim belli bir seviyeye gelip ön mutabakata varılınca süreç klasik diplomasiye evrilebilir. Fakat süreç başarıya ulaşmazsa ihtimaline karşın kesin mutabakat ve çözüme ulaşana kadar klasik diplomatik yöntemlere de geçilmeyebilir. Çoğu zaman sonuna kadar görüşmeler arka kapıdan yapılır. Görüşmeler gidiş-gelişlerden sonra tarafların bir araya gelip toplanması ile de yapılabilir.

Arka kapı diplomasisi çözüm odaklı bir toplantı veya görüşmeler silsilesi seyrinde ilerler. Bu bakımdan yapılan görüşmeler yapılacak toplantıyı organize eden üçüncü

²⁰⁰ Murat Yetkin, "Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasiyi öyküsü" **Hürriyet Gazetesi**, 10.08.2016
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705>(Erişim Tarihi: 11.10.2022)

kişilerin yapmış olduğu konuşma ile başlamaktadır. Yapmış olduğu konuşmada çoğunlukla her iki tarafa da görüşmeye katıldıkları adına teşekkür sunar, yapılacak olan toplantının gündeminden ve iletişim sürecinde gerekli olan temel kurallardan bahsetmektedir. Daha sonrasında ise üçüncü kişiler, taraflardan ele alınan konu veya sorunla alakalı olarak nasıl gördüklerine ilişkin fikirlerini aktarmalarını ister ve konu hakkında söz almak isteyen tarafla diğer taraf arasında düşünce ve fikir alışveriş süreci olarak devam eder.²⁰¹

Karşılıklı olarak tarafların birbirlerine fikirlerini aktarması, söylemlerin devamlı bir biçimde ifade edilmesi beklenen bir durumdur. Yapılan görüşmelerin başlangıcında karşılıklı suçlamalar yapılması olası bir durumdur. Görüşmelerde ipler tam anlamıyla gerilmediği ve kaos ortamı oluşmadığı sürece üçüncü kişiler olaya müdahil olmazlar. Çünkü duygusal boşalım, özellikle derin-köklü uyuşmazlıklarda mantığa dayalı bir düşünce alışverişi başlamadan önce yaşanması gereken durumdur.²⁰²

Duygu yüklü fikir alışverişleri bir süre daha bu şekilde sürdürdükten sonra her iki tarafın da sakinleşme haline geçtikleri görülmektedir. Bu aşamadan sonra artık her iki taraf da mantık çerçevesinde konuşmaya başlayacaktır. Üçüncü aktörün müdahalesi ile rasyonel zeminde diyaloglar başlar ve sorunun objektif olarak nasıl çözümleneceğine odaklanılır. Yapılan görüşmelerde üçüncü kişilerin vazifesi, arabuluculuk kavramıyla açıklanabilir. Duygusal anlamda boşalmayı sağlamak, fakat kontrolden çıktığı takdirde müdahalede bulunarak; görüşmeler sırasında ya da iletişimlerinde yaşanabilecek yanlış anlamaları önlemek, gerek duyulur ise iletişim aracı olmak, her iki tarafı da aktif dinlemek ve yönlendirmek; yapılan gözlemler ve bilgilere yönelik taraflara çözüm odaklı yardımda bulunmak ve sağlıklı bir iletişim ortamı oluşması adına gerek duyulan tüm tedbirleri almak, üçüncü kişilerin başlıca sorumluluklarıdır. Bu sebeple üçüncü kişilerin herhangi bir birey olması değil arabulma konusunda uzman ve tarafsız olması diplomasi sürecinde büyük fayda sağlamaktadır.²⁰³

²⁰¹ Eileen Babbitt ve Tamra Pearson d'Estree, "Application of The Interactive Problem Solving Approach", (Editör: Crocker, Chester A. v.d.), **Managing Global Chaos**, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 1996, s. 521-529.

²⁰² Yılmaz, a.g.e. s.137-139.

²⁰³ Michael Bavlly, **Second-Track Diplomacy**, Brandeis University Press, Massachusetts 1999, s.27.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Arka kapı diplomasisi, iki devlet arasındaki krizin çözümünde klasik diplomatik yolların dışında yürütülen ikinci bir kanalın oluşması sürecinden oluşmaktadır. Arka kapı diplomasisi, klasik diplomasiye bir alternatif olmamakla birlikte, olağan bir çözüm yolu değildir ve her zaman olumlu neticelerle hatta bazen neticeyle bile sonuçlanmayabilir. Fakat bir krizin meydana gelmesi durumunda, krizin taraflarının gerek kamuoyu baskısı gerek başka sebeplerle doğrudan yani klasik diplomatik yolların kapanması, sağlıklı olmaması, görüşmelerin klasik diplomasi ile yapılmasının taraflar için itibar kaybına sebep olması ya da krizi tırmandırma riski sebebiyle alternatif yollar tercih edilmektedir. Bu da literatüre arka kapı (back-door) gibi diplomasi kelimesinin nitelendiği bir ifadeyle geçmiştir. Arka kapı diplomasisinde iletişim kanalının oluşumu klasik diplomasiden farklı olarak resmi devlet görevlisi ya da diplomat olmayan sivil aktörler tarafından sağlanmaktadır. Bu aktörler kimi zaman deneyimli gazeteciler, eski veya emekli devlet yetkilileri, fikir liderleri, akademisyenler ya da iş insanları olabilmektedir. Bu aktör, iletişim kanalını oluşturduktan sonra sürecin devamında aradan çekilebilir ya da görüşmelerde bulunmaya devam edebilir. Bu aktörlerin özellikleri erişilebilir, nüfuz ve itibar sahibi, sürece sadık ve hükümetlerin politikalarından bağımsız düşünebilen aktörler olması sürecin sağlıklı yürütülmesi için önemlidir.

Liberalizmin uluslararası ya da devletlerarası kriz ve sorunların çözümüne yaklaşımı realizmin aksine barış ve işbirliği temeline dayanmaktadır. Arka kapı diplomasisinin barışa hizmet etmesi ve işbirliğine bir kanal açması liberal kuramın tezleri ile örtüşmektedir. Ayrıca liberalizmin en büyük varsayımlarından biri uluslararası ilişkilerin temel aktörlerinin devletlerden ibaret olmadığı; sivil toplum kuruluşları ve bireylerin de bu aktörler arasında yer aldığıdır. Bu açıdan bakıldığında da arka kapı diplomasisinde iki devlet arasındaki krizin çözümündeki üçüncü tarafın liberalizmin savunduğu devlet dışı aktörlerden oluşması yine bu diplomasi türünün liberalizmle örtüşen ikinci önemli bileşenidir. Zira iki devlet arasındaki üçüncü aktörün bir başka devlet olması halinde bu ilişki arka kapı diplomasisi değil klasik diplomasi sınıfında değerlendirilmektedir ve realist kuramın tezleri ile uyum sağlamaktadır. Oysa bu tezde

çalışılan ve örneklendirilen olaylara bakıldığında arka kapı diplomasisinde üçüncü aktörlerin devlet dışı aktörlerden oluştuğunu görebiliyoruz. Bu devlet dışı aktörlerin üçüncü bir devletin vatandaşı olması üçüncü bir devletin resmi arabuluculuğu anlamına gelmez ve arka kapı diplomasisi kategorisinde değerlendirilir.

Arka kapı diplomasisi ile çözülen krizlerin realist kuramın devlet, hegemonya, baskı ve güç unsurları ile değil liberal kuramın işbirliği, istişare, barış, karşılıklı bağımlılık ve ortak çıkar gibi unsurlar ile çözüldüğü görülmektedir. Ülkemizdeki krizlerden çalışmada ele aldıklarımıza bakıldığında arka kapı diplomasisinin üçüncü taraf aktörleri olan Şarık Tara, Jak Kamhi ve Cavit Çağlar; üçü de iş insanı biri aynı zamanda emekli devlet görevlisidir. Bu aktörlerin krizlerdeki etkileri tamamen kişisel nüfuzları ve hususi ilişkileri ile arka kapı diplomasisi kanalını açmıştır. Bu ilişkilere bakıldığında iş insanlarının uluslararası ticaret sebebiyle kazandıkları itibar iki devlet nezdinde de saygın bir üçüncü taraf olmalarını sağlamıştır.

Özellikle iş insanı Jak Kamhi'nin 1 Mart Tezkere Krizinde ABD ile iletişim kanalının açık kalması ve gerginliğin tırmanmaması, iş insanı Şarık Tara'nın Kardak Krizi ve Öcalan Krizinin ardından gerginliğin tırmanmaması ve ısrarla Türk-Yunan dostluğuna katkılar sunması, Cavit Çağlar'ın ise 2015 Rus Su-24 Uçak Krizi'nde Rusya-Türkiye arasındaki iletişim kanalının açılması ve ilişkilerin düzelmesi yönündeki etkileri Türk dış politikasında arka kapı diplomasisinin önemli örnekleridir.

Bu örneklerden yola çıkarak bundan sonra yaşanacak krizlerde ya da krizlerin yaşanmaması için açık tutulacak iletişim kanallarında bu tür resmi olmayan diplomatik aktörlere her ülkenin ihtiyacı olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin arka kapı diplomasisi aktörü olabilecek ciddi bir insan kaynağı mevcuttur. Potansiyel aktörlerin uluslararası arenadaki kişisel teşebbüslerinin önünün açılması ve katkılarından dolayı ödüllendirilmesi ülkemizin resmi olmayan diplomasisinin geleceği adına doğru bir yatırım olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdurahmanlı, E., ve Bağış, E., (2021) Diploması Tanımı ve Uluslararası Konjonktürde Mevcut olan Diploması Türleri, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1).
- Agha, H., Shai F., Ahmad K. & Zeev S., (2003). *Track II Diplomacy: Lessons from the Middle East*, Belfer Center for Science and International Affairs, MIT Press, Cambridge.
- Akçapar, B., (2019) *Political Entrepreneurship in International Peace Mediation: A Study of Turkey's Role at the UN, OSCE, and OIC*, New York, Center on International Cooperation, New York University.
- Aktan, C.C., (1995) Klasik Liberalizm, Neoliberalizm ve Libertarianizm, *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1).
- Aktan, C.C., (2019) Liberteryenizm ve Anarko-Kapitalizm Perspektiflerinden Devletin Meşruiyeti: Devlet Niçin Gerekli (Gereksiz) Bir Kötülüktür?, (Editör: Coşkun Can Aktan & Ahmet Taner), *Liberteryenizm ve Anarko-kapitalizm*, SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları,
- Aljazeera (2015, 5 Ekim). Rusya: Birkaç saniyeliğine girdik. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/rusya-birkac-saniyeligine-girdik> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Aljazeera Türk (2015, 24 Kasım). NATO: Rusya çoğunlukla İŞİD'i hedef almıyor. <https://www.aljazeera.com.tr/haber/nato-rusya-cogunlukla-isidi-hedef-almiyor> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Aljazeera Türk (2015, 25 Kasım). Rusya'dan S-400 hamlesi. <https://www.aljazeera.com.tr/haber/rusyadan-s-400-hamlesi> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Aljazeera Türk (2015, 25 Kasım). İkinci Rus pilot kaçmayı başardı. <https://www.aljazeera.com.tr/haber/ikinci-rus-pilot-kacmayi-basardi> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Anadolu Ajansı (2015, 25 Kasım). Başbakan Davutoğlu: Türkiye'nin hava sahasına sahip çıkması en tabii hakkıdır. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/basbakan-davutoglu-turkiyenin-hava-sahasina-sahip-cikmasi-en-tabii-hakkidir/481061> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

- Anadolu Ajansı (2015, 26 Kasım). Ruslara son ikaz 15 Ekim'de Genelkurmay'da yapıldı. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ruslara-son-ikaz-15-ekimde-genelkurmayda-yapildi/481538> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Anadolu Ajansı (2022, 25 Kasım). Genelkurmay Rus uçağına yapılan uyarılan ses kaydını yayımladı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/genelkurmay-rus-ucagina-yapilan-uyarilarin-ses-kaydini-yayimladi/481350> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Arı, T., (2010). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Marmara Kitap Merkezi, İstanbul.
- Arı, T., (2012). Liberalizm ve Yeni Liberalizm (Editör: Tayyar Arı, Elif Toprak), *Uluslararası İlişkiler Kuramları I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Aydın, M., (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(01).
- Ayman, S.G., (2001) *Neo-Realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası: Güç Tehdit ve İttifaklar*, Stratejik Araştırma ve Etütler Milli 126 Komitesi (SAEMK), Araştırma Projeleri Dizisi 7, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Barratt, J., (1985). *South African Diplomacy at the UN in Diplomacy at the UN*, (Editör: G. R. Berridge and A. Jennings) New York: St. Martin's.
- Bavly, M., (1999). *Second-Track Diplomacy*, Brandeis University Press, Massachusetts.
- BBC (2015, 26 Kasım). Putin: Turkey 'knew downed fighter jet was Russian, <https://www.bbc.com/news/world-europe-34940109> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- BBC (2015, 26 Kasım). Russia plans sanctions against Turkey over jet downing. <https://www.bbc.com/news/world-europe-34933608> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- BBC Türk (2020, 7 Ekim). Jak Kamhi kimdir: Profilo'nun kurucusu iş adamı 95 yaşında hayatını kaybetti. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54456958> adresinden 27 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Beriker, N., (2003). *Gayriesmî Diplomaside Kalite ve Uyuşmazlık Çözümü Yöntemleri*, *Foreign Policy*, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Bila, F., (2004). *Sivil Darbe Girişimi ve Ankara'da Irak Savaşları*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

- Bjola, C. & Murray, S., (2016). *Secret Diplomacy: Concepts, Contexts and Cases*, Routledge Press: New York.
- Bölükbaşı, D., (2008) *1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Burchill, S., (2005). *The national interest in international relations theory*. Palgra ve Macmillan UK, London.
- Burton, J., (1984). *Global Conflict*, Wheatsheaf, Brighton, U.K.
- CNN Türk (2015, 25 Kasım). Türkiye tüm hava ve kara birliklerini teyakkuza geçirdi. <https://web.archive.org/web/20151125143335/http://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-tum-hava-ve-karabirliklerini-teyakkuza-gecirdi> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Çetin, H., (2001). Liberalizmin temel ilkeleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2, (1).
- Dağ, A.E., (2009) *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Davies, J. & Kaufman, E., (2002). *Second Track/Citizen's Diplomacy: An Overview. In Second Track/Citizen's Diplomacy*, (Editör: John Davies and Edward Kaufman) Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, MD.
- Demant, P., (1996). *Unofficial contacts and peacemaking: Israeli-Palestinian dialogue, 1967-1993*. (Editör: Frederick A. Lazin and Gregory S. Mahler) Israel in the nineties, Jerusalem.
- Dunne, T., (2011). Liberalism, (Der. John Baylis v.d.) *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, New York, Oxford University Press.
- Eileen F.B. & Tamra P.E., (1996) Application of The Interactive Problem Solving Approach, (Editör: Crocker, Chester A. v.d.), *Managing Global Chaos*, Washington D.C., United States Institute of Peace Press.
- Eralp, A., (2004). Uluslararası İlişkiler Disiplinin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması, (Der. Atilla Eralp), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, (7. Baskı) İletişim Yayınları İstanbul.
- Erdoğan, M.M. & Kocaay, M., (2013). 1997'den Lüksemburg Zirvesi'ne Türk Dış Politikası, (Editör: Kemal Yakut & Murat Erdoğan), *Türk Dış Politikası II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara.

- Erdoğan, M.M., (2006). *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Ankara Üniversitesi.
- Ernest, R., (1994, Mayıs). Kissinger's Diplomacy. The New York Times. <https://www.nytimes.com/1994/05/01/books/1-kissinger-s-diplomacy-841706.html> Erişim Tarihi:10.04.2023.
- Erşen E., (2016). Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2).
- Fırat, M., (2010) Yunanistan'la İlişkiler, (Editör: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001, Cilt II*, (12. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Girgin, K., (1975). *Çağdaş Politika ve Diplomasi El Kitabı*, Türkiye İş Bankası, Ankara.
- Gönlübol, M. & Kürkçüoğlu, Ö., (1985). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2).
- Gönlübol, M., (1975). *Uluslararası Politika*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Güleç, G., (2016). Rusya'nın Ekonomik Yaptırımları ve Türkiye'nin Bu Yaptırımlara Karşı Hukuki Mücadele İmkanları, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (7).
- Gültekin, R. & Üyümez, M.E., (2016). Türkiye ile Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri: Vergiler, Krizler, İşbirliği ve Beklentiler, *Sakarya İktisat Dergisi*, 5(3) 63-85.
- Gürsoy, B., (2004). *Soğuk savaş sonrasında çok yönlü tehdit algılamaları: asimetric tehdit*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Ege Üniversitesi.
- Güzel, M., (2007). *Kardak Krizi Sorunu Kapsamında Türk-Yunan İlişkileri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Habermotto (2020, 25 Aralık). Cavit Çağlar Kimdir? <https://habermotto.com/cavit-caglar-kimdir-hayati-ve-biyografisi> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- HaberTürk (2015, 24 Kasım). Türk jetleri Rus uçağını düşürdü. <https://m.haberturk.com/dunya/haber/1157790-turk-jetleri-rus-ucagi-dusurdu> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- HaberTürk (2016, 28 Temmuz). Rus turist sayısı yüzde 87,4 azaldı, <https://www.haberturk.com/ekonomi/turizm/haber/1273217-rus-turist-sayisi-yuzde-87-4-azaldi> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

- Hale, W., (2003). *Türk Dış Politikası*, (Çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul.
- Hewstone, M. & Brown, R., (1986). *Contact and Conflict in Intergroup Encounters*, Blackwell, Oxford.
- Holsti, O.R., (1995). Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge (Editör: Charles W Kegley, Jr.) *Contraversies in Internatioanl Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*. St. Martin's Press, New York.
- Hürriyet (1999, 9 Ekim). İşadamları Atina yolcusu. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/isadamlari-atina-yolcusu-39106641> adresinden 27 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Hürriyet (2015, 24 Kasım). Genelkurmay'dan düşürülen uçakla ilgili açıklama, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-dusurulen-ucakla-ilgili-aciklama-40017991> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- İskit, T., (2015) *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Jones, P., (2008). Canada and Track Two Diplomacy In Canadian Foreign Policy in a Changing World: Canadian International Council, *International Journal* 64(4).
- Kamhi, J., (2013). *Gördüklerim Yaşadıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kelman, H., (1986). Interactive Problem-Solving: A Social-Psychological Approach to Conflict Resolution, (Editör: William Klassen), *Dialogue Toward Interfaith Understanding*, Ecumenical Institute for Theological Research, Jerusalem.
- Keser, A. & Meral, Ö.E., (2016) Türk Hava Sahasını İhlal Eden Rus Uçağının Düşürülmesi: Uluslararası Anlaşmalar ve Hukuk Çerçevesinde Bir İnceleme, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1) 27-42.
- Kömür, G., (2020) Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kamu Diplomasisi, *International Journal of Politics and Security (IJPS)*, 2(3).
- Küçük, E., (2019). *Savaşta Diplomasi: Adana-Yenice Gizli Görüşmeleri*, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- Langhorne, R. & Hamilton, K., (1995). *The Praticce of Diplomacy*, Routledge, 1995 London-New York.
- Milliyet Gazetesi, 27.01.1996.

Milliyet Gazetesi, 31.01.1996.

Mitchell, C., (1998). *The Structure of International Conflict*, St. Martin's Press, New York, NY.

Olay Gazetesi (2017, 4 Kasım). Çağlar'a büyük onur, <https://www.olay.com.tr/caglara-buyuk-onur-414483?ysclid=lbl2er8kwi558128581> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

OpenRussian (2022). Rusça-İngilizce Çevrimiçi Sözlük, <https://en.openrussian.org/ru/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Öymen, O., (2015). *Silahsız Savaş*, (4. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Özgör, F.N., (2021). Ege Denizi'nde Egemenliği Belirsiz Coğrafi Oluşumlar Sorunu'nu Ortaya Çıkaran Kardak Krizi; Türkiye ve Yunanistan'daki Etkileri. *Troy Academy*, 6 (2).

Pearson, F.S. & Rochester, J.M., (1988). *International Relations: The Global Condition In the Late Twentieth Century*, (2. Baskı) Random House, New York.

Posta (2015, 26 Aralık). Medvedev: Rus uçağının düşürülmesi saldırganlık eylemi. <https://www.posta.com.tr/dunya/medvedev-rus-ucaginin-dusurulmesi-saldirganlik-eylemi-313769> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

Republic (2015, 24 Kasım). Турецкие военные показали траекторию полета Су-24. (Tureçki Voenni Pokazali Traektorif Poleta Su-24) <https://republic.ru/posts/60215> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

Reuters (2015, 24 Kasım). Russia's Putin calls Turkey's downing of Russian jet 'stab in the back'. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-turkey-putin-idUSKBN0TD1J420151124> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

Reuters (2015, 27 Kasım). Putin refuses contacts with Erdogan as Turkey not ready to apologize: Kremlin aide. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-putin-turkey-idUSKBN0TG1CK20151127> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Reuters (2015, 30 Kasım). Putin says Turkey shot down Russian plane to defend IS oil supplies. <https://www.reuters.com/article/mideast-crisis-syria-russia-turkey/putin-says-turkey-shot-down-russian-plane-to-defend-is-oil-supplies-idINKBN0TJ2FL20151130> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

Rosenberg, M.B., (2018). *Çatışma Ortamında Barış Dili*, (Çev. Vivet Alevi, Can Baldan), (3. Baskı), Maya Kitap Yayınları, İstanbul.

RT News (2015, 24 Aralık) Lavrov cancels Turkey visit over downing of Russian military jet, <https://www.rt.com/news/323284-lavrov-cancels-visit-turkey/> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

Rusya Devlet Başkanlığı (2015, 28 Kasım). Executive Order on measures to ensure Russia's national security and protection of Russian citizens against criminal and other illegal acts and on the application of special economic measures against Turkey. <http://en.kremlin.ru/acts/news/50805> Erişim Tarihi: 11.10.2022.

Sabah Gazetesi, 30.01.1996.

Serdar, B., (2020). *Denize Bakma, Denizden Bak; Kardak*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.

Sever, A., (2015). *Abdullah Gül ile 12 Yıl, Yaşadım, Gördüm, Yazdım*, Doğan Kitap, İstanbul.

Sönmezoğlu, F. & Ayman, G., (2003). *The Roots of Conflict and the Dynamics of Change in Turkish–Greek Relations. Greece and Turkey in the 21st Century. The Political Economy Perspective*. Nova Science Publishers New York.

Sputnik (2015, 24 Kasım). Putin: Terör işbirlikçileri tarafından sırtımızdan bıçaklandık. <https://sputniknews.com.tr/20151231/rusya-turkiye-1019961413.html> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

Sputnik (2016, 16 Ağustos). Rusya ve Türkiye'nin ticaret hacmi yüzde 40'tan fazla düştü, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201608161024399837-rusya-turkiye-ticaret/> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Sputnik (2016, 31 Aralık) 2016: Rusya – Türkiye ilişkileri için sınav yılı. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201612311026532699-turkiye-rusya-ozur-erdogan-putinkarlov/> adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Sunar, B., (2009). *Türk Dış Politikasında Bir Karar Alma Organı Olarak Medyanın Rolü: Kardak Krizi Örneği*, SOBİAD, II. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı, İzmir.

T.B.M.M. (2003). Tutanak Dergisi, Dönem 22, Cilt 6, Yasama yılı 1 s. 115-117 <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c006/tbmm22006039.pdf> Erişim Tarihi: 07.12.2022.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2007, 16 Ağustos). Jak KAMHI'ye "Devlet Üstün Hizmet Madalyası" Verilmesi Nedeniyle Düzenlenen Törende Yaptıkları Konuşma <https://tccb.gov.tr/konusmalari-ahmet-necdet-sezer/1721/7823/jak-kamhiye-devlet-ustun-hizmet-madalyasi-verilmesi-nedeniyle-duzenlenen-torende-yaptiklari-konusma> Erişim Tarihi: 27.12.2022
- Тасс (2017, 4 Kasım). Турецкий бизнесмен и политик Джавит Чаглар удостоен российского ордена "Дружбы", (Tureçki Biznesmen i Politik Cavit Çağlar Udostoen Russiskogo Ordena 'Drufbi') <https://tass.ru/obschestvo/4703433> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tanrısever, O.F., (2016). Türkiye-Rusya Krizinin Dinamikleri ve İkili İlişkilere Etkisi, *Bilge Strateji Dergisi* 8(14) 7-17.
- TBMM Albümü 1920-2010 3. Cilt 1983-2010, (Editörler: Sema YILDIRIM, Behçet Kemal ZEYNEL) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- The Guardian (2015, 6 Ocak). Nato condemns Russia over violations of Turkey's airspace. <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/05/turkey-says-russian-warplane-violated-airspace> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Gazetesi, 31.01.1996.
- Tüzün, Ç., (2015). *Şarık Tara Anlatıyor*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Uzgel, İ., (2013). ABD ve NATO'yla İlişkiler, (Editör: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012)*, (2. Baskı) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Versan, R., (2012). Tarih Boyunca ve Günümüzde Diplomasi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 10(90).
- Wedge, B., (1987). Mediating intergroup conflict in the Dominican Republic. (Editör: J.W. McDonald & D.B. Bendahmane) *Conflict Resolution: Track Two Diplomacy*. Foreign Service Institute of the Department of State, Washington DC.
- Yayla, A., (1994). *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Yetkin, M., (2015, Aralık). Who Benefited When Turkey Downed the Russian Jet. *Hürriyet Daily News*. <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/who-benefited-when-turkey-downed-the-russianjet-92315> Erişim Tarihi: 11.10.2022.

- Yetkin, M., (2016, Ağustos). Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705> Erişim Tarihi: 11.10.2022.
- Yılmaz, M.E., (2005). *Enemy Images and Conflict*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 32 (1).
- Yılmaz, M.E., (2007). Uyuşmazlık Çözümünde Toplular Arası Diplomasi Yöntemi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5(8).
- Zacher, M. & Matthew, R., (1995). *Liberal International Theory: Common Needs, Divergent Strads*, (Editör: Charles W Kegley, Jr.) *Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*. St. Martin's Press, New York.
- Zarenbo, I., (2015, Aralık). 2015'te Rusya-Türkiye ilişkileri: Stratejik ortaklıktan krize giden yol. Sputnik. <https://tr.sputniknews.com/analiz/201512311019961413-rusya-turkiye/> Erişim Tarihi: 11.10.2022.

EKLER

EK A 30 Ocak 1996 Tarihli Hürriyet Gazetesi

SILVER STAR
CATAK KAŞIK BİÇAK TAKIMI
Mükemmel bu takım yoktur,
çeyiz bu takım olmasın...

İLK 7 KUPON DEĞERİNDEKİ MEGA KUPON BUGÜN

İŞTE OLAY!
HERKESE
İTHAL
EL FENERİ

2. SİYAHİ İÇİN
BİR KUPON
YAKIN

2 günde elinizde, 2 günde cebinizde...

Hürriyet

O bayrak inecek

YERER DÜZÜ **KARDAK KAYALIKLARI**

**ABD'den
İkbal
tenzihesi**

Kardak Kayalıkları'ndaki Türk bayrağını indiren Yunanistan, dün de adaya bir grup sivil Yunanlı ile asker çıkarınca hava aniden gerinmişti.

ABD'den İkbal tenzihesi

NTPOI

MİN Piyano çekildi

GÜNEN YAZI

Yurtdışı gazeteciler var

Ablukaya alınabilir

Ada da Yunan marşı

EK B Türk-Yunan İş Konseyi Toplantısı

P. Koutsikos, Y. Papandreu, Şarık Tara ve Haluk Gerçek (Tüzün, 2015)

EK C Fransa Cumhurbaşkanı ve Jak Kamhi

Fransa Cumhurbaşkanı Francois Hollande, Jak Kamhi ve
11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54456958>

EK D Rus Uçağının Hava Sahası İhlâli

Hürriyet Gazetesi, 24 Kasım 2015

EK E Putin ile Cavit Çağlar

<https://www.olay.com.tr/caglara-buyuk-onur-414483?ysclid=lb12er8kwi558128581>